YU ISSN 0514-7727

ŽIVA ANTIKA

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA 6

M. KRAVAR

PITANJA GLAGOLSKOGA VIDA U LATINSKOM JEZIKU

SKOPLJE
1980

Knjiga 6 Posebnih izdanja Žive Antike je objavljena uz pomoć sredstava odobrenih od SIZ-a za znanstveni rad SR Hrvatske i Saveza republičkih i pokrajinskih zajednica za naučni rad u SFRJ

*

Tiraž 600 primeraka

*

Издавач: Друштво за антички студии на СРМ, Семинар за класична филологија, Филозофски факултет — Скопје

Одговорен уредник: П. Хр. Илиевски
Филозофски факултет — Скопје

YU ISSN 0514-7727

ŽIVA ANTIKA

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA 6

M. KRAVAR

PITANJA GLAGOLSKOGA VIDA U LATINSKOM JEZIKU

SKOPLJE
1980

ANTIQUITÉ VIVANTE

MONOGRAPHIES

№ 6

FRAGEN DES VERBALASPEKTS IM LATEINISCHEN

von

MIROSLAV KRAVAR

Herausgeber

PETAR HR. ILIEVSKI

SKOPJE

1980

Uspomeni

A u g u s t a M u s i ć a

učenjaka i učitelja

PREDGOVOR

U ovoj je knjizi sabrano u širu monografsku cjelinu nekoliko pojedinačnih radova o spornom pitanju glagolskoga vida u latinskom jeziku koji su — osim uvoda i pet novih priloga — objavljivani prethodno između god. 1956. i 1975. To je dio mojih brojnih sintaktičkih studija o glagolskom vidu i vremenu razasutih danas po različitim znanstvenim časopisima što domaćim što stranim. Kao prva cjelina s toga šireg područja knjiga je ipak nova.

God. 1954, upravo u vrijeme kad se i u nas počeo snažnije osjećati nagli lingvistički zaokret, koji je uz tzv. „tradicionalni" dijakronički pristup jezičnim problemima istakao i nove, izrazito sinkroničke metode, prihvatio sam se u svojoj doktorskoj disertaciji posla da pitanje vidskih značenja u latinskom jeziku obradim u cjelini uz iscrpan osvrt na dotadašnju literaturu predmeta. Nešto kasnije, upravo od 1956. naovamo, počeo sam na temelju sakupljene građe razrađivati potanje i proširivati pojedina važnija pitanja, koja sada sačinjavaju sadržaj ove knjige.

U svom pristupu sporu koji je, s jedne strane, bio opterećen pretjeranom vjerom u historijsko-komparativne kriterije, a, s druge, suočen s poplavom novih istraživačkih postupaka, nastojao sam ići srednjim putem. Ne zanemarujući činjenicu bližega ili daljega srodstva latinskoga jezika s nekim drugima, pogotovu takvima koji se ovdje, kao grčki i slavenski, nameću vlastitim vidskim paralelama, ipak sam odgovor na osnovno pitanje o vidskim mogućnostima latinskoga glagola i njegovih oblika tražio prije svega u samom glagolskom sistemu i njegovim strukturama na temelju obilna korpusa građe iz rimskih pisaca počev, uglavnom, od sceničâ pa sve do poklasičnih autora. Drugim riječima, ostajao sam svijesno na tlu jezičnih činjenica. Na taj sam način došao do zaključaka kojima ni danas nemam što bitno ni dodati ni oduzeti.

Vidsko-sintaktička pitanja o kojima se ovdje raspravlja potječu sa svih triju planova glagolskoga sistema: vremenskoga, načinskoga i glagolsko-imenskoga. Na svim se trima istražuju ključna pitanja vidske, da tako kažem, „sposobnosti" latinskoga glagola i njegovih oblika. Prilozi se, uz manje preinake i dodatke, donose u prvobitnom obliku, pa se sitnija ponavljanja, uobičajena u sličnim knjigama, nisu mogla izbjeći.

Raniji su prilozi bibliografski dopunjeni.

Što se tiče metodološke strane posla, razumije se samo po sebi da niz radova o glagolskom vidu pisanih u rasponu od dvadesetak godina nužno odražava više ili manje opća lingvistička strujanja vremena u koje su nastali. Ali moram ipak naglasiti da se taj danak vremenu opaža više u terminologiji nego u metodi rada, pogotovu zato što sam strukturalističkom zahtjevu binarne analize suprotnosti na sintaktičkoj razini, kojim sam se vodio u samom početku, ostao vjeran do danas.

Napominjem da su radovi iz ove knjige nailazili u svoje vrijeme u redovima stručne kritike — ponešto u zemlji, a više u inozemstvu — na povoljna mišljenja. Treba se nadati da će knjiga i u nas, gdje su radovi s takvih znanstvenih područja kao što je latinska sintaksa rijetka pojava, pobuditi odgovarajuće zanimanje užih stručnjaka i, u svakom slučaju, popuniti bar jednu od praznina u nauci o glagolskom vidu uopće.

Ugodna mi je dužnost da se ovdje zahvalim SIZ-u za znanstveni rad SR Hrvatske, koji je svojim sredstvima omogućio tiskanje ove knjige, kao i recenzentima, akad. Veljku Gortanu i akad. Petru Guberini, koji su je preporučili, a posebno Uredništvu časopisa *Živa Antika*, koje ju je primilo među svoja posebna izdanja. Na uredničkom trudu zahvalan sam akad. Mihailu D. Petruševskom kao bivšem i prof. dru Petru Hr. Ilievskom kao sadašnjem odgovornom uredniku časopisa.

U Zadru, studeni 1979.

M. Kravar

KRATICE*

ACIL X	Actes du Xe Congrès international des linguistes, Bucarest 1970
ALL	Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik, Leipzig
AslPh	Archiv für slavische Philologie, Berlin
БЕ	Балканско езикознание. Българска академия на науките, София
BphW	Berliner philologische Wochenschrift, Leipzig
ВЯ	Вопросы языкознания, Академия наук СССР, Москва
BSL	Bulletin de la Société de Linguistique, Paris
Eos	Eos: Commentarii Societatis philologae Polonorum, Varsaviae etc.
GG	Grammatici Graeci, ed. G. Uhlig
GL	Grammatici Latini, ed. H. Keil
Glotta	Glotta: Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, Göttingen
Gnomon	Gnomon: Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft, Mainz
IF	Indogermanische Forschungen, Berlin
JF	Južnoslovenski filolog, Beograd
Kratylos	Kratylos: Kritisches Berichts- und Rezensionsorgan für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft, Wiesbaden
KZ	Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, Göttingen
LB	Linguistique balkanique = *БЕ*
LF	Listy filologické, Praha
MSC RS	Međunarodni slavistički centar: Referati i saopštenja, Beograd
MSp	Moderne Sprachen, Wien
PICL XI	Proceedings od the XIth International Congress of Linguists, Bologna 1974
PICL XII	Proceedings of the XIIth International Congress of Linguists, Innsbruck 1978
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

* U knjizi se skraćeno navode samo neki poznatiji časopisi i zbornici, a sve ostalo s potpunim naslovom. Uz popis odabrane literature daje se i kazalo imenâ.

REL	Revue des études latines, Paris
RFFZ	Radovi: Filozofski fakultet u Zadru, Zadar
Romanitas	Romanitas: Revista de Cultura Romana, Rio de Janeiro,
RPh	Revue de Philologie, Paris
SB	Berichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig
SO	Symbolae Osloenses, Oslo
SÖAW	Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
ŽA	Živa Antika, Skopje.

Uvod

SPOR OKO GLAGOLSKOGA VIDA U LATINSKOM JEZIKU

Traganje za gramatičkom kategorijom vida ili — kako se kaže u netočnu francuskom, a sada već i evropsko-latinskom prijevodu — „aspekta" na području latinskoga glagola i njegovih oblika predstavlja razmjerno nov lingvistički pothvat, ako se ima na umu vjekovni rad na proučavanju gramatičke strukture latinskoga jezika, od prvih rimskih gramatičara do danas, bilo u praktične ili teoretske svrhe. Pojam glagolskoga vida unesen je ovamo iz drugih jezičnih sistema, i to najprije iz starogrčkoga, a zatim iz slavenskoga, pri čemu su, dakako, bili odlučni podaci F. Miklošiča o slavenskim i G. Curtiusa o grčkim vidskim činjenicama. Tek u izravnu kontaktu s nakupljenom građom o vidskim osobinama jednoga ili drugoga od tih dvaju jezičnih krugova iskrsla je teoretska pretpostavka o mogućnosti, više nego praktična misao o potrebi postavljanja pitanja: da li i kako latinski glagol uz ostala gramatička značenja, osobito roda, načina i vremena, izražava i vidske odnose glagolske radnje, kakvi su u grčkom i slavenskim jezicima, iako na dva područja različitim sredstvima, obilježeni u strukturalno-funkcionalnim suprotnostima između radnje u izvršivanju i radnje u izvršenju ili izvršenosti[1]. Što se tiče samih rimskih gramatičara, njihova su učenja o glagolu, uz rijetke izuzetke, većinom zaobilazila navode grčkih stručnjaka o glagolskom vidu. Jedan je takav izuzetak učeni M. Terencije Varon, koji u svome spisu *De lingua Latina* razlikuje dva razreda — *divisiones* ili *genera* — u sistemu latinskoga glagola, od kojih bi jedan, npr. *dis-*

[1] Općih naziva za članove vidske korelacije nema. Sve donedavna su bili posvuda u običaju slavenski nazivi „imperfektivnoga" i „perfektivnoga" vida, kojima se latinska gramatika — uz dodatak „perfektnoga" — služi i danas, makar i na štetu stvarnih činjenica; isp. M. Leumann, J. B. Hofmann i A. Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, München 1965, str. 300 i d.. Nazivi za grčke vidske odnose: „infektivni", „konfektivni" i „perfektni" vid potječu tek od Debrunnera u E. Schwyzer i A. Debrunner, *Griechische Grammatik* II, München 1950, str. 252 i d.

Ja se u svojim aspektološkim radovima već odavna služim nazivima „paratatički" i „sintelički" vid, što ih dugujem Apoloniju Diskolu, Περὶ συντάξεως; isp. R. Schneider i G. Uhlig: *Apollonii Dyscoli quae supersunt* III (= Uhlig, *GG* II), *passim*. Time se dobivaju opći nazivi za analogne vidske suprotnosti različtih jezika bez obzira na veće ili manje semantičke razlike među njima.

cere, izražavao *rem infectam*, dok bi drugi, npr. *didicisse*, označivao *rem perfectam*[2]. Tu su, kako vidimo, i podjela glagolskih oblika i nazivi za nju izrazito vidske prirode. Ali to je Varonovo učenje palo nakon njega u zaborav sve do u naše vrijeme, kada je obnovljeno u više ili manje istom smislu.

Iz obilne literature o znanstvenom sporu oko glagolskoga vida u latinskom jeziku navodim ovdje samo onoliko koliko je potrebno da bi se što bolje mogla pratiti poglavlja koja slijede, dok se posebna djela navode uz pojedina vidska pitanja.

*

Otkako su u isto vrijeme, čak iste 1897. godine, B. Delbrück u svojoj *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* kao dijelu čuvenoga Brugmann-Delbrückova *Grundriss*-a (IV, 2) i A. Meillet u poznatom članku „De l'expression de l'aoriste en latin" (*RPh* 21, str. 81—90), uz osvrt na neke pređašnje, manje poznate radove, potakli na ozbiljnije istraživanje vidskih osobina latinskoga glagola, pitanja glagolskoga vida ne silaze s dnevnoga reda latinske glagolske sintakse sve do danas, bilo da se vidska značenja traže, kao u slavenskom, u leksematskim suprotnostima tipa *facere* : *conficere* odnosno *ire* : *venire* i sl. ili, kao u grčkom, u morfematskima tipa *facere* : *fecisse*. Ta traženja, poduzimana sad uz oslon na slavenske sad na grčke vidske činjenice, nisu sve do u najnovije vrijeme dovodila do čistih rezultata.

U navedenim Delbrückovim i Meilletovim radovima našli su poticaja prije svega oni učenjaci koji su, osobito D. Barbelenet[3] i K. H. Meyer[4], nastojali pronaći vidska značenja u latinskom glagolu na području glagolskih tvorba razlikujući između „imperfektivnih" i „perfektivnih" glagola u parnim tvorbama *simplex* : *compositum* kao *facere* : *conficere* ili, također, među prostim glagolima kao *ire* : *venire* i sl.. To shvaćanje, kako se vidi, polazi od slavenskih činjenica uzimljući u obzir i postupak tzv. „perfektivacije" pomoću prefiksâ ili „preverbâ", osobito „praznih", tj. takvih koji, nemajući stvarnoga značenja, služe samo za tvorbu vida. U takvu bi poimanju vidski odnosi u latinskom bili sasvim analogni onima u slavenskim jezicima, tj. izražavali bi se u razmjeru:

facere : *conficere* = *činiti* : *učiniti*[5].

A to je upravo sa slavenskoga stanovišta, kako ćemo dalje vidjeti, i nedovoljno i netočno.

---

[2] A. Spengel: *M. Terenti Varronis De lingua Latina*, Berolini 1885, str. 228 i d.

[3] D. Barbelenet, *De l'aspect verbal en latin ancien et particuliérement dans Térence*, Paris 1913.

[4] K. H. Meyer, *Perfektive, imperfektive und perfektische Aktionsart im Lateinischen* (= *SB* 69, 6), Leipzig 1917.

[5] Riječ je samo o funkcionalno-gramatičkom, a ne i semantičko-leksičkom odnosu između latinskoga *conficere* i našega *učiniti*.

Trebalo je dosta vremena i umovanja da se to shvaćanje pokaže kao privid određen više ili manje i nedovoljnim obaziranjem na slavenske vidske činjenice u cjelini. Valja ipak priznati da je i sam Meillet nešto kasnije, osobito u ocjeni Barbelenetove knjige[6], promijenio mišljenje učeći da se članovi suprotnosti *simplex* : *compositum* odnose među sobom kao *indéterminé* : *déterminé*, što također nije bilo od velike koristi. U daljem istraživanju, koje se vršilo pretežno na starolatinskoj građi, odluka se naklonila u korist shvaćanja da preverbi u latinskom nemaju gramatičke uloge kao u slavenskom. U tom su pogledu bila ako ne sasvim odlučna, a ono bar veoma važna dva rada, jedan K. van der Heydea[7] a drugi K. Janáčeka[8], prvi, kako vidimo, pisan na nizozemskom, a drugi na češkom, pa stoga i različite sreće među latinistima u svijetu. Ali već ovdje treba istaknuti da je prvi od spomenute dvojice ozbiljno predrmao dotada rašireno mišljenje o tobože „vidskom" karakteru složenica nasuprot prostim glagolima u starolatinskom, dok je drugi, radeći također na starolatinskoj građi, otkrio veoma važnu pojavu da se prosti glagoli javljaju pretežno u prezentskim oblicima, a složeni pretežno u perfektnima. Oboje će u daljem istraživanju biti od nemale pomoći upućujući na leksičko-semantički karakter distinkcija u okviru glagolske riječi u kojima se prije toga tražila gramatička kategorija vida.

Isti Meillet, koji — kako smo vidjeli — nije bio zadovoljan rezultatima vlastitih pogleda o perfektivaciji pomoću preverbâ, drugim riječima, sa svojim traganjem za vidskim odnosima na području glagolskih tvorba, dolazi u isto vrijeme na misao da vidske odnose potraži u samom sistemu latinskoga glagola[9]. To je poznata doktrina o vidskom karakteru suprotnosti *infectum* : *perfectum*, tj. između prezentskih i perfektnih oblika, u čemu viđeni indoevropeist slijedi Varona, a svodi se na postavku da se oblici dviju osnova, prezentske i perfektne, odnose među sobom dosljedno u smislu suprotnosti između *infectum*-a ili „neizvršene" i *perfectum*-a ili „izvršene" radnje. Ta se shema dade predočiti, ako se ograničimo na vremenski plan, na slijedeći način (vodoravna crta=vremenska linija, okomita = vidska os):

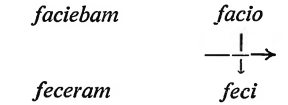

[6] *BSL* 18 (1912—1913), str. 264 i d.

[7] K. van der Heyde, *Composita en verbaal aspect bij Plautus*, Amsterdam 1926.

[8] K. Janáček, „Kapitoly o slovesném vidu u Plauta", *LF* 63—67 (1936—1940); isp. u istom smislu J. Safarewicz, „O wyrażaniu dokonaności i niedokonaności w języku łacińskim", *Eos* 41 (1940—1946), str. 197 i d.

[9] Isp. osobito A. Meillet, *RPh* 21, str. 81 i d., i *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris 1952[6], str. 28 i d., a također A. Meillet i J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris 1948[2], str. 261 i d.

Drugim riječima, u svakom bi odsjeku vremena — sadašnjosti, prošlosti i budućnosti — postojala dosljedna dinstinkcija između dva „vidska" oblika istoga glagola: *facio* : *feci*, *faciebam* : *feceram* i *faciam*, *-es* : *fecero*; tako onda isto na načinskom planu: *faciam*, *-as* : *fecerim* i *facerem* : *fecissem* i na glagolsko-imenskom: *facere* : *fecisse*. Ako se bolje pogleda, vidi se da ta shema, koju je Varon očevidno preuzeo od svojih grčkih uzora, nije ništa drugo nego sistem grčkih vidskih odnosa primijenjen *mutatis mutandis* na strukturalni sastav latinskoga glagola. Ali grčki se vidski sistem, kako je poznato, temelji na trojnoj suprotnosti ποιεῖν : ποιῆσαι : πεποιηκέναι, tj. na vidskim odnosima među trima osnovama: prezentskom za radnju u izvršivanju, aorisnom za radnju u izvršenju i perfektnom za radnju u izvršenosti. Bitna je, dakle, razlika između toga trojnoga i latinskoga dvojnoga sistema u tome što u ovom posljednjem nema mjesta aorisnom nizu oblika[10].

Odatle onda i sve nedaće koje će pratiti to učenje.

Jer, kad se na području lingvistike, bilo opće ili posebne, govori o glagolskom vidu, imaju se pred očima prije svega vidski odnosi kakvi u grčkom postoje između prezentskih i aorisnih oblika, tj. suprotnost ποιεῖν : ποιῆσαι, a u slavenskom *grosso modo* analogni odnosi između imperfektivnih i perfektivnih glagola, dakle suprotnost *činiti* : *učiniti*, dok se perfekt i njegov niz oblika u grčkom, s ovoga ili onoga razloga, tumače posebno u okviru osnovne vidske suprotnosti između prezentskih i aorisnih oblika[11].

To će reći da se Varonov sistem, bar kako ga interpretira Meillet, svodi na ovakav odnos prema grčkome:

$$facere : fecisse = \text{ποιεῖν} : \text{πεποιηκέναι},$$

tj. na odnos između radnje u izvršivanju i radnje u izvršenosti. Očito je na prvi pogled da to shvaćanje ne vodi računa ni o sinkretičkom podrijetlu latinskoga perfekta ni o njegovu značenju, u kojem su —

[10] Tako funkcionira latinski glagolski sistem, bar što se tiče perfekta, samo u slučaju kad *feci* vrijedi kao tzv. *perfectum praesens*.

[11] Vidska bi vrijednost grčkoga perfekta i njegova sistema mogla biti dvostruko sporna: prvo, stoga što se perfekt kao izraz „izvršenosti" radnje, tj. stanja nakon njezina izvršenja, dakle kao nekakav „prezent stanja", svodi i sam na paratatički vid i tako podudara s prezentom, a, drugo, zato što je suprotnost između radnje i stanja više stvar glagolskoga roda nego vida. To je znao već Apolonije Diskol (isp. Schneider-Uhlig, *o. c.*, *passim*), koji govori o suprotnosti *prezent/perfekt* : *aorist*. Neki drugi postupaju drukčije; isp. R. S. Ruipérez, *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo*, Salamanca 1954, str. 45 i d., gdje se predlaže odnos *prezent/aorist* : *perfekt*. Još je teže govoriti o pravom perfektu kao članu vidske suprotnosti u jezicima kao što su latinski i romanski, gdje perfekt fungira i vremenski kao preterit.

Ako ćemo, dakle, i perfekt smatrati vidskim stupnjem „izvršenosti" radnje, valja u svakom slučaju razlikovati latinske činjenice (a također i one evropskih jezika, osim engleskoga) od grčkih.

kako ćemo vidjeti — vidska i vremenska značenja perfekta i aorista nerazdvojno slivena, što vrijedi i za ostale oblike perfektnoga sistema. To je prva od dviju slabih točaka toga učenja, pa je ono u tom smislu bilo i pobijano[12]; druga mu je slaba točka u tome što se u njemu tobože „paratatička" vrijednost prezenta i njegovih oblika kao izraza za radnju u izvršivanju implicirala, a da nikad nije bila dokazana.

No Meilletova doktrina o vidskom karakteru suprotnosti *infectum* : *perfectum* stekla je mnogo pristaša, osobito u redovima francuske škole i unatoč otporu, na primjer, njemačke znanosti. Štaviše, bilo zaslugom ili krivnjom G. Guillaumea, autora radova punih oštroumnih, ali i maštovitih pogleda na problem odnosa vida i vremena, ona je bila uzdignuta i na općelingvističku razinu[13]. I danas je pristaše preporođenoga „gijomizma" visoko cijene[14].

Tako se na početku tridesetih godina, dakle uoči općega zaokreta u lingvistici, učenje o vidskim sposobnostima latinskoga glagola nalazilo na pravom bespuću, o čemu najbolje svjedoči jedna opsežna rasprava već spomenutoga van der Heydea, gdje se ocjenjuju prethodna mišljenja[15]. Glavni je nedostatak dotadašnjih istraživačkih napora bio u tome što su se sa stanovišta vidske semantike istraživale pojedine upotrebe glagolskih tvorba odnosno oblika, a ne galgoski sistem kao cjelina, tako da su i zaključci o „vidsl im" činjenicama latinskoga glagola ovisili većinom o izboru i tumačenju primjera na kojima su se zaključci stvarali. Od toga su metodološkog nedostatka trpjeli i pristaše vida, počev od Varona pa do Delbrücka, Meilleta, Barbeleneta i Meyera, i skeptici poput van der Heydea ili nove pristaše vida poput Janáčeka, iako su ova dvojica, neovisno jedan o drugome, znatno pridonijeli raščišćavanju pojmova u našem pitanju.

Bilo je vrijeme da se poduzme nov sistematski pokušaj na tom polju.

Ja sam u svoje vrijeme, kako sam spomenuo u Predgovoru, pristupio problemu vidskih značenja latinskoga glagola sistematski uz širok pregled stanja znanosti o predmetu i, dakako, uz primjenu novijih metoda na području sintakse, napose funkcionalno-strukturalnih[16]. Time se ta strogo monografski pisana radnja odlikuje, ili bar bitno razlikuje, i od ranijih radova o istom pitanju, uz ostalo od spomenute van der Heydeove ili Janáčekove rasprave, i od radova nekih

[12] Isp. Debrunnerov prikaz u *IF* 48 (1930), str. 313 i d.

[13] G. Guillaume, *Temps et verbe: Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris 1929, i *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Copenhague 1945 (danas oboje zajedno, Paris 1965). Tu se Meilletova shema, neprikladna već za latinski, prenosi i na druge jezike, napose na francuski.

[14] H. G. Schogt, „'Temps et verbe', de Gustave Guillaume trentecinq ans après sa parution", *Linguistique* 1 (1965), str. 55 i d.

[15] K. van der Heyde, „L'aspect verbal en latin: Problèmes et résultats", *REL* 10—12 (1932—1934), str. 236 i d., 69 i d. i 140 i d.

[16] M. Kravar, *Vidska vrijednost oblikâ latinskoga glagola*, Sveučilište u Zagrebu 1954.

novijih autora, u prvom redu Reinholda[17], Perrota[18] i Grassija[19], gdje se latinski „vid" istražuje ili u ograničenu opsegu ili slabo razlučen od drugih sintaktičkih funkcija. Tu sam kritički preispitao oba starija pristupa problemu o kojem je riječ, tj. pokušaje utvrđivanja vidskih odnosa bilo u leksematskim suprotnostima kao *facere* : *conficere* odnosno *ire* : *venire* ili u morfematskima kao *facere* : *fecisse*. Nije čudo što sam, radeći uz mnoštvo literature i na obilju jezične građe, došao do novih zaključaka, iz kojih je rezltirala drukčija slika o vidskim odnosima u latinskom glagolskom sistemu.

U daljem radu na pitanju vidskih mogućnosti latinskoga glagola moja se pažnja kretala oko nekoliko ključnih točaka predmeta, i to poglavito onih koje su omogućivale pogled na problem u cjelini. Takve su ključne točke, prije svega na vremenskom planu (tj. u indikativu), pitanja vidske neutralnosti prezenta i vidskoga karaktera perfekta, napose u odnosu prema imperfektu, upotreba perfekta nasuprot prezentu u „relativu", u danom slučaju u tzv. „apstraktnim" rečenicama, odnosa vida i vremena u tvorbi *-tus fui* ili vidske vrijednosti historijskoga prezenta i vidskoga odnosa dvaju oblika futura, zatim, na načinskom planu, pitanja vidsko-vremenskih značenja konjunktiva, kako uopće tako napose uz *cum* „historicum", i napokon, na glagolskoimenskom planu, pitanje vidsko-vremenskih odnosa u infinitivu.

Dvije spoznaje do kojih sam došao u svom radu čine mi se najznatnije u poimanju vidskih odnosa na području latinskoga glagola: prvo, da u okviru glagolske riječi, tj. njezinih tvorba, osobito s obzirom na prisutnost prostih i složenih glagola, gdje vidskih suprotnosti u pravom smislu riječi nema, važnu ulogu u smislu vida igra ipak tzv. „vrsta radnje" ili akcija (njem. *Aktionsart*), napose s obzirom na različito ponašanje „durativnih" i „nedurativnih" ili čak „momentanih" glagola, i, drugo — u granicama glagolskoga sistema — da su oblici prezentskoga podsistema, osim imperfekta i participa, vidski neutralni, dok perfekt i njegov podsistem, iako vidski obilježeni kao „preteritivni", funkcioniraju prije svega relativno-vremenski u smislu prijevremenosti radnje. Tako se odnos *facere* : *fecisse* svodi na „privativnu" suprotnost u kojoj je prvi član vidski, pa odatle i relativno-vremenski, neobilježen, a drugi obilježen kao izraz za „proteklu" radnju, tj. takvu koja „a eu lieu" odnosno „stattgefunden hat" u proteklo vrijeme, pri čemu o tome je li se „izvršila" ili „izvršivala" — u slavenskom smislu te suptrotnosti — ne obavještćuje glagolski oblik, nego „vrsta radnje" glagolske riječi ili sam sintaktički kontekst[20]. Stoga

[17] H. Reinhold, „Zum lateinischen Verbalaspekt", *KZ* 74 (1956), str. 1 i d.

[18] J. Perrot „Les faits d'aspect dans les langues classiques", *L'information littéraire* 13 (1961), str. 109 i d. i 154 i d.

[19] C. Grassi, *Problemi di sintassi latina: Consecutio temporum e aspetto nel verbo latino*, Firenze 1966.

[20] Ovdje se služim perfektom francuskoga izraza *avoir lieu* odnosno njemačkoga *stattfinden* zato da bih izrazio vidski neutralan — u slavenskom smislu — glagolski pojam, koji bolje nego ovaj ili onaj naš vid pogađa vidski opseg latinskoga perfekta.

se nama to i takvo „vidsko" značenje latinskoga perfekta i pričinja kao nekakav privid, tj. nešto što i jest i nije vidska vrijednost. To je zato što vidsko-vremenski pojam „proteklosti" dopušta ne samo izvršenje i izvršenost, nego čak i izvršivanje radnje, jer se odnosi na vremensko ograničenje njezina toka, a ne na njezin predmetni učinak, kao slavenski perfektivni vid. Tako su onda u perfektu mogući ne samo momentani i drugi nedurativni nego i durativni, pa čak i drugi durativno upotrijebljeni glagoli, za razliku od našega perfektivnog vida, koji se slabo podnosi s durativnošću. Drugim riječima, vidsko je značenje latinskoga perfekta kudikamo šire nego slavenskoga perfektivnog vida[21]. U tome se očituju tragovi indoevropskoga „pravida", koji se oblikuje u okviru glagolskoga sistema, a ne izvan njega kao slavenski novi „vid"[22].

Na temelju dviju spomenutih spoznaja nije bilo teško braniti postavku o vidskom karakteru suprotnosti *imperfekt* : *perfekt*, i to suprotnosti „ekvipolentne", tj. takve u kojoj su, na crti istoga apsolutnog vremena, oba člana vidski obilježena: perfekt kao „preteritivan", dakle sintelički, a imperfekt, u smislu svoga više ili manje očito perifrastična sastava, paratatički.

Iz svega što je rečeno rezultira nova slika vidsko-vremenskih odnosa u glagolskom sistemu. Takvi se odnosi na vremenskom planu indikativa, da uvodno uputimo samo na nj, mogu predočiti grafički na slijedeći način:

Na tim se rezultatima moga istraživanja temelje prilozi u ovoj knjizi, dopunjeni tu i tamo novim pogledima na problem.

[21] Do istoga zaključka dolazi danas i istaknuti ruski lingvist Maslov; isp. Ю. С. Маслов, „К основаниям сопоставительной аспектологии", *Вопросы сопоставительной аспектологии*, Ленинград 1978, str. 31 i d.; isp. o tome već u mom radu „Imperfekt i aorist u hrvatsko-srpskom jeziku", *MSC RS* 7 (1978), čitanom u ljeto 1977. (u tisku), s obzirom na naš aorist kao djelomičan ekvivalent latinskoga perfekta.

[22] Veoma je raširen dojam da se glagolski vid kao gramatička kategorija „najsavršenije" oblikuje upravo u slavenskim jezicima. Ako se to može primiti s obzirom na našu tzv. „Zweiverbigkeit", tj. kakvu-takvu dosljednost s kojom naši jezici prema danom glagolu drugih, vidski slabije opskrbljenih jezika raspolažu glagolskim parom, nije točno u pogledu „čistoće" pojma vida, koji u nas pokazuje čitav spektar semantičkih sadržaja; isp. o tome osobito J. Forsyth, *A Grammar of Aspect*, Cambridge 1970, str. 47 i d., gdje se, s obzirom na ruski glagol, predlaže pet „vidsko-semantičkih skupina" s više podskupina. Stoga danas ruski aspektolozi, među prvima Bondarko i Maslov, i govore, kako ćemo vidjeti, sve više o „aspektualnosti" kao širem pojmu vidskih značenja; isp. А. В. Бондарко, „К проблематике функционально-семантических категорий (Глагольный вид и 'аспектуальность' в русском языке)", *ВЯ* 16,2 (1967), str. 18 i d.

Uostalom, slavenski je vid i u morfološkom pogledu veoma raznorodna kategorija.

*

Ovdje moram ipak napomenuti da ima jedno područje moga istraživanja na kojem sam u svom shvaćanju predmeta bio dulje vrijeme u dvojbi. To su upravo neke crte vidsko-vremenske semantike latinskoga perfekta, po mome sudu jednoga od najsloženijih pitanja u okviru morfosintakse latinskoga glagola. U svojim predašnjim radovima označivao sam slučaj durativnoga perfekta, npr. *decem annos regnavit* („kraljevao je" ili točnije „krâljevâ"), koji se onda prenosi na čitav perfektni sistem, kao „vidski neutralan" preterit ili sam mu pripisivao „paratatički" smisao, vodeći se našim vidskim osjećanjem. U daljem sam radu našao da je prema latinskom vidskom „računanju", da tako kažem, takav perfekt upravo „ograničeno durativan", dakle ipak „sintetičan" (ali ne obavezno i „perfektivan"), i to unatoč tome što se iz nužde prevodi našim imperfektivnim vidom. To biva samo zato što su u nas, kao i u ostalim slavenskim jezicima, durativni glagoli, osobito neprelazni glagoli stanja, ali isto tako i prelazni u apsolutnoj upotrebi, tj. bez objekta, u stvari *imperfectiva tantum* nemajući perfektivnih parova istoga akcionalnog značenja, npr. *stajati, ljubiti, kraljevati* i dr., ili *otac s v i r a, ovdje se č i t a, danas se ne r a d i* i sl.[23]. Da bi se mogao doslovno prevesti latinski perfekt odgovarajućih glagola, npr. *steti* „stajah" i sl. ili *scripsi* „pisah" i sl., valjalo bi — uz već neuobičajen aorist imperfektivnoga vida — imati od njih složenica s kakvim „praznim" prefiksom, npr. *od-*, dakle „*od-stajao sam", ili *pro-*, npr. „*pro-pisao sam", tj. toliko i toliko vremena; a takvih složenica većinom nemamo (isp. ipak *sjediti* : *odsjediti*, npr. toliko i toliko vremena u zatvoru, što je očito prema njem. *sitzen* : *absitzen*); izuzeci su veoma rijetki, npr. sa *po-* kao *živjeti* : *poživjeti* (sto godina)[24].

Drugim riječima, latinska i slavenska „aspektualnost", koje su također različita sastava i postanja, ne strukturiraju vidsku predodžbu na isti način: jedno je indoevropski prezentsko-aorisno-perfektni, dakle morfematski „pravid", a drugo novi slavenski „vid" akcionalnoga podrijetla, dakle više ili manje leksematski „opterećen"; kod prvoga je semantičko težište na toku radnje, a kod drugoga na njezinu učinku.

O svemu se tome govori potanje u posljednjem poglavlju ove knjige.

[23] To je jedno od prilično slabo proučenih poglavlja slavenske aspektologije.

[24] Naše složenice sa *po-*, npr. *postajati* (tj. neko vrijeme), *pošetati, popričati* i sl., koje inače — kao i latinski perfekt — uključuju u prvom redu tok radnje bez obzira na učinak, ovdje također ne odgovaraju, jer se u tom slučaju prostim glagolima, kao *stajati, šetati, pričati*, ne mijena samo vid, nego dobivaju i novo akcionalno značenje, ovdje deminutivno; isp. Đ. Grubor, *Aspektna značenja* (=*Rad JAZU* 293 i 295), Zagreb 1953, str. 32 i d. i 358 i d. Glagolski par *živjeti* : *poživjeti* može služiti kao idealan ali rijedak primjer (= grč. ζῆν : ζῆσαι, dok lat. *vivere* : *vixisse* uključuje u drugom članu i vrijeme, dakle „živjeti" : „*biti poživio").

PITANJA
GLAGOLSKOGA VIDA

I

VIDSKA NEUTRALNOST PREZENTA KAO TAKVA

1

U dosadašnjem istraživanju vidskih pojava u latinskom glagolskom sistemu oblik indikativa prezenta nije bio predmet posebne pažnje, a još manje temeljitih analiza, iako mu — bilo kao posebnu glagolskom obliku ili kao stožeru vlastitoga podsistema oblikâ — upravo u tom pogledu pripada važno mjesto. Tome je pogodovala osobito činjenica što se vremensko značenje prezenta kao izraza „sadašnjega vremena" lako miješa sa samim pojmom „sadašnjosti", tj. vremenskoga odsjeka u kojem se vršenje glagolske radnje podudara s *nunc*-momentom ili momentom govora[1]. A to dvoje valja, kako drugdje tako i u latinskom, upravo u pitanju vidske vrijednosti prezenta oštro razlikovati jedno od drugoga. Ako se ta razlika ne uzimlje dovoljno u obzir, lako se upada u pogrešku da se obliku prezenta kao činjenici jezika pripisuje stalno vidsko značenje, dakako, paratatičko ili imperfektivno, koje pripada među činjenice govora[2].

U jezicima u kojima su ili glagol sam po sebi, kao u slavenskima, ili glagolski oblici, kao u grčkome, vidski obilježeni, jedni kao paratatički, a drugi kao sintetički, aktualna ili „prava" sadašnjost kao isključivo područje „parataze" podnosi samo paratatički vid, tj. imperfektivni slavenske terminologije. To i jest pravi razlog što, na primjer, u grčkom uz prezent *infectum*-a ποιῶ, -εῖς ili λείπω, -εις nije moguć, pa i ne postoji prezent *confectum*-a *ποιήσω, -εις ili *λίπω, -εις ili što je u slavenskom uz imperfektivni prezent *činim* kao izraz za pravu sadašnjost tzv. „perfektivni prezent" *učinim* baš u tom vremenskom odsjeku neupotrebljiv. Stoga u slavenskom tzv. „prezentska proba" ili kriterij *hic et nunc* i vrijedi kao dokazno sredstvo u pitanju vidske pripadnosti ovoga ili onoga glagola[3].

---

[1] U nekim jezicima, npr. romanskima, i nema razlike između naziva „prezent" (engl. *present tense*) i „sadašnjost" (engl. *present time*); isp. fr. *présent* ili tal. i šp. *presente* za oboje.

[2] Ovdje se dihotomija „jezik" : „govor" uzimlje u uobičajenom de Saussureovu smislu.

[3] E. Koschmieder, *Zeitbezug und Sprache: Ein Beitrag zur Aspekt und Tempusfrage*, Leipzig—Berlin 1929, str. 34 i d. Školski se taj kriterij formulira kao „odgovor na pitanje: što sada činiš?" To je znao već i Priscijan, koji kaže: „instans autem individuum est, quod vix stare potest, unde merito a quibusdam 'instans imperfectum' nominatur" (*Inst.* 8, 39; v. Keil, *GL* II, str. 406).

No u drugim se jezicima, recimo, takvima u kojima ni sam glagol kao takav ni njegovi oblici ili nizovi oblika nisu vidski obilježeni, problem vidske vrijednosti prezenta postavlja na drugi način.

Već sam u Uvodu nabacio misao da među takve jezike ide, bar u stanovitu smislu, i latinski sa svojim glagolskim sistemon građenim na dvije osnove, u kojem je glagol kao takav vidski neobilježen, dok su mu oblici prezentske osnove, osim paratatičkoga imperfekta i participa, također vidski neobilježeni, a perfektni vidsko-vremenski obilježeni u smislu „proteklosti" radnje, dakle sintelički. Taj nam se zaključak nameće unatoč stavovima mjerodavnih priručnika u kojima se i danas nailazi ili na Meyerovo učenje o vidskoj raščlanjenosti latinskoga glagola na dva vida, „imperfektivni" i „perfektivni", kao u Hofmanna[4], ili na Meilletovo učenje o vidskom značenju glagolskih oblika u smislu suprotnosti *infectum* : *perfectum*, kao u Ernout-Thomasa[5].

Ovdje ću, u smislu svoga shvaćanja o vidskoj neutralnosti oblikâ prezentskoga sistema, pokušati obrazložiti postavku o samom prezentu kao vidski neutralnu obliku.

*

Ogledajmo prezent najprije na području „prave" ili aktualne sadašnjosti, tj. u okviru *nunc*-momenta govora, gdje je na osnovi njezina paratatičkoga karaktera u vidskom smislu moguć samo odnos *facio* : *0*, dakle takav u kojem prema paratatičko-vidskom članu ne postoji odgovarajući sintelički član. Tako, na primjer, u rečenici Pl. *Asin.* 384: *quis nostras sic f r a n g i t foris?* „tko tako *razbija* naša vrata?" — prezent *frangit*, označujući radnju koja se vrši u samom momentu govora, ima nužno paratatičko vidsko značenje, pa se postavlja pitanje jesu li glagol *frangere* kao leksem ili prezent *frango* kao morfem obilježeni u ovom ili onom vidskom smislu. Tako i inače: Pl. *Amph.* 1028: *quid me a s p e c t a s, stolide?* („gledaš"). — Ter. *Eun.* 885: *nunc ego te in hac re mi o r o ut adiutrix sies* („molim"). — Svuda prezent ima smisao našega imperfektivnog vida pa se i dade prevesti samo imperfektivno. Ta je stvar, bar sa stanovišta vidskih jezika, tako razumljiva da se na tome ne treba dulje zadržavati. To više začuđuju tako različita gledanja na to pitanje što ih nalazimo u literaturi predmeta.

No pita se također: kakav je to drugi član suprotnosti koji kao sintelički nije moguć uz paratatički *facio?*

---

[4] Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, str. 300 i d.; v. također ovdje bilj. 15. To je poglavlje velike latinske gramatike u očitu zaostatku prema stanju znanosti; isp. također A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine*, Paris 1933[2], str. 33.
O Meyerovu učenju isp. danas C. Grassi, „Sul cosiddetto criterio del Meyer", *Annali della Scuola normale di Pisa* II, 33 (1964), str. 135 i d.

[5] Ernout-Thomas, *Syntaxe latine*, str. 215 i d.

Po Meilletu bismo ovdje, kako znamo, imali posla sa suprotnošću *facio* : *feci*, gdje bi prvi član bio „prezent *infectum*-a", a drugi „prezent *perfectum*-a"[6]. Tu bi, dakle, prezent kao takav bio pozitivno obilježen kao paratatičko-vidski oblik. Ta je misao izrečena i u Ernout-Thomasa, gdje se prezentu kao obliku *infectum*-a pripisuje značenje „action en cours" ili „état qui dure"[7]. Ali, ako u samom obliku prezenta, kako je isticao Wackernagel[8], ništa ne upućuje na „sadašnje", teško je vidjeti što bi u njemu upućivalo i na „neizvršeno". Takva je sumnja to opravdanija ako se ima na umu da su stare prezentske tvorbe na kojima se osniva prezent nosile u sebi po svoj prilici samo značenje vrste radnje, a ne vida[9]. Što prezent kao izraz za pravu sadašnjost ima „imperfektivan" smisao, odatle, dakle, nipošto ne proizlazi da je i sam po sebi takav, jer je ovdje paratatičko-vidski odnos dan sintaktički, tj. time što se radnja vrši upravo u *nunc*-momentu govora.

Drugi stručnjaci, slijedeći Meyerovo učenje prema kojem se latinski glagoli dijele po vidu na „imperfektivne" i „perfektivne", govore o tome kako se prezent „tvori" od glagola jednoga i drugoga „vida", osobito Hofmann, nakon kojega je to mišljenje ostalo do danas više ili manje na snazi[10]. S toga je stanovišta onda dovoljno utvrditi koja upotreba prezenta dopušta jedan ili drugi „vid", pa se tako, kako ćemo vidjeti, i postupa. Ali već smo naprijed vidjeli da se pod Meyerovim tobožnjim glagolskim „vidom" kriju u danom slučaju različita leksička značenja vrste radnje ili akcije, koja se u praktične svrhe mogu razvrstati u dvije velike skupine glagola, „durativne", kao *esse, stare, ire, sedere, timere* i sl., i „nedurativne", napose „momentane", kao *venire, cadere, dare, conficere, abire* i sl., dok je većina glagola i u tom pogledu neoznačena, npr. *facere, legere, scribere* itd. Ali Hofmann, isto kao i sam Meyer, mimoilazi „prezentsku probu", tj. kriterij prave sadašnjosti, koja dopušta samo paratatičko-vidski odnos radnje.

---

[6] A. Meillet, *Esquisse*[6], str. 20 i d. i 64 i d., i Meillet-Vendryes, *Traité*[2], str. 261 i d.

Što se tiče suprotnosti *facio* : *feci*, ona funkcionira dvojako, prema tome je li drugi član tzv. „prezentski" perfekt, nazovimo ga $feci_1$, ili „aorisni", dakle $feci_2$; u prvom slučaju imamo procesni odnos između „radnje" i „stanja", a u drugome vidsko-vremenski između neobilježenoga i obilježenoga člana, kako ćemo vidjeti dalje. Ali ni jedno ni drugo nije čisto vidski odnos.

[7] *Syntaxe*, str. 220. Time se prezent u vidskom pogledu izjednačuje s imperfektom (v. *ibid.*, str. 221), što je daleko od istine.

[8] J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, Basel 1926[2], str. 157.

[9] Isp. Leumann-Hofmann, *Lateinische Grammatik* I, str. 308 i d., i Meillet-Vendryes, *Traité*, str. 275 i d.

[10] Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, str. 305 i d.

Prema Meyeru, *SB* 69, 6 (1917), str. 6, latinski su glagoli ili „imperfektivni" ili „perfektivni" (među ovim posljednjima su i složenice). Među glagolima kretanja, koji se posebno uzimlju u obzir, „imperfektivni" su mu: *ire, currere, migrare, volare, fugere*, onda *ducere, ferre, rapere, movere*, vjerojatno i *trahere, agere* i *quaerere, vocare, postulare:* među „sigurno perfektivne" idu: *venire, vehi, mittere, iacĕre, figere, capere, emere, dare*, onda *nuntiare* i *audire*.

Nešto drukčije postupa danas Ronconi, po kojem je prezent „ora perfettivo, ora imperfettivo", pri čemu se ne vidi što pripada obliku prezenta kao takvu, a što sintaktičkom kontekstu u kojem se javlja[11]. Isto se tako i Grassi, koji — makar i cio niz godina nakon mene — već operira pojmom „inaspettuale", tj. „vidski neutralno", očevidno, ali bez konačna zaključka trudi da utvrdi „perfektivno" ili „imperfektivno" značenje prezenta[12].

No Perrot je, dvije godine poslije mene, našao da je u latinskom prezent, isto kao i čitav tzv. *infectum*, upravo „non-achevé, tj. vidski neobilježen ili, po meni, neutralan, ali ne izuzimljući, za razliku od mene, ni imperfekt ni particip[13].

Ako navedena mišljenja usporedimo, vidimo da je vidska vrijednost latinskoga prezenta uvelike sporna, pri čemu se nesporazum odnosi na dva pitanja: prvo, treba li prezentu pripisivati stalno i jedno te isto ili različita vidska značenja i, drugo, odakle mu — u oba slučaja — ta značenja potječu, da li iz samoga glagola, dakle leksematski, ili iz glagolskoga oblika, tj. morfematski. Da skratimo diskusiju, izađimo odmah s našom postavkom: latinski je prezent kao takav vidski neutralan, tj. u okviru opće vidsko-vremenske suprotnosti *facere* : *fecisse* neobilježen, pa, ukoliko je vidski „obojen", vidsku vrijednost dobiva ili sintaktički, tj. na temelju sintaktičkoga konteksta u kojem se nalazi, ili leksematski, tj. na temelju vrste radnje glagola od kojega se tvori; štaviše, oba momenta, kako ćemo vidjeti, djeluju najčešće paralelno[14].

Sada ćemo tu postavku provjeriti na jezičnoj građi ostajući i dalje na području prave ili aktualne sadašnjosti, tj. u granicama *nunc*-momenta govora.

2

U vezi s time treba istaknuti činjenicu da upotreba prezenta za pravu sadašnjost, kao „vidska proba" prvoga reda, može poslužiti i kao kriterij u provjeravanju osnovanosti onih shvaćanja koja latinskom glagolu kao takvu pripisuju vidska značenja. To je u prvom

[11] A. Ronconi, *Il verbo latino*, Firenze 1959², str. 48 i d.

[12] C. Grassi, *Problemi di sintassi latina*, str. 182 i d. Taj postupak začuđuje kod toga autora to više što mu je poznata i razlika, pa i veza između vida i vrste radnje (po njemu „aspetto" i „tipo di azione"), pri čemu i sam razlikuje između „durativnih" i „punktuativnih" glagola; *ibid.*, str. 131 i d.

[13] J. Perrot, *L'information littéraire* 13, str. 159 i d. Tu se bitno korigira pojam *infectum*-a, koji je u Meilleta „inachevé", tj. pozitivno obilježen kao nedovršen, a ovdje „non-achevé", tj. neobilježen kao dovršen, dakle negativno. To se mišljenje podudara u osnovi s mojim gledanjem od 1954. naovamo, a također sa shvaćaejem K. Bergslanda, „Remarques sur la valeur des temps latins", *SO*, suppl. 11 (1942), str. 25 i d., koji ipak smatra da time točno interpretira Meilleta ne videći razlike između njegova i svoga tumačenja.

Tek u takvu poimanju mogu nazivi *infectum* i *perfectum* biti od koristi.

[14] To ne vrijedi samo za latinski već i za mnoge druge jezike, kao što su romanski i germanski, tj. takve koji ne poznaju čisto vidskih sistema, bilo na leksematskoj osnovi, kao slavenski, ili na morfematskoj, kao grčki.

redu učenje o vidskom karakteru suprotnosti *facere* : *conficere* što su ga zastupali mnogi stručnjaci dok mu nije Meyer, dodavši suprotnost *ire* : *venire*, dao oblik u kojem se, kako smo vidjeli, održalo do danas.

Ovdje nam se pruža prilika da se poslužimo tim kriterijem, to prije što nešto slično nisu uradili ni sam Meyer ni njegovi sljedbenici, poimence Hofmann[15].

U vezi s prezentom prave sadašnjosti valja odgovoriti na jedno pitanje koje se, koliko mi je poznato, rijetko postavlja kad je riječ o našem predmetu: može li se u latinskom svaki glagol javljati u prezentu za pravu sadašnjost? O odgovoru na to pitanje morao bi ovisiti stav prema učenju o „vidskim" osobinama latinskoga glagola uopće. Znamo da Meyer, a za njim i Hofmann razlikuju glagole po vidu i da se suprotnost *facio* : *conficio* odnosno *eo* : *venio* obično tumači kao vidska, bilo da se složenice označuju kao „perfektivne"[16] ili kao izraz za „određeni" vid[17]. Ako je zaista tako, onda bi valjalo očekivati da ni Meyerovi prosti „perfektivni" glagoli ni složenice neće dolaziti paratatički uopće, pa ni za oznaku prave sadašnjosti. Ali ne treba mnogo truda da se dokaže protivno.

Navodim najprije nekoliko primjera u kojima prosti glagoli što ih spomenuti autori smatraju „perfektivnima" ili „određenima" znače pravu sadašnjost: Pl. *Capt.* 870: *abi, stultu's*: *sero post tempus v e n i s* („dolaziš"). — *Cas.* 165: *heus vos, ecquis haec, quae loquor, a u d i t?* („čuje"). — *Mil.* 1148: *quin etiam aurum . . . mulieri . . . . d a t dono, a se ut abeat* („daje"). — Ter. *Hec.* 642: *bene, ita me di ament, n u n t i a s* („javljaš"). — *Haut.* 736: *mane*: *quo m i t t i s istam, quaeso*? („šalješ"). — *Eun.* 887: *te mihi patronam c a p i o, Thaïs, te obsecro* („uzimljem"). — *Haut.* 611: *nunc tibi ego respondeo 'non e m o'* („kupujem"). — *Hec.* 140: *non veri simile d i c i s nec verum arbitror* („kažeš"). — Mart. 2, 82, 1: *servum quid f i g i s?* („propinješ"). — U svim navednim primjerima prezent znači paratatičku radnju pa se i može prevesti samo našim imperfektivnim vidom.

Evo sada primjerâ sa složenicama: Pl. *Amph.* 32: *propterea pace a d v e n i o et pacem ad vos a d f e r o* („dolazim", „donosim"). — *Per.* 404: *ibi concrepuit foris*: *quisnam e g r e d i t u r foras* („izlazi"). — Ter. *Phorm.* 216: *ah quid agis? quo a b i s, Antipho?* („odlaziš"). — *Ibid.* 484: *Phaedria tibi adest* : : *ubinam?* : : *ecum . . . e x i t foras* („izlazi"). — Nep. 19, 4, 3: *o quam indigna p e r p e t e r i s, Phocion* („trpiš", dosl. „*pretrpljuješ"). — Liv. 21, 10, 10: *Carthagini nunc Hannibal vineas turresque a d m o v e t* („primiče"). — Negdje bi se takav prezent mogao shvatiti „perfektivno", ali onda nužno kao *pro*

[15] Meyer je, kako ćemo vidjeti na svome mjestu, inzistirao na kriteriju perfekta nalazeći u njemu dva „vida": „perfektni", npr. *ii* (tobože bez oznake cilja ili ishodišta) i „perfektivni", npr. *abii* (uz *ad forum* i sl.), a također imperfekta, u kojem „perfektivni" glagoli tobože ne dolaze.

[16] Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, str. 300 i d., i Meillet-Vendryes, *Traité*, str. 301 i d.

[17] Meillet, *Esquisse*, str. 151, i Ernout-Thomas, *Syntaxe*, str. 217 i d.

futuro[18]; npr. Ter. *Eun.* 494: *ego hinc a b e o. tu istanc opperire* („odlazim" = „otići ću"). Ali naprijed navedeni primjeri govore da takav smisao nije jedino moguć. Još je Meltzer nalazio da Meyerovi „perfektivni" glagoli, pa i složenice, mogu imati i imperfektivan smisao, ali stvar nije izveo načisto, jer se služio drugim oblicima (npr. *ire* : *adi*) ne upućujući na važnost „prezentske probe"[19]. Slično je postupao i inače kritični van der Heyde[20].

Još su značajniji primjeri u kojima izrazito momentani glagoli stoje paratatički; npr. Pl. *Aul.* 812: *hem. erumne ego a s p i c i o meum?* (dosl. „*ùglêdâm"). — *Men.* 1132: *o salve, insperate, multis annis post quem c o n s p i c o r* („*ùglêdâm"); odatle dalje smisao naprosto „gledam" ili „promatram", npr. Pl. *Cist.* 622: *quid nunc supina susum caelum c o n s p i c i s?* („promatraš"). — Cic. *Phil.* 2, 74: *at etiam a d s p i c i s me, et quidem... iratus* („pòglêdâš"). — Teško se, dakle, složiti sa Sjoestedtovom, koja za Barbelenetom hoće da u parovima kao *aspicere* : *aspectare* nađe vidski odnos, kad vidimo da se i tobože „perfektivni" član *aspicere* susreće paratatički[21].

Čak i one složenice s tzv. „praznim" preverbima u Plautovu i Terencijevu, a — čini se — i uopće u govornom jeziku, na kojima se prema nekim starijim radovima dokazuje prisutnost „perfektivnih" glagola u latinskom[22], mogu značiti pravu sadašnjost; npr. Pl. *Aul.* 190: *quid tu solus tecum loquere? : : meam pauperiem c o n q u e r o r* („tužim se") — *Bacch.* 1078: *magis curaest magisque a d f o r m i d o, ne is pereat* („pribojavam se"). — *Capt.* 833: *p e r l u b e t hunc hominem conloqui* („veoma se mili"). — *Men.* 615: *per Iovem deosque omnis a d i u r o, uxor* („zaklinjem se"). — *Mil.* 999: *satin haec quoque me d e p e r i t?* („pogiba"). — *Asin.* 76: *et id ego p e r c u p i o obsequi gnato meo* („veoma želim"). — *Amph.* 273: *neque se septemtriones quoquam in caelo c o m m o v e n t* („pomiču"). — *Ibid.* 536: *nunc.. hanc pateram..., Alcumena, tibi c o n d o n o* („darujem"). — *Rud.* 743: *o filia mea,.. mearum me absens miseriarum c o m m o n e s* („prisjećaš"). — *Merc.* 894: *quin ergo c o m m o n s t r a s, si vides?* („pokazuješ"). — *Trin.* 1148: *quin c o n l a u d o consilium et probo* („pohvaljujem"). — *Most.* 293: *tibi me e x o r n o ut placeam* („kitim se"). — *Per.* 208: *feminam scelestam te astans contra c o n t u o r* („promatram"). — Ter. *Andr.* 660: *quor me e n i c a s?* („ubijaš"). — *Eun.* 915: *amabo, quid ait? c o g n o s c i t n e* (sc. *signa*)? : : *ac memoriter* („poznaje"). — *Ibid.* 486: *a d p a r e t servom hunc esse domini pauperis* („pričinja se"). — Enn. *Med. ex.* 274: *non c o m m e-*

[18] K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Berlin—Leipzig 1933, str. 564.

[19] H. Meltzer u kritici Meyerova učenja, *BPhW* 39 (1919), str. 73 i d., napose 75.

[20] K. van der Heyde, *Composita en verbaal aspect bij Plautus*, str. 100 i d.

[21] M.-L. Sjoestedt, „Les itératifs latins en *-tare* (*-sare*)", *BSL* 25 (1923/24), str. 153 i d., posebno 162.

[22] O. Riemann i A. Ernout, *Syntaxe latine*, Paris 1935[7], str. 245 i d., i Meillet-Vendryes, *Traité*, str. 302 id.

m o r o quod draconis saevi sopivi impetum („spominjem"). — Cic. *Att.* 6, 9, 1: *spero et hercule . . . c o n f i d o te iam . . . valere* („uzdam se"). — Plin. *Epist.* 9, 6, 4: *per hos dies . . . otium meum in litteris c o l l o c o* („ulažem").

Svi ti prezenti, kako vidimo, odgovaraju našem imperfektivnom vidu. Nije čudo što je Barbelenet dozivao u pomoć nekakav „zakon simetrije ili analogije" da bi opravdao, kako je rekao Herbig, „das logisch unmögliche", tj. upotrebu perfektivna glagola za pravu sadašnjost[23]. Napominjem da se ni van der Heyde, koji je po mome mišljenju najdalje dopro u shvaćanju složenica, ne služi ni kasnije dokazom prezentske probe[24]. Ali sumnja u „aorisni" smisao navedenih složenica može se naći već i kod Meillet-Vendryesa[25].

Ovdje nam se nameće pitanje: zašto se ni u slavenskom ni u grčkom prava sadašnjost ne može izraziti glagolima odnosno oblicima sintelikšoga vida, a u latinskom se, kako vidimo, izriče i onim glagolima koji se općenito smatraju perfektivnima? Već se po ovome što je dosada rečeno čini da im se taj smisao krivo pripisuje. Ali o tome će biti prilike govoriti i na drugim mjestima. Ovdje se može samo istaknuti da pratatička upotreba „perfektivnih", odnosno „određenih" glagola dokazuje da oni ne označuju vid, nego različite nijanse vrste radnje, pri čemu složenice znače po pravilu momentanu radnju.

Što je rečeno za samostalnu upotrebu prezenta na području prave sadašnjosti vrijedi, dakako, i za različne tipove zavisnih rečenica kojima radnja pada u pravu sadašnjost. I tu se može naći prezent bilo kojega glagola; npr. Pl. *Aul.* 177: *sed eccum: nescio unde sese homo r e c i p i t domum* („vraća se"). — *Capt.* 414: *feci ego ista ut c o m m e m o r a s* („spominješ"). — *Stich.* 340: *ego perii, quoi medullam lassitudo p e r b i b i t* („ispija"). — *Mil.* 1040: *non me dico, sed eram meam, quae te d e m o r i t u r* („umire"). — Ter. *Andr.* 651: *quod istuc tam mirumst, de te si exemplum c a p i t?* („uzimlje").

Napokon, da tzv. „prazni" preverbi ne perfektiviraju, dokazuju i primjeri sa složenim prezentskim perfektom, koji onda, kako i inače, ostaje paratatičan. Evo samo po jedan primjer samostalne i složene upotrebe takva perfekta: Pl. *Men.* 1074: *non c o m m e m i n i s t i semul te hodie mecum exire ex navi?* („prisjećaš se"), odnosno Ter. *Phorm.* 523: *certe hercle, ego si satis c o m m e m i n i, tibi quidemst olim dies . . . praestituta* („prisjećam se").

Napose valja istaknuti da na području prave sadašnjosti nema i ne može biti vremenske rečenice građene na odnosu *cum—tum*, na kojoj se, kako ćemo dalje vidjeti, najbolje provjerava vidska vrijednost glagolskih oblika[26]. Tu je moguć samo odnos *nunc—cum* (dakle

[23] G. Herbig u prikazu Barbelenetove knjige, *IFAnz* 36 (1916), str. 38 i d., napose 44.

[24] K. van der Heyde, *REL* 12, str. 140 i d.

[25] *Traité*, str. 302 i d.

[26] Isp. M. Kravar, „*When*-Clause as a General Aspect Test", *PICL* XII (Vienna 1977), Innsbruck 1978, str. 377 i d.

rečenice sa *cum* „explicativum" ili „coincidens"), jer se pojam „sada", sam po sebi vremenski određen, ne da dalje određivati nikakvim „kada". Ali ni u tom se slučaju, naravno, tobožnji „perfektivni" glagoli ne opravdavaju kao takvi; npr. Pl. *Truc.* 278: *nunc places, quom mihi inclementer d i c i s* („kažeš").

Tako se ovdje, u okviru prave sadašnjosti, koja kao takva isključuje pravi, tj. determinativni vremenski odnos, ne možemo služiti inače prikladnim kriterijem *cum*-rečenice.

3

Drukčije se u vidskom pogledu ponaša prezent izvan područja prave sadašnjosti, gdje s obzirom na pitanje koje nas ovdje zanima valja razlikovati uglavnom tri slučaja njegove „prenesene" upotrebe: prezent za tzv. „nepravu" ili „opću", tj. apstraktnu sadašnjost, zatim prezent *pro futuro* i prezent *pro praeterito.* U sva se tri slučaja prezent, kako ćemo ovdje, a i dalje vidjeti, vremenski određuje sa stanovišta nekakva *tum*-momenta neaktualnoga odnosa, pri čemu se kao vremenski „prenesen" javlja u svome osnovnom, vidski neutralnom značenju. Tu su po srijedi različiti slučaji Belićeva „sintaktičkoga relativa"[27]. U tim sintaktički nevezanim, često stilistički iskorištenim kontekstima vidska vrijednost prezenta, a posebno njegov slavenski prijevod, ovisi pretežno od akcionalne semantike ovoga ili onoga glagola.

Dok smo na prezentu prave sadašnjosti mogli provjeravati učenja o vidskom karakteru latinskoga glagola kao takva, tj. u suprotnosti *facio* : *conficio*, ovdje se — u „prenesenim" upotrebama — može činiti to isto s obzirom na suprotnost *facio* : *feci*, tj. s obzirom na Meilletovo učenje o vidskom karakteru oblika latinskoga glagola u smislu sheme *infectum* : *perfectum.*

Ovdje ćemo se zadržati na samom prezentu, a perfektom ćemo se baviti u posebnim poglavljima.

Budući da se ovdje o prezentu za nepravu sadašnjost i o prezentu *pro praeterito* govori također u posebnim poglavljima, te ćemo dvije upotrebe zasada mimoići da bismo o prezentu *pro futuro* rekli nešto više.

*

Dakle, što se tiče prezenta *pro futuro*, već je Sjögren našao da dolazi rado u razgovoru za oznaku „bliže" budućnosti, i to ponajviše od *verba movendi*[28]. Ali možda je točnije ako se kaže da je po srijedi izraz za neposrednu budućnost, kako ističe Hofmann[29].

[27] A. Belić, „O sintaksičkom indikativu i 'relativu'," *Symbolae grammaticae J. Rozwadowski* II, Cracoviae 1928, str. 47 i d.

[28] H. Sjögren, *Zum Gebrauch des Futurums im Altlateinischen*, Uppsala—Leipzig 1906, str. 6 i d.

[29] Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, str. 307.

Evo primjera: Pl. *Rud.* 904: *ad prandium uxor me vocat*: *r e d e o domum* („vraćam se" = „vratit ću se"). — *Stich.* 623: *deos salutabo modo*: *poste ad te... t r a n s e o* („svraćam"). — *Bacch.* 794: *manedum parumper*: *iam e x e o ad te* („izlazim"). — Ter. *Ad.* 757: *ego hos c o n v e n i o*: *post huc r e d e o* („sastajem se", „vraćam se"). — Rjeđi je takav prezent od drugih glagola, npr. Caes. *B. C.* 3, 94, 6: *ego reliquas portas c i r c u m e o et castrorum praesidia c o n f i r m o* („obilazim", „ohrabrujem").

U pogledu vida takav se prezent obično smatra „perfektivnim" ili bar pretežno takvim; Hofmann ima pri tome na umu Meyerovu vidsku podjelu glagola[30], dok Ronconi misli na perfektivnost samoga oblika[31], a Grassi ga označuje kao „inaspettuale", ali ipak mnogo češće kao „perfektivan" nego „imperfektivan"[32].

Rekao bih da je takav prezent, isto kao i futur I, sam po sebi vidski neodređen, dakle neutralan; hoćemo li ga shvatiti imperfektivno ili perfektivno, ovisi u prvom redu o vrsti radnje, dakle o leksičkom značenju ovoga ili onoga glagola. Ali ni kod glagola duativna smisla nije, bar u rezultatu, isključen sintelički smisao, koji ovdje uopće prevlađuje; npr. Ter. *Phorm.* 308: *abi... eum huc aduc* : : *e o*: *recta via quidem illuc* („idem" = „poći ću", a ne „ići ću"). — I Sjögren nalazi da *eo* u upotrebi *pro futuro* vrijedi koliko i *abeo*[33]. Ali treba reći da je ovdje, isto kao i kod prezenta *pro praeterito*, jedno „sadržaj" buduće radnje koji se ima na umu, a drugo njezin prezentski „izražaj". Osim toga, ima i primjera u kojima i sadržaj radnje ostaje paratatički, npr. Pl. *Stich.* 92: *adside hic, pater* : : *non s e d e o istic* („ne sjedim" = „neću sjediti", ukoliko smisao nije načinski „neću da sjedim").

Ovdje se očito radi o stilističkom postupku govornoga jezika kojim se buduća radnja većinom sintelički-vidske vrijednosti upravo „aktualizira", tj. prikazuje kao sadašnja prema danom vremenskom momentu, dakle kao paratatička, pri čemu se sam moment koleba između *nunc* i *tum*, oba jednako moguća; odatle i potječe smisao neposredne budućnosti. Takvu bi onda prezentu odgovarao u slavenskom prije imperfektivni prezent *pro futuro* nego sam perfektivni prezent kao futur[34]. U takvu bi shvaćanju prezent *pro futuro* bio prava paralela prezentu *pro praeterito* na drugoj strani vremenske crte.

U svakom slučaju vidska vrijednost takva prezenta, koji se i onako koleba između dva vida, ne potječe od njegova i ovdje vidski neutralna oblika, osim kad vrsta radnje upućuje na vid, a on je u danom slučaju većinom sintelički.

---

[30] *Ibid.*

[31] *O. c.*, str. 51 i d.

[32] *O. c.*, str. 185 i d.

[33] *O. c.*, str. 15.

[34] Tako, na primjer, u ruskome u rečenici *Завтра зах жу / зайду к Вам* — prije prezent *захожу pro futuro* nego futur u stvari perfektivni prezent *зайду*.

Nešto se drukčije objašnjuje prezent *pro futuro*, također vidski neutralan, u zavisnim rečenicama, osobito u protazama pogodbenoga perioda eventualna smisla, gdje je takav prezent veoma čest, ali stilistički neistaknut, također u tekstovima govornoga jezika.

Evo nekoliko primjera: Pl. *Per.* 827: *malum ego vobis dabo, ni abitis* („odete"), — *Curc.* 69: *quod* (sc. *argentum*) *si non affert, quo me vertam nescio* („donese"). — *Mil.* 306: *nunc si iudicium facio, interii; si taceo, interii tamen* („izrečem" : „budem šutio"). — Ter. *Ad.* 531: *si hic pernocto, causae quid dicam, Syre?* („prenoćim"). — *Phorm.* 850: *id quidem tibi iam fiet, nisi resistis, verbero* („opreš se" ili „budeš se opirao"?). — Cic. *Cat.* 2, 23: *qui nisi exeunt, nisi pereunt,... scitote hoc... seminarium Catilinarum futurum* („izađu", „propadnu"). — *Verr.* 4, 85: *vivum te non relinquam; moriere virgis, nisi mihi signum traditur* („preda se"). — Nep. 15, 4, 3: *nisi id confestim facis, ego te tradam magistratui* („učiniš"). — Liv. 21, 41, 15: *nec est alius... exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat* („pobijedimo"). — Petr. *Sat.* 67, 3: *atqui... nisi illa* (sc. *Fortunata*) *discumbit, ego me apocalo* („legne za stol"). — Tac. *Ann.* 4, 35, 3: *nec deerunt, si damnatio ingruit, qui... etiam mei meminerint* („pukne").

Vid se takva prezenta, kako vidimo, određuje, ukoliko se osjeća, uglavnom na osnovi vrste radnje, a pretežno je sinteličan[35]. Stoga se i izražava većinom u momentanim glagolima pokrivajući, kao i analogni futur I, smisao futura II[36]. Štaviše, kadšto se prezent i futur II nalaze i u društvu, npr. Liv. 25, 38, 20: *si diem proferimus et... contemni desierimus, periculum est ne... omnes copiae conveniant* („odgodimo" : „budemo prestali"). — Neki uzimlju da ovdje prezent izražava neposrednu, a futur II dalju budućnost[37], što drugi primjeri ne potvrđuju, npr. *Sall. Cat.* 58, 9: *si vincimus, omnia nobis tuta erunt* („pobijedimo), a malo dalje: *si metu cesserimus, eadem illa advorsa fient* („budemo uzmakli"); sva je razlika između dva oblika u tome što prezent, na temelju vrste radnje glagola, pokriva, a futur II, ovdje u značenju „antefutura", izražava prijevremenost u budućnosti, dakle sintelički vid.

Još je značajnije da se zavisni prezent *pro futuro* II susreće i u vremenskim rečenicama, gdje mu se „vidska" vrijednost, u stvari vrsta radnje u ulozi vida, najbolje osjeća; npr. Pl. *Pseud.* 163: *haec, quom ego... revortor, facite ut offendam parata* („vratim se"; jedini takav primjer na koji sam naišao, ali tekstualno-kritički sasvim siguran)[38]. Takvi primjeri, bolje nego išta drugo, dokazuju vidsku neu-

[35] Dakle, od momentanih glagola; to, naravno, zato što bi durativni glagoli, tako reći, prikivali radnju za sadašnjost; isp. razliku između *si sedeo* i *si venio*, gdje se ovo drugo mnogo lakše shvaća *pro futuro* nego ono prvo.

[36] Isp. primjer s futurom I, Pl. *Trin.* 612: *flagitium... fiet, nisi dos dabitur virgini* („dade se").

[37] Isp. Riemann-Ernout, *Syntaxe*, str. 259.

[38] Češći su analogni primjeri s futurom I, npr. Pl. *Mil.* 933: *hanc ad nos, quom extemplo a foro veniemus, mittitote* („dođemo").
Isp. o tome također Grassi, *o. c.*, str. 224 i d.

tralnost prezenta kao takva[39]. Ništa se tome slično ne može naći u grčkom ili slavenskom, gdje je prezent, u drugom slučaju imperfektivni, svojim paratatičko-vidksim značenjem čvrsto vezan za sadašnjost, tako da ne može prelaziti u zavisnu rečenicu koje se radnja određuje sa stanovišta budućnosti[40].

*

Prema tome, latinski prezent niti se „tvori" od glagola različita vida, kako uzimlju jedni, niti je kao glagolski oblik bilo jednoliko ili različito vidski obilježen, kako misle drugi ili treći. Naša se postavka o vidskoj neutralnosti prezenta kao takva pokazala svuda kao prikladna, dok mu se „vidska" vrijednost u ovoj ili onoj upotrebi dade svagda izvesti ili iz sintaktičkoga konteksta, kao u slučaju prave sadašnjosti, gdje se suprotnost *facio* : *0* također opravdava, ili iz leksičke semantike vrste radnje, kao u njegovim „prenesenim" upotrebama, pri čemu se razlika između durativnih i nedurativnih, posebno momentanih glagola pokazuje veoma važna; ovo smo drugo pokazali na primjerima prezenta *pro futuro*, a u istom smislu govore i druge upotrebe prezenta o kojima će biti govora dalje. Osim toga, valja imati na umu da oboje, i sintaktički kontekst i leksička semantika, tj. izbor između glagola ove ili one vrste radnje, djeluju zajedno, što ima za rezultat usklađivanje leksičke i gramatičke semantike glagolskoga izraza.

Što smo našli za prezent kao takav, vrijedi — kako ćemo vidjeti dalje — za cio prezentski sistem, kojega su oblici, osim paratatički obilježenoga imperfekta i participa, također vidski neutralni nasuprot vidsko-vremenski, i to sintelički obilježenim oblicima perfektnoga sistema.

Utvrdivši u okviru suprotnosti *facio* : *conficio* odnosno *eo* : *venio* odsutnost vidskoga odnosa, a u suprotnosti *facio* : *feci* vidsku neutralnost prvoga člana, uputili smo u isti mah i na privativni karakter suprotnosti *infectum* : *perfectum*, koju su Meillet kao njezin autor, a za njim i mnogi drugi, tumačili kao ekvipolentnu. A razlika je između dvije interpretacije Varonova učenja golema.

Na tu je razliku makar i nesvijesno, tj. misleći da brani Meilleta, prvi uputio spomenuti Bergsland.

Time se ujedno omogućuje i tumačenje vidsko-vremenske strukture čitava glagolskoga sistema na osnovi istih općih pretpostavki.

---

[39] Ta je pojava raširena i u modernim jezicima, npr. romanskima, gdje je prezent sam po sebi također vidski neutralan; isp. E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris 1947[4], str. 228 i d.

[40] Isp. M. Kravar, „Futur II u našem glagolskom sistemu", *RFFZ* 1 (1960), str. 30 i d., posebno 41.

II

VIDSKE OSOBINE HISTORIJSKOGA PREZENTA

1

U latinskom, kao i u drugim indoevropskim jezicima, veoma su raširene upotrebe prezenta *pro praeterito*, među kojima je tzv. „historijski" prezent najčešći[1]. Takav se prezent obično označuje kao stilističko sredstvo u pripovijedanju prošlih događaja[2]. Ali time se ne pogađa bit pitanja, jer se u preneseno-narativnom smislu ne nalazi samo prezent nego i neki drugi nepreteritalni, pa čak i nevremenski oblici (npr. infinitiv[3]). Osim toga, na čitavu se stvar gleda većinom sa stanovišta vremenske semantike, pri čemu se jedna strana takva prezenta — njegova vidska vrijednost, slabo uzimlje u obzir.

Ovdje želim ogledati historijski prezent upravo s te strane.

Kad bi prezent, kako uči Meillet[4], sam po sebi kao oblik *infectum*-a, značio radnju u vršenju (= „procès inachevé"), onda bi i vidska vrijednost historijskoga prezenta bila *eo ipso* unaprijed dana, pa bi mu smisao bio svagda imperfektivan. I zaista ima slučajeva da takav prezent stoji *pro imperfecto*; npr. Caes. *B. G.* 6, 37, 6: *totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit* („vrzaju se"=„vrzali su se", „pita"=„pitao je"). — Liv. 21, 11, 11: *utrimque summa vi et muniunt et pugnant; sed... minorem in dies urbem Saguntini faciunt* („utvrđuju" = „utvrđivali su", „bore se" = „borili su se", „čine"=„činili su"). — Tako osobito u epskom pripovijedanju, npr. Verg. *Aen.* 2, 298 i d.: *diverso interea miscentur moenia luctu, et magis atque magis... clarescunt sonitus armorumque ingruit horror* („napunjaju se", „bivaju jasniji", „udara"). U tim bi se primjerima svi prezenti mogli bez štete po osnovni smisao zamijeniti imperfektom. Kadšto se prezent i imperfekt nalaze zajedno;

---

[1] O različitim vrstama prezenta za prošlost isp. J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, Basel 1926[2], str. 162 i d.

[2] F. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen*, Leipzig u. Berlin 1931[3], str. 60 i d.; tako i danas M. Regula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg 1951, str. 129.

[3] Isp. narativnu upotrebu imperativa u našem jeziku.

[4] A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris 1952[6], str. 28 i d.; isp. također A. Meillet i J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris 1953[2], str. 261 i d. i A. Ernout i F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris 1953[2], str. 215 i d.

npr. Liv. 5, 41, 5: *pars in proxima quaeque tectorum . . . r u u n t, pars ultima . . . p e t u n t. inde rursus . . . in forum . . . r e d i b a n t.* — Tu historijski prezent, kako vidimo, znači radnju u vršenju.

No takav je prezent kudikamo češći u upotrebi *pro perfecto,* dakle u perfektivnom smislu; npr. Pl. *Aul.* 373: *v e n i o ad macellum, r o g i t o pisces: i n d i c a n t caros* („dođem"=„došao sam", „zatražim"=„zatražio sam", „pokažu"=„pokazali su"). — *Amph.* 227 i d.: *tubae utrimque c a n u n t contra: c o n s o n a t terra: clamorem utrique e f f e r u n t* („zatrube", „zatutnji", „podignu"). — Ter. *Haut* 275 i d.: *Dromo p u l t a t fores. anus quaedam p r o d i t. haec ubi a p e r i t ostium, continuo hic se intro c o n i c i t, ego c o n s e q u o r* („zakuca", „izađe", „otvori", „pojuri", „pođem za njim"). — Enn. *Ann.* 8, 298: *summus ibi c a p i t u r meddix: o c c i d i t u r alter* („bude zarobljen", „bude ubijen"). — Ov. *Met.* 6, 248 i d.: *a d s p i c i t Alphenor . . . a d v o l a t, . . inque pio c a d i t officio* („ugleda", „dotrči", „padne"). — U tim bi primjerima mjesto prezenta mogao slobodno stajati perfekt. Štaviše, oba vremena, prezent i perfekt, dolaze često u društvu; npr. Sall. *Jug.* 69, 1: *Vagenses . . . primo . . . portas c l a u s e r e; deinde , . . magno cum gaudio obvii* (sc. *Jugurthae*) *p r o c e d u n t* („zatvorili su", „krenu"). — Liv. 1, 18, 11: *eum* (sc. *cultrum*) *in corde d e f i g i t* (sc. *Lucretia*) *prolapsaque . . . c e c i d i t.* — Kod pjesnika biva to često *metri causa*[5]. Dakle, prezent može značiti i izvršenu radnju.

Odatle vidimo da se historijski prezent susreće u obje vidske vrijednosti: on se, drugim riječima, može naći u „paratazi" i u „sintelezi"[6]. Nastaje pitanje: odakle mu ta dvostruka vrijednost?

Očito je da oblik prezenta sam sobom nema ovdje nikakva utjecaja na vidsku vrijednost radnje. On je ovdje iskorišten kao sadašnje vrijeme za ono što Hofmann po Sommeru i drugima zove „die Vergegenwärtigung einer selbsterlebten Handlung"[7], tj. kao ekspresivno sredstvo pomoću kojega se prošli događaji prikazuju kao sadašnji: razmak između *nunc*-momenta i prošloga *tum*-momenta sveden je na nulu. Hoće li takav prezent imati smisao imperfekta ili perfekta, o tome ne odlučuje vremenska vrijednost oblika.

U tom su pogledu odlučni na prvome mjestu stilski momenti: u opisivanju se prezent asocira s imperfektom, a u pripovijedanju u pravom smislu riječi — s perfektom. Evo dva primjera gdje se to lijepo vidi: Ter. *Andr.* 355 i d.: *continuo ad te . . . p e r c u r r o ad forum, . . ubi te non i n v e n i o, ibi a s c e n d o in quendam excel-*

[5] Isp. E. Bednara, „De sermone dactylicorum Latinorum quaestiones", *ALLG* 14 (1906), str. 574 i d.

[6] Tim izrazima, koji potječu od Apolonija Diskola, mogu se označiti sintaktičke okolnosti koje same sobom uključuju pojam radnje u vršenju odnosno izvršene radnje; v. ovdje, str. 29 bilj. 20.

[7] M. Leumann i J. B. Hofmann: Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik,* München 1928[5], str. 553; isp. također Hofmann, *Lateinische Umgangssprache,* Heidelberg 1951[3], str. 50.

sum locum; c i r c u m s p i c i o: nusquam („otrčim", „nađem", „popnem se", „obazrem se"). — Caes. *B. G.* 7, 84, 2: *p u g n a t u r uno tempore omnibus locis, atque omnia t e m p t a n t u r* („bore se", „kuša se"). — Oba se smisla, dakako, mogu i miješati (kao što se miješaju imperfekt i perfekt); npr. Caes. *B. G.* 7, 88, 3: *nostri ... gladiis rem g e r u n t. repente ... equitatus c e r n i t u r; cohortes aliae a d p r o p i n q u a n t. hostes terga v e r t u n t; fugientibus equites o c c u r r u n t; f i t magna caedes* („vode", „bude ugledano", „približavaju se", „okrenu", „naiđu", „nastane"), — Ov. *Met.* 11, 650-1: *ille v o l a t ... per tenebras intraque ... breve tempus in urbem p e r v e n i t* („leti", „stigne"). — Plin. *Ep.* 6, 20, 5: *p o s c o librum Titi Livi, et quasi per otium l e g o atque etiam ... e x c e r p o* („zaištem", „čitam", „ispisujem").

S druge strane, ta vidska dvoznačnost historijskoga prezenta nije ipak bez veze s leksičkom semantikom glagola, a napose s onim njezinim dijelom u kojem se očituje tzv. „vrsta radnje"[8]. Ovdje u prvom redu dolazi u obzir suprotnost *simplex: compositum*, tj. suprotnost između prostih glagola, koji su po vrsti radnje često durativni, i složenih, koji su u istom smislu većinom momentani. Odmah treba dodati da se ovdje ne radi o suprotnosti gramatičke naravi, kao što je vid, nego o leksičkim odnosima[9]. U svakom slučaju, razlika između durativnih i momentanih glagola može, pod povoljnim okolnostima sintaktičkoga konteksta, igrati ulogu sličnu onoj koju igra vid u slavenskom. To biva pogotovu u takvim sintaktičkim okolnostima u kojima vidska vrijednost oblika nije *a priori* dana[10]. Takav je upravo i slučaj historijskoga prezenta, koji sam sobom dopušta oba vidska odnosa: „paratatički" i „sintetički", opet u ovisnosti o tome da li se radi o opisivanju ili o pripovijedanju.

Ako, dakle, bolje pogledamo navedene primjere u kojima historijski prezent pokazuje sad imperfektivan, a sad perfektivan smisao, vidimo da su prosti glagoli durativna smisla prikladni za opisivanje, dok su složenice momentana smisla isto tako prikladne za pripovijedanje[11]. Drugim riječima: vrsta radnje samoga glagola podudara se

---

[8] Danas se općenito ističe razlika između „vida" ili aspekta i „vrste radnje" ili akcije; isp. H. Jacobsohn, *Gnomon* 2 (1926), str. 379 i d.— U primjeni na latinski stvar je slabo razrađena.

[9] Inače se suprotnost *simplex* : *compositum* često, ali po mome mišljenju krivo tumači kao stvar vida; isp. Leumann-Hofmann, *o. c.*, str. 459 i d., gdje se navodi obilna literatura pitanja. U novije vrijeme sumnju izriču Ernout-Thomas, *o. c.*, str. 219.

[10] Kao, na primjer, što je dana u slučaju prave sadašnjosti, gdje prezent nužno označuje radnju u vršenju.

[11] Tako se i u našem jeziku imperfektivnim prezentom *pro praeterito* više opisuje, a perfektivnim pripovijeda; npr. Vuk, *Nar. pj.* 2, 65: Marko *sjedi* nasred Novog hana, te on *pije* crveniku vino, pola *pije*, pola Šarcu *daje* — za razliku od Vuk, *Nar. prip.* 151: Momak *izbere* ovo treće; *otide* iza grada u polje, pa *iskopa* jamu te u nju *zavuče* glavu pa ..., *rekne* ... Pa onda *zagrne* zemlju; i tako se *smiri* i *otide* kući. — U prvom se primjeru prezenti mogu zamijeniti imperfektom, a u drugome aoristom.

većinom sa stilskim osobinama prezenta *pro praeterito:* dok se u prvom slučaju, gdje prezent odgovara imperfektu, izriču radnje kao jedna uz drugu, u drugom se slučaju, gdje prezent odgovara perfektu, izriču kao jedna za drugom; prve su među sobom istovremene, a druge uzastopne. Što se za dva preterita, perfekt i imperfekt, kaže da *perfecto procedit, imperfecto insistit oratio,* — vrijedi, kako vidimo, i za sam historijski prezent, koji može vršiti obje stilske funkcije. Ali kako se njime, bar u latinskom, mnogo češće pripovijeda nego opisuje, tako mu je i vidski smisao većinom perfektivan. Ta vidska vrijednost obično proizlazi iz vrste radnje, pa su u takvom prezentu momentani glagoli, a napose složenice, uopće veoma česti. Evo tome primjera: Caes. *B. G.* 5, 49: *Galli... obsidionem relinquunt, ad Caesarem... contendunt... Cicero Gallum... repetit..; hunc admonet..; perscribit... Caesar... suos facit certiores eosque... animo confirmat. postero die... movet castra et... multitudinem hostium conspicatur..; tum... consedit et... castra communit atque haec... contrahit... interim... explorat* (svega 1 perfekt na 12 prezenata, među kojima 2 prosta glagola i 10 složenica).

Ne treba ni isticati da takav prezent odgovara po pravilu našem perfektivnom vidu.

Ovdje se nameće novo pitanje: da li vidska dvoznačnost historijskoga prezenta dokazuje, protiv Meilletova učenja o vidskom karakteru suprotnosti *infectum: perfectum,* vidsku neutralnost prezenta kao takva? Na to se može odgovoriti da je cio sistem latinskoga *infectum*-a, dakle i prezent, zapravo vidski neutralan, što se dâ dokazati u čitavu nizu upotreba oblikâ toga sistema, ali historijski prezent, koji dopušta oba vidska odnosa, ne može služiti kao mjerilo u tom pogledu, osobito u latinskom, gdje vidska vrijednost oblika često proizlazi iz vrste radnje, drugim riječima: gdje se često očituje sukob između leksičkih i gramatičkih značenja glagola. To vrijedi pogotovu onda ako se ima na umu da se nešto slično može naći i tamo gde su glagoli odnosno njihovi oblici sami sobom vidski označeni[12]. Osim toga, ovdje se radi o stilističkom postupku, u kojem se logička značenja vremena i vida uzimlju u prenesenom smislu.

---

[12] Treba napomenuti da čak i u grčkom, gdje prezent kao „infektivan" oblik znači sam sobom radnju u vršenju (isp. E. Schwyzer i A. Debrunner, *Griechische Grammatik* II, München 1950 str., 258 i d.), — historijski prezent označuje većinom izvršenu radnju; npr. Her. 7, 224: καὶ Λεωνίδης τε ἐν τούτῳ τῷ πόνῳ πίπτει ἀνὴρ γενόμενος ἄριστος („pada"=„padne"). — Do toga zaključka, za grčki prezent paradoksalna, dolazi i J. Brunel, *L'aspect verbal et l'emploi des préverbes en grec,* Paris 1939, str. 270 i d.

Tako i naš historijski prezent od imperfektivnih, osobito imperfektiviranih glagola znači često isto što i perfektivni prezent, npr. Vuk, *Nar. pj.* 2, *ibid.*: Tada usta Kraljeviću Marko,... svome Šarcu *poteže* kolane,... on *uzima* koplje ubojito, pa se *skače* Šarcu na ramena. — Tu bi se prezent dao zamijeniti aoristom perfektivnoga vida.

U svakom slučaju, značajno je da je u latinskom historijski prezent, bar u povijesnom pripovijedanju, kudikamo češći nego, na primjer, u grčkom (gdje ne dolazi rado u nizovima) i hrvatsko-srpskom (ako se računa samo „pravi" prezent, tj. imperfektivni). Ta česta upotreba prezenta u pripovijedanju, a napose u nizanju prošlih događaja koji se inače, pri hladnom saopćivanju, izriču perfektom mogla je i dovesti do toga da je takav prezent dobio preteritalan smisao i tako od ekspresivno-stilističkoga postao stilskim[13]. Stoga se i koleba u svome vremenskom značenju, kako se vidi po tome što pri slaganju vremenâ može vrijediti i kao pretirit (dakle se slaže po smislu); npr. Nep. 2, 8, 6: *domino navis, qui s i t, a p e r i t, multa pollicens si se c o n s e r v a s s e t* (mj. *conservarit*).

To bi već mogao biti znak vremenskoga pomicanja prezenta na osnovi njegove vidske neutralnosti.

2

U jednom kratkom članku, koji je izašao prije nekoliko godina u nizu priloga o vidu latinskoga glagola i njegovih oblika, pokušao sam istražiti i historijski prezent sa stanovišta njegove vidske vrijednosti, što dotada još nije bilo posebno urađeno[14]. Moja je polazna točka pri tome bilo shvaćanje, što sam ga zastupao i drugdje, da je latinski prezentski sistem (osim imperfekta i participa) sam po sebi, tj. kao morfosemantička skupina, vidski neutralan (dakle ne *infectum* u smislu A. Meilleta), pa sam tako došao do slijedećih zaključaka:

1. Latinski prezent, sam po sebi vidski neutralan, ostaje i u stilističkoj upotrebi *pro praeterito* vidski dvoznačan, što dolazi do izražaja osobito ako se promatra sa stanovišta onih jezika koji, kao slavenski, poznaju vid kao morfosemantički sistem.

Kako se prošle radnje koje se izražavaju historijskim prezentom mogu ne samo pripovijedati kao protekle nego i opisivati kako protječu, dobiva takav prezent u jednom slučaju „perfektivan", a u drugome „imperfektivan" smisao. Evo dva primjera: Pl. *Amph.* 227 i d.: *. . . tubae utrimque c a n u n t contra: c o n s o n a t terra: clamorem utrique e f f e r u n t* („zatrube", „zatutnji", „podignu") — i nasuprot tome Caes. *B. G.* 1, 37, 6: *totis t r e p i d a t u r castris, atque alius ex alio causam tumultus q u a e r i t* („vrzaju se", „pita"). — U prvoj se rečenici radi očevidno o pripovijedanju događaja koji su se zbili jedan za drugim, a u drugoj o opisivanju takvih koji su se zbivali jedan pored drugoga. Nije, dakle, nikakvo čudo što historijski prezent u takvoj čas narativnoj čas deskripitivnoj upotrebi dolazi i uz perfekt odnosno imperfekt, kao na primjer Sall. *Jug.* 69, 1: *Vagenses... primo ...*

[13] Takav „stilski" prezent nije više ekspresivan. Nešto se slično može reći i za naš perfektivni prezent *pro praeterito*, koji s obzirom na stilističku vrijednost osjetno zaostaje za imperfektivnim u istoj upotrebi.

[14] „Bilješka o historijskom prezentu u latinskom", *ŽA* 7 (1957), str. 212 i d.; isp. ovdje prvi dio ovoga poglavlja.

portas c l a u s e r e; deinde . . . mogno cum gaudio obvii (*sc. Jugurthae*) *p r o c e d u n t* („zatvorili su": „krenu") – i Liv. 5, 41, 5: *pars in proxima quaeque tectorum r u u n t, pars ultima . . . p e t u n t. inde rursus . . . in forum . . . r e d i b a n t* („srtaju", „hitaju" : „vraćali su se"). — Dok je prezent *pro perfecto* uglavnom jednokratan, prezent *pro imperfecto* vidljivo je iterativan ili intenzivan, a kadšto, kako ćemo vidjeti, i durativan.

2. Latinski glagol, također vidski neutralan kao takav, razlikuje međutim različite „vrste radnje", koje u kontekstima u kojima vid danoga oblika nije određen sintaktički, preuzimlju ulogu vida. Takav je kontekst i historijska prošlost. Stoga prosti glagoli, koji su prema akciji najčešće durativni, kurzivni, iterativni i sl., i pokrivaju u danom slučaju „imperfektivnost", dok složenice, koje su obično momentane, ingresivne ili terminativne akcije, pokrivaju „perfektivnost". Kažem „pokrivaju", a ne „izražavaju", jer su u oba slučaja sami po sebi vidski neutralni; isp. na primjer Ter. *Andr.* 355 i d.: *continuo ad te . . . p e r c u r r o ad forum . . . ubi te non i n v e n i o, ibi a s c e n d o in quendam excelsum locum; c i r c u m s p i c i o: nusquam* („otrčim", „nađem", „popnem se", „obazrem se") — i Caes. *B. G*, 7, 84, 2: *p u g n a t u r uno tempore omnibus locis, atque omnia t e m p t a n t u r* („bore se", „kuša se").

Odatle proizlazi da se vidska vrijednost danoga oblika, u našem slučaju prezenta, može odrediti izborom glagolske tvorbe. Gdje vid ne poznaje gramatičkoga oblika, može se naznačiti bar leksički[15].

3. No na području historijske prošlosti, gdje je sam kontekst čas narativno-perfektivan čas opisno-imperfektivan, ne može se vidska neutralnost prezenta kao takva dokazati bez daljega, jer se ovdje radi o stilističkom prijenosu danoga oblika. Da je prezent sam po sebi „infektivan", bio bi ipak sposoban da u stilističkoj upotrebi *pro praeterito* pokriva oba vidska konteksta[16].

Toliko o rezultatima moga spomenutog rada.

W. Dressler (Beč) u jednom članku o historijskom infinitivu u latinskom jeziku, s kojim sam se nažalost upoznao tek prije kratka vremena, osvrnuo se ukratko uz ostalo i na taj rad i stavio na nj uglavnom četiri prigovora[17]. Ali njegovo mi se dokazivanje ne čini uvjer-

---

[15] Isp. o tome i J. Safarewicz, „O wyrażaniu dokonaności i niedokonaności w języku łacińskim", *Eos* 41 (1940—1946), str. 197 i d., osobito 204 i d.

[16] To bi moralo vrijediti za historijski prezent u grčkom jeziku, gdje je oblik sam po sebi infektivan. Jednu sam analogiju tome našao u hrvatsko-srpskom, gdje imperfektivni prezent može pokrivati isto tako prošlo-imperfektivan kao i prošlo-perfektivan kontekst, tako da je u prvom slučaju prenesen samo vremenski, a u drugome vremenski i vidski, dok perfektivni prezent kao „stilistički" jedva dolazi u obzir (v. *ŽA* 7, str. 214, bilj. 11, i str. 215, bilj. 12; isp. ovdje bilješke pod istim brojevima). U to ću pitanje ući još u posebnu radu.

[17] „Die Funktion des hist. Infinitivs im lateinischen Verbalsystem", *Kratylos* 10 (1965), str. 191 i d., napose 194, bilj. 12; isp. danas njegove *Studien zur verbalen Pluralität* (=*SÖAW* 259/1), Wien 1968, str. 121. U knjizi se i neke potvrde što ih ja navodim tek ovdje tumače drukčije nego kod mene.

ljivo pa bih stoga želio ovdje još jednom zauzeti stanovište prema tom pitanju.

1. Prvi je Dresslerov prigovor da ja odviše polazim sa stanovišta prijevoda. Ja navodim, doduše, uz latinske prezentske oblike hrvatsko-srpski prijevod, ali ga ne upotrebljavam kao polaznu točku, nego za kontrolu. Kako latinski historijski prezent nije ni „perfektivan" ni „imperfektivan", već vidski neutralan, izražava akcijom ono što se u slavenskim jezicima izriče vidom. Slavenski prijevod latinskih oblika, koji nužno ali rijetko proizvoljno bira između dva vida, samo dopušta da im se lakše odredi vidska vrijednost.

2. Misao da je latinski historijski prezent gdjekada i „imperfektivan" smeta Dressleru, iako se ja nisam izrazio doslovno tako. Ja sam rekao da takav prezent dolazi ne samo u perfektivnom nego i u imperfektivnom kontekstu, tako da se, kako smo već vidjeli, može naći *pro perfecto* i *pro imperfecto*[18]. Jasno je, dakle, da se moja komutaciona proba kreće prije svega u samom latinskom sistemu, dok slavensko vidsko tumačenje vrijedi samo kao komparativno kontrolno sredstvo.

3. Dressler tvrdi da su moje starolatinske potvrde „za to", tj. za historijski prezent *pro imperfecto* „netočne"[19], iako ja — sasvim slučajno — za imperfektivnu upotrebu ne citiram primjera iz starolatinskoga, jer se čini da u tom pogledu između staroga i klasičnoga latiniteta ne postoji bitna razlika. To radije navodim sada nekoliko potvrda.

Evo najprije različitih slučaja u kojima se može osobito jasno prepoznati deskriptivno-imperfektivni smisao prezenta: Pl. *Capt.* 479 i d.: *„Salvete" inquam... atque illi tacent... quasi muti silent, neque me rident* („šute", „muče", „smiju se"). — *Amph.* 231 i d.: *pro se quisque id quod... potest et valet edit, ferro ferit; tela frangunt; boat caelum fremitu virum, ex spiritu... nebula constat; cadunt vulnerum vi viri* („može", „vrijedi", „daje", „udara", „lome", „ori se", „nastaje"). — *Rud.* 607 i d. (opis sna): *videtur* (sc. *simia*) *ultro mihi malum minitarier. in ius vocat me. ibi ego... videor... arripere simiam* („čini se", „zove", „čini se"). — Kako se ovdje prije opisuje nego pripovijeda, svi se prezenti moraju shvatiti „imperfektivno".

Isto tako dolazi prezent i pored imperfekta, npr. Ter. *Eun.* 583 i d.: *dum apparatur, virgo in conclavi sedet...; ibi inerat pictura haec* („sprema se", „sjedi", „bila je unutra").

---

[18] I A. Ronconi, *Il verbo latino*, Firenze 1959², str. 49, i d., dopušta takvu mogućnost.

[19] Ako bi se kod mene imalo čemu prigovoriti, to bi mogla biti rečenica Ter. *Haut.* 275 i d., gdje prema R. Bentleyu pišem *aperit* i *se conicit* mjesto *aperuit* i *se coniecit*, kako stoji u novijim izdanjima. Prezent je ovdje tesktualno-kritički doduše sumnjiv, ali sintaktički i metrički sasvim moguć, što bi za našu svrhu trebalo da dostaje.

Da se prezent i u istoj rečenici ima shvatiti čas narativno-perfektivno čas deskriptivno-imperfektivno, za to govore potvrde kao Pl. *Mil.* 14 (arg. II): *capitur ille; sperat nuptias* („dade se uhvatiti": „nada se") — ili *Aul.* 377: *abeo iratus illinc, quoniam nihil est qui emam* („otiđem" : „nema") — i Ter. *Hec.* 39 i d.: *...rumor venit datum iri gladiatores; populus convolat, tumultuantur, clamant, pugnant de loco* („dođe", „sleti se" : „buče", „viču", „bore se"). — U posljednjem primjeru nalazim kontekstualnu „vidsku među" između *convolat* i *tumultuantur.*

No bilo bi pretjerano očekivati da oblik sam po sebi vidski neutralan bude svuda vidski jednoznačan; ima slučaja gdje je jedva moguće razlikovati između dvije vidske vrijednosti, npr. Ter. *Andr.* 127 i d.: *...funus interim procedit; sequimur; ad sepulcrum vēnimus; fletur* („krene" ili „kreće", „pođemo" ili „polazimo" za njim, „plače se"). — Sve ovisi o tome postavlja li se govorna osoba stilistički narativno ili opisno.

Nije, dakle, vidsko, nego prije vremensko značenje latinskoga prezenta ono koje se u historijskoj prošlosti upotrebljava preneseno, tj. stilistički.

4. Napokon, Dressler nalazi da ja kod primjerâ iz klasičnoga latiniteta previđam za tu epohu utvrđeno bujanje historijskoga prezenta. Iako ni ta tvrdnja nije sasvim točna[20], ipak smatram da nema razloga da se ta pojava posebno uzimlje u obzir, jer upotreba prezenta *pro imperfecto* ne proizlazi tek iz velike, književno uvjetovane raširenosti u klasikâ, nego, kako smo vidjeli, dolazi i u starolatinskom[21].

Navedeni primjeri — kako oni iz starolatinskoga tako i oni iz kasnijega jezika — pokazuju dovoljno da je latinski prezent *pro praeterito,* kao i inače, vidski neutralan pa se upravo po tome može javljati ne samo u narativno-perfektivnom već i u deskriptivno-imperfektivnom kontekstu. Ako, dakle, Dressler pobija imperfektivnu upotrebu historijskoga prezenta, kako dolazi u spomenutim potvrdama, ima to svoj osobit razlog. Jer on u svom članku postavlja sasvim simetričnu vidsku shemu, četveročlanu jednadžbu, gdje se uz historijski infinitiv javlja i historijski prezent, i to tako da dva oblika dijele među sobom stilističko područje historijske prošlosti, pri čemu infinitiv odgovara vidski tobože imperfektu, a prezent perfektu. Bez obzira na to što ni perfekt nije bezuvjetno „perfektivan"[22], morao bi prezent, da

[20] Isp. u mene str. 215, gdje upućujem na razvoj od ekspresivno-stilističke do stilske upotrebe prezenta; v. ovdje u prvom dijelu str. 23 i d.

[21] Slično stoji i sa svagda imperfektivnim prezentom u *dum*-rečenicama, iako se on više ne smatra kao historijski prezent (isp. Leumann—Hofmann—Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, str. 613); npr. Ter. *Eun.* 843 i d.: *interim, dum ante ostium sto, notus quidam obvius venit* („stojim" : „dođe"). — Isto tako, iako manje jasno, i u *cum*-rečenicama (gdje se ipak radi navodno o historijskom prezentu, *ibid.,* str. 612), npr. Pl. *Amph.* 668: *gravidam ego illanc hic reliqui, quom abeo* („odlazim" = „abiens").

[22] Isp. M. Kravar, „Vidske osobine latinskoga perfekta", *ŽA* 9 (1959), str. 137 i d. (ovdje, str. 47 i d.), i „An aspectual relation in Latin", *Romanitas* 3 (1961), str. 293 i d.

bi se shema mogla održati, biti samo perfektivan. Ali čini se da upravo to, kako smo maločas vidjeli, nije slučaj. Ima, štaviše, primjera gdje se prezent i infinitiv *pro praeterito* vidski jedva razlikuju jedan od drugoga, npr. Ter. *Andr.* 147: *vēnit Chremes ... clamitans indignum facinus; ... ego illud sedulo negare factum, ille instat factum* („poričem", „navaljuje") —, gdje *negare* i *instat* mogu biti podjednako „imperfektivni". Čovjek dolazi čak u kušnju da se pita je li infinitiv zaista tako dosljedno „imperfektivan", kako misli Dressler. Jedan primjer kao Caes. *B. G.* 1. 32, 3: *nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere* („odgovaraju" ili „odgovore", „ostaju" ili „ostanu") — mogao bi biti na veliku zabunu u tom pogledu.

Bilo, dakle, ovako ili onako, simetrija je te sheme sporna. Čini se da bi se o čitavu problemu moralo još jednom razmisliti.

3

Da bi obranio svoju logičko-stilističku shemu „perfekt : imperfekt = hist. prezent : hist. infinitiv", koja bi u latinskom glagolskom sistemu morala vrijediti kao četveročlana vidska suprotnost, nedavno je W. Dressler u svom prilogu našoj raspri o vidskoj vrijednosti latinskoga historijskog prezenta našao za potrebno da svoje dokazivanje otvori kao teoretsko-lingvistička *argumentatio extra causam*, u kojoj se pozivlje na neka nadaleko poznata imena, među njima i takva koja se o našoj temi, koliko znam, nisu nikada izrazila[23]. Iako ja nipošto ne previđam opću važnost tih teorija, ipak se u danom slučaju služim radije drugim postupkom: trudim se da po mogućnosti dam samim činjenicama da govore, što nije samo omiljela pouka dobre historijsko-komparativne metode, nego i praksa protiv koje i moderni sinkronizam može jedva što imati.

No ovdje se ne vodi debata toliko o metodama što ih ispovijedamo koliko o njihovoj primjeni na konkretno pojedinačno pitanje.

Ovoga je puta moj bečki kolega uzeo u obzir samo jedan dio mojih dvaju članaka o temi[24], što me i sama obavezuje na to da ovdje — nadam se, posljednji put — sažmem što kraće samo ono najvažnije.

Dressler je u svoje vrijeme doveo u pitanje moje starolatinske potvrde za imperfektivnu upotrebu historijskoga prezenta još prije nego su došle na svijet, a sada, kad su tu, on oklijeva da se njima bavi

[23] „Zum historischen Präsens im Lateinischen (Eine Replik)", *ŽA* 20 (1970), str. 95 i d.

[24] „Bilješka o historijskom prezentu u latinskom", *ŽA* 7 (1957), str. 212 i d. (v. ovdje str. 22 i d.), i „Nochmals zum historischen Präsens im Lateinischen", *ibid.* 19 (1969), str. 25 i d. (v. ovdje str. 26 i dr.).

i prizna imperfektivan smisao ondje gdje on leži na dlanu[25]. Sa svojim potvrdama kao Pl. *Capt.* 479 i d.: „*Salvete*" *inquam* ... *atque illi t a c e n t...*, *quasi muti s i l e n t, neque me r i d e n t* („šute", „muče", „smiju" se) — i nekoliko drugih ja sam zaista bacio na stol svoju posljednju kartu. Pitam se samo koja škola i kakvom metodom može prezente *tacent, silent* i *rident* prezentirati kao „perfektivne". Takvo bi nešto bilo moguće samo onda kad bi oni očitovali ingresivan ili efektivan smisao, što ovdje nije slučaj; oni su jednostavno durativni, jer se opisuju stanja[26].

Da je latinski prezentski sistem — osim imperfekta i participa — sam po sebi, tj. u jeziku (*langue*) vidski neutralan, ne nastojim tek sada dokazati, već od početka. Ako se, dakle, historijski prezent u govoru (*parole*) javlja sad „sinteličkí" sad „paratatički" (tj. kontekstualno „perfektivno" ili „imperfektivno"), onda to upućuje na to da je zapravo vidski „prazan", što mu upravo i omogućuje ako ne izražavati, a ono bar pokrivati (fr. *recouvrir*) oba vidska konteksta. Kao stilistička preostaje onda samo vremenska vrijednost oblika, kojom „das Vergangene vergegenwärtigt wird"[27].

Treba veoma požaliti što Dressler kriterij *dum*-rečenice ne udostajava svoje pažnje (u mene *dum apparatur* i *dum sto*).

U svom odgovoru na Dresslerove prigovore žrtvovao sam njemu za volju slavenski prijevod, koji inače običavam upotrebljavati (hrvatski ili ruski), i zamijenio ga njemačkim, koji se na području glagolskoga vida ne može sumnjičiti ni kao „kontrolno sredtsvo".

Tek sada Dressler izražava dvojbu o metrički vezanom jeziku komikâ kao izvora dokaza o starolatinskom jezičnom stanju, iako se u izgradnji svoje vidske sheme i sam obilno oslanja na potvrde iz

---

[25] Takva se upotreba kadšto ni danas ne registrira; isp. Leumann—Hofmann—Szantyr, *Grammatik* II, str. 306 i d. Ali već K. Brugmann, *Kurze vergl. Grammatik*, str. 571, govori o historijskom prezentu kao dramatskom zamjeniku epskoga imperfekta i aorista (= lat. perfekta). — Zadnji sam put o kasnijem „bujanju" historijskoga prezenta — stvar *norme*! — zaboravio naglasiti da se pod tim ne razumijeva njegova vidska vrijednost, već njegova maniirana zloupotreba; v. Leumann—Hofmann—Szantyr, *o. c.*, str. 307.

[26] Tu se ne radi, kako Dressler replicira, o izmjeni riječi između dva *inquam* i *tacent* odn. *silent* i *rident*, gdje ja ispuštam ono što mi se za naše pitanje čini irelevantno, nego o činjenici da se trima prezentima nakon *inquam* dva puta spomenuta situacija, u kojoj tri radnje (ovdje čak stanja) jedna pored druge traju, slika, dakle se prikazuje imperfektivno. To isto vrijedi za *potest* ... *valet*... *boat*... *constat*, *videtur*... *sedet* ili *fletur* itd. iz drugih mojih potvrda, da ostanemo samo kod nekih izrazito durativnih glagola. (Jer ima i drugih, npr. takvih koji bi se upravo u smislu „glagolskoga pluraliteta" dali shvatiti kao imperfektivni). —Mali broj perfekata od *tacere*, *silere* i *ridere* u Plauta (Terencija također) čini se da kažu još manje, jer nisu narativni, već konstativni pa odatle i onako nezamjenljivi historijskim prezentom. Ako ti, kao i mnogi drugi glagoli ne dolaze ni u imperfektu, to se objašnjuje književnom vrstom, koja se u opisivanju služi radije „dramatiskim" prezentom (za što je, uostalom, perfekt nesposoban).

[27] Sve to stoji već u hrvatskom tekstu — jasnije nego u francuskom sažetku — moga prvoga članka od 1957.

Plauta i Terencija[28]. Ja nalazim da on to čini s punim pravom, jer je notorno što starolatinska sintaksa kod tako mršave sačuvanosti pretciceronske proze zahvaljuje tekstovima te dvojice autora.

Zar možda ja ne smijem činiti to isto?[29]

S obzirom na historijski prezent čini mi se da je Dresslerova vidska shema već sada sporna; a što se tiče historijskoga infinitiva, tu, kao ni dosada, nemam nikakvih razilaženja s njim: taj je narativni oblik na temelju svoje pretežno iterativne upotrebe — dakle, ne kao takav, nego posredno — većinom „imperfektivan".

U jednoj se točci slažem potpuno s Dresslerom: mi polazimo od različitih vidskih shvaćanja, pri čemu je njegov deduktivno dobiveni model očevidno apstraktniji nego moj, koji je nastao na tipološko-kontrastivni način. Tome su možda kriva i naša dva materinska jezika: on misli na bezvidnom jeziku pa nalazi u latinskom tekstu vidske suprotnosti tamo gdje su za mene, koji rukujem vid kim jezikom, nevidljive i obratno. Ni naša terminologija nije svagda ista. Bojim se da se moja vidska suprotnost „imperfektivno" : „perfektivno" ne poklapa potpuno s njegovom suprotnošću „imperfektivisch" : „perfektivisch". Odatle i naši tako različiti zaključci u tom pitanju[30].

Pod takvim bismo okolnostima mogli bez kraja diskutirati o vidskim pojavama u danom jeziku, a da se ne složimo.

Metode, kako je rečeno, igraju pri tome drugorazrednu ulogu. Sve su upotrebljive, kako Dressler i sam dopušta, koje nas mogu dovesti do više ili manje uvjerljivih rezultata.

Napomena

Budući da smo jedva ovlašteni da u mrtvu jeziku kao latinskom, gdje nam nedostaje „kompetencija", eksperimentiramo generativno-gramatički, dajem ovdje naknadno nekoliko rezultata jednoga testa što sam ga proveo pomoću kratka talijanskoga teksta i svijetlu našega pitanja.

Tri su *native speaker*-a na moju molbu na slijedećem mjestu iz A. Manzonija, *I promessi sposi*, gl. XV, zamijenila niz historijskih prezenata odgovarajućim preteritima[31]:

E subito alzò (sc. *Renzo*) *la voce; „figliuoli! mi menano in prigione, perché ieri ho gridato: pane e giustizia . . .* "

[28] I to ne samo u *Kratylos*-u 10 (1965), str. 191 i d., već i nešto kasnije u svojim *Studien* od 1968, str. 112 i d. i 123 i d.

[29] Među moje starolatinske potvrde dospio je mojom nepažnjom i jedan primjer iz *arg.* II uz *Miles*, ali je i to još uvijek dobra latinština!

[30] Stoga sam i u Bukureštu pledirao za po mogućnosti jedinstvenu definiciju glagolskoga vida, koja bi se po mom sudu morala izvesti iz samih vidskih jezika; isp. *ACIL* X, 2 (1979), str. 926

[31] Moja iskrena hvala za to ide gosp. dru I. Ronca i gosp. dru S. Ragonesi, lektorima talijanskoga jezika Sveučilišta u Bonnu, kao i gosp. prof. Simioni iz Kulturnoga ureda Talijanske ambasade u Bad Godesbergu.

Un mormorio favorevole, voci più chiare di protezione s' a l z a n o in risposta: i birri sul principio c o m a n d a n o, poi c h i e d o n o, poi p r e g a n o i più vicini d'andarsene, e di far largo: la folla invece i n c a l z a e p i g i a sempre più. Questi, vista la mala parata, l a s c i a n andare i manichini, e non s i c u r a n più d'altro che di perdersi nella folla . . .

Kao što je bilo i očekivati, nismo u danom slučaju dobili jednu verziju, nego dvije, i to: 1) *s'alzarono, comandarono, chiesero, pregarono, incalzava, pigiava, lasciarono, si curarono,* tj. 6 *passati remoti* i 2 *imperfetti* (kod dvije anketirane osobe), i 2) *s'alzarono, comandavano, chiedevano, pregavano, incalzava, pigiava, lasciarono, si curarono,* dakle samo 3 *passati remoti* i 5 *imperfetti* (kod jedne osobe). Dvije se verzije razlikuju, dakle, prilično jedna od druge, ali obje — što se tiče talijanskoga jezika — dokazuju: prvo, da historijski prezent ne dolazi samo aorisno-narativno nego i imperfektno-deskriptivno i, drugo, da se „vidska" vrijednost takva prezenta zbog njegove stilističke prirode ne može uvijek izvesti bez daljega.

Ja sam oboje već odavna utvrdio i za latinski.

III

UPOTREBA PERFEKTA U „RELATIVU"

1

U nizu radova profesora Belića može se naići na misao o potrebi da se na području upotrebe glagolskih oblika razlikuju dvije važne sintaktičke kategorije: glagolski „indikativ" i glagolski „relativ"[1]. Ako se glagolom izrečena radnja vremenski određuje sa stanovišta momenta govora, onda imamo posla s „indikativom" (u užem smislu), u kojem se glagolski oblik javlja u svome pravom vremenskom značenju, a ako se radnja određuje prema kojem drugom — inače spomenutom ili pomišljenom — momentu, onda se radi o „relativu", u kojem glagolski oblik gubi vlastito vremensko značenje[2]. To biva osobito u pripovijedanju, zatim u rečenicama općega smisla i uopće u slučaju — da tako kažem — prenesene upotrebe glagolskih oblika.

To se Belićevo učenje nadovezuje na ono što indoevropska sintaksa zna o „apsolutnoj" i „relativnoj" upotrebi vremena, napose u odnosu na upotrebu vremena u latinskom[3]. Na sličnu je stanovištu stajao i Musić kad je učio da se glagolska radnja može vremenski određivati dvojako: sa stanovišta vremena u koje se govori (dakle „apsolutno"), ili sa stanovišta vremena u koje joj vršenje ili izvršenje pada (tj. „relativno")[4]. Ali treba istaknuti da je Belić prvi uočio širi, opće-sintaktički smisao dviju upotreba glagolskih oblika i izdvojio ih kao zasebne kategorije, davši im i osobita imena. Tu se radi već o nečemu novom: radnja izrečena ovim ili onim glagolskim oblikom može biti određena apsolutno (u „indikativu") i relativno (u „relativu") i samo sintaktički, tj. bez obzira jesu li sami oblici formalno označeni za ovu ili onu funkciju ili nisu. Osim toga, o „relativu" se ne govori samo, pa ni u prvom redu, na području složenih rečenica, nego ga isto tako nalazimo i samostalno.

---

[1] Isp. A. Belić, „O sintaksičkom indikativu i 'relativu', *Symbolae grammaticae Rozwadowski* II, Cracoviae 1928, str. 47 i d., gdje se ta misao — koliko znam — prvi put iznosi i razvija.

[2] Isp. A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, 1941, str. 368 i d., gdje se daju različni slučajevi „relativa".

[3] K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, str. 569 i d.

[4] Na tome se, među ostalim, osniva njegovo tumačenje gnomskih preterita; isp. „Gnomički aorist u grčkom i hrvatskom jeziku", *Rad JAZU* str. 112 (1892), str. 7 i d.

Kako se ovdje zapravo radi o općim okolnostima upotrebe glagolskih oblika, napose vremenskih, treba očekivati da će se razlika između „indikativa" i „relativa", koju Belić pokazuje na primjerima iz našega jezika, moći *mutatis mutandis* ustanoviti i drugdje, u drugim jezicima[5]. Ja se ovdje želim zadržati na dvjema upotrebama latinskoga perfekta na području neprave sadšnjosti, koje po onome što takav perfekt znači idu nesumnjivo među slučajeve sintaktičkoga „relativa"[6]. Ujedno ću pokušati u vezi s time ispitati vidsku vrijednost suprotnosti *facio* : *feci* u smislu Meilletova učenja o vidskom karakteru suprotnosti *infectum* : *perfectum* u sistemu latinskoga glagola[7].

*

U slučaju relativa na kojem se ovdje zadržavam imamo — kako sam rekao — posla s indikativom perfekta na području „neprave" ili „opće" sadašnjosti, gdje se perfekt javlja nasuprot prezentu ili u samostalnim rečenicama kao „gnomski" ili u zavisnima kao *antecedens iterativum*[8]. Treba odgovoriti na pitanje: da li se perfekt u tim upotrebama odnosi prema prezentu vremenski ili vidski?

Ovdje se radi na prvome mjestu o rečenicama općega smisla što ih starija nauka — poimence Paul, a po njemu i Musić — zove „apstraktnima"[9]; npr. Enn. *Hec.* 210: *amicus certus in re incerta c e r n i t u r* „pouzdan se prijatelj u nevolji *poznaje* (ili: *pozna*)". Tu se prezentom *cernitur* izriče radnja, koja se ne vrši u samome momentu govora (*nunc*-moment), nego se vrši ili izvrši izvan danih vremenskih okolnosti, upravo u nekom *tum*-momentu, koji se neodređeno ponavlja (dakle $tum \cdot x$ = „bilo kada"). Stoga se takva upotreba prezenta obično označuje kao „bezvremenska", ali bi se isto tako mogla — po Beliću — zvati i „svevremenskom"[10]: radnja se ne vrši sada, nego se vrši ili izvrši bilo kada, dakle svagda. Evo još nekoliko primjera takva prezenta:

[5] Isp. Belić, *o c.*, str. 376 i d., gdje se to izrijekom i kaže. Danas se ta problematika obrađuje u okviru pojma „deiksisa", tj. vremenskoga određivanja radnje ili sa stanovišta *nunc*-momenta u razgovoru ili sa stanovišta *tum*-momenta u pripovijedanju; isp. J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, str. 39 i d. Na to se dade svesti i analogno shvaćanje H. Weinricha, *Tempus*: *Besprochene und Erzählte Welt*, Stuttgart 1971², str. 28 i d.

[6] Treba napomenuti da latinska sintaksa odavna operira pojmom „relativne" upotreba vremena, ali u tom pitanju ima mnoštvo različnih gledanja; isp. M. Leumann i J. B. Hofmann: Stolz—Schmalz, *Lateinische Grammatik*⁵, str. 701 i d., a napose 705 i d. s pregledom literature.

[7] A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*², str. 20 i d.; A. Meillet i J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*², str. 261 i d.; isp. također A. Ernout i F. Thomas, *Syntaxe latine*², str. 215 i d.

[8] Perfekt *pro futuro*, koji također dolazi kao osobiti slučaj relativa, nije ovdje uzet u obzir, jer se objašnjuje kao futur II

[9] H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁵, str. 128. — Musić, *Rad JAZU* str. 112, str. 3 i d.

[10] Belić, *o. c.*, str. 385; isp. sada o tome M. Kravar, „Opposizioni sin'attiche sul piano del tempo virtuale", *PICL* XI, I, str. 841 i d., gdje se ta stvar tretira u širem lingvističkom okviru.

Pl. *Trin.* 367: *non aetate, verum ingenio a p i s c i t u r sapientia* („stječe se" ili „steče se"). — Sall. *Jug.* 2, 3; *omnia... orta o c c i d u n t et aucta s e n e s c u n t* („propada" ili „propadne", „stari" ili „ostari"). — Tib. 3, 1, 7: *carmine formosae, pretio c a p i u n t u r avarae* („hvataju se" ili „uhvate se").

Tim su rečenicama u mnogome slične i one kojima se kazuje ponavljanje u sadašnjosti; npr. Pl. *Rud.* 995: *verum raro c a p i t u r* (sc. *vidulus*): *nullus* (sc. *piscis*) *minus saepe ad terram v e n i t* „ali rijetko se *lovi* (ili: *ulovi*): nijedna rječe ne *dolazi* (ili: *dođe*) na kraj". I ovdje prezent *capitur* i *venit* znači radnju koja se ne vrši upravo u momentu govora, nego u nekome momentu koji se ponavlja. Tako i inače; npr. Cic. *Fam.* 9, 26, 3: *sic igitur vivitur: cotidie aliquid l e g i t u r aut s c r i b i t u r* („čita se", „piše se"). — Tac. *Germ.* 14, 2: *principes pro victoria p u g n a n t, comites pro principe* („bore se").

Bitna je razlika između rečenica općega i onih iterativna smisla u tome što se prve protežu na čitavo vrijeme (prošlost+sadašnjost+budućnost=svevremnost), dok su druge svevremenske (ili bezvremenske) samo u granicama šire sadašnjosti. Jedne su — već po Paulu — prave „apstraktne", a druge „apstraktno-konkretne" ili „eine Mittelstufe zwischen einem abstrakten und einem konkreten Satze"[11]. Ali u oba slučaja prezent ima osobito značenje, različito od onoga što ga ima u „konkretnim" rečenicama za „pravu" sadašnjost. Ovdje je on — kako bi rekao Belić — u „relativu".

No u rečenicama općega smisla dolazi u latinskom i perfekt, pri čemu se obično razlikuju dva slučaja, prema tome ima li u rečenici kakva riječ općega smisla ili nema. Tako bismo u primjeru Sall. *Cat.* 58, 15: *nemo nisi victor pace bellum m u t a v i t* „nitko osim pobjednika *nije zamijenio* (=„ne zamijeni") rat mirom" — imali tzv. *perfectum consuetudinis*, dok bi primjer Hor. *Ep.* 1, 19, 48: *ludus.... g e n u i t trepidum certamen et iram* „igra *je rodila* (= „rodi") žestoku borbu i srdžbu" — sadržavao „gnomski" perfekt, što ga neki tumače kao i naš ili grčki gnomski aorist. Smisaona se razlika između dva slučaja shvaća različito; dok jedni, na pr. Stegmann[12], Wackernagel[13] i Musić[14], povlače oštriju granicu među njima, drugi ih, kao Blase[15] i Hofmann[16], smatraju podvrstama istoga tipa. Ako se ima na umu da se latinski gnomski perfekt — kako se obično izumlje[17] — razvio pod grčkim utjecajem, onda će prvo mišljenje, bar za latinski, biti vjerojatnije. Ali kako god bilo, zna se da u jezicima nije rijetka

---

[11] Paul, *o. c.*, str. 120

[12] R. Kühner i C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* I, str 132 i d.

[13] J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I², str., 179.

[14] *Rad JAZU* 112, str. 36 i d.

[15] H. Blase, *Tempora und Modi* u G. Landgrafa, *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*, III 1, str. 164.

[16] Leumann—Hofmann, *o. c.*, str. 560

[17] *Ibid.*

pojava da preteriti, osobito oni perfektivna smisla, prelaze na područje neprave sadašnjosti i dobivaju gnomski, tj. svevremenski (ili bezvremenski) smisao[18].

2

Oba, dakle, vremena, prezent i perfekt, gube u nepravoj sadašnjosti svoje pravo vremensko značenje i dobivaju smisao svevremenosti. Bilo bi vrijedno ogledati čime se onda među sobom razlikuju. Da li se među sobom odnose vidski, tj. tako da prezent znači radnju u vršenju, a perfekt izvršenu radnju? Na tu misao — kako smo vidjeli — upućuje Meillet.

Ako imamo na umu da je vid — kako s pravom ističe Belić[19] — opća sintaktička veličina i da su vidski odnosi radnje obično dani u rečenici neovisno o vidskim oblicima u ovom ili onom glagolskom sistemu, onda se analiza vidske vrijednosti glagolskih oblika može postaviti na sintaktičku osnovu, pri čemu se mogu razlikovati dva vidska odnosa radnje: „parataza", koja uključuje radnju u vršenju, i „sinteleza", koja označuje izvršenu radnju[20].

Da li se, dakle, prezent i perfekt u relativu odnose među sobom vidski, tako da prvi stoji paratatički, a drugi sintelički? Ima slučajeva, koji navode na tu misao; npr. Tac. *Agr.* 9, 5: *haud semper e r r a t fama; aliquando et e l e g i t* (l. v. *eligit*) „slava uvijek ne *griješi;* kadšto i *pogodi*". Ali kako ovdje, na području neprave sadašnjosti, vidski odnos radnje nije sintaktički dan (kao u slučaju prave sadašnjosti, gdje se svagda radi o paratatičkom vidu), ništa nam ne smeta da prezent u „relativu" shvatimo i kao izraz za sintelički vid; npr. Pl. *Poen.* 342: *proba mers facile emptorem r e p e r i t* „dobra roba lako kupca *nalazi* (ili: *nađe*)". Takvi su većinom i naprijed navedeni primjeri, u kojima se prezent također da shvatiti i prevesti ne samo imperfektivno nego i perfektivno. Ovo drugo biva osobito često, kad imamo posla sa složenicama, ali i inače, ako su po srijedi glagoli momentana smisla. A da se ne radi o glagolima „perfektivna" vida — kako se za Barbelenetom i Meyerom obično uzimlje[21] — dokazuje činjenica što se prezent takvih glagola, pa i složenica, susreće i za pravu sadašnjost[22]. Sve to upućuje na misao da je prezent u latinskom, kao i u modernim jezicima, sam sobom vidski neutralan, ali mu vidska vri-

[18] Isp. F. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen*[3], str. 65. — Wakkernagel, *o. c.* I, str. 179.

[19] Belić *o. c.*, str. 421 i d.

[20] Ti nazivi potječu iz „Sintakse" Apolonija Diskola: παράτασις i συντέλεια (ovaj drugi prenosim u varijanti συντέλεσις); isp. B Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* II, str 1 i d. — U istom bi se sintaktičkom smislu mogli uzimati i Meilletovi nazivi *infectum* i *perfectum*, da ih on nije *a priori* vezao uz morfološke razrede glagola.

[21] Leumann—Hofmann, str 549 i d.

[22] Npr. Pl. *Amph.* 32: *propterea pace a d v e n i o et pacem ad vos a f f e r o* („dolazim", „donosim"). — *Aul.* 812: *hem, erumne ego a s p i c i o meum?* (*„ùglêdâm"), — itd.

jednost u ovom ili onom slučaju zavisi obično od leksičkoga značenja samoga glagola, ili — bolje reći — od onoga dijela njegova značenja u kojem se ogleda tzv. „vrsta radnje“[23]. Stoga se jedva moguće složiti sa Juretom da u rečenicama kao Verg. *Buc.* 10, 69: *omnia v i n c i t amor* („pobjeđuje“ ili „pobijedi“) — prezent *vincit* označuje sam vid[24].

S druge strane, ni sam perfekt na području neprave sadašnjosti, kao ni inače, ne dolazi svagda čisto sintelički, pogotovu onda kad se radi o glagolima durativna smisla; npr. Sall. *Cat.* 51, 11: *multi eas* (sc. *iniurias*) *gravius aequo h a b u e r e* „mnogi *su* ih *trpjeli* (=„trpe“) teže nego treba“. Tu imamo perfekt u kojem se sintelički smisao sukobljuje s durativnom vrstom radnje (u čemu valja vidjeti dokaz za „konstativnu“ narav takva perfekta uopće)[25].

Odatle proizlazi da se prezent i perfekt u našem slučaju ne odnose među sobom čisto vidski, što znači, da upotrebu gnomskoga perfekta ne izazivlje vidska potreba. On se i ovdje javlja kao preterit, ali stilističkim putem prenesen na područje neprave sadašnjosti[26].

3

Drukčiji je slučaj „relativa“ kad se dva vremena, prezent i perfekt, nađu u zavisnim rečenicama iterativno-indefinitnoga perioda za sadašnjost, gdje glavna rečenica izriče radnju koja se ponavlja, a zavisna — njezin vremenski povod; npr. Pl. *Epid.* 147: *novi ego nostros: mihi dolet, quom ego v a p u l o* („tuku me“). — *Mil.* 1264: *omnes... mulieres te amant, ut quaeque a s p e x i t* („pogleda“). — Takav period počiva na vremenskom odnosu *cum—tum*, pri čemu se povod radnji koja se ponavlja izriče prezentom kao istovremen s njome, a perfektom kao prijevremen.

[23] Na području latinskoga glagola nisu do danas dovoljno razlučena značenja „vida“ (danas već i njem. „Aspekt“) kao gramatičke i „vrste radjne“ (njem. „Aktionsart“) kao leksičke kategorije. Od diobe dvaju pojmova nisu daleko K. van der Heyde u *REL* 12 (1934), str. 140 i d., i V Pisani, *Grammatica latina storica e comparativa*[3], str. 228.

[24] A. C. Juret. *Système de la syntaxe latine*[2], str. 29. — Treba napomenuti da čak i u nas oba vida stoje ovdje *promiscue*; isp. Belić, *o. c.*, str. 385.

[25] Takav perfekt biva, dakako, i u „indikativu“; npr. Nep. 15, 9, 4: *satis v i x i*; *invictus enim morior* („živio sam“). — U istom konstativnom smislu dolazi u nas aorist imperfektivnoga vida, npr. Vuk, *Nar. pj.* 3, 535: *Tu s j e d i š e tri bijela dana* —, a u grčkom aorist glagolâ durativna smisla, npr. Her. 1, 16: Σαδυάττης ὁ Ἄρδυος ἐ β α σ ί λ ε υ σ ε ἔτεα δυώδεκα („regnavit“ = „kraljeva“). — Ali da ti glagoli u latinskom (i grčkom) nisu sami sobom i imperfektivni, vidi se po tome što se u perfektu (odnosno u aoristu) mogu upotrijebiti i u sinteličkom smislu; npr. Caes. *B. C.* 1, 44, 4: *legio ... locum non t e n u i t atque in proximum collem sese recepit* („zadrža“); isp. u grčkom ἐβασίλευσα u ingresivno-perfektivnom značenju „zakraljih se“. U našem jeziku, gdje su glagoli sami sobom vidski označeni, ne da se zamisliti ništa slično. Tu se ujedno lijepo vidi razlika između „vida“ i „vrste radnje“.

[26] Isp. O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, str. 259, gdje se i grčki gnomski aorist označuje kao „a sort of stylistic trick to make the hearer himself draw the conclusion that what has hitherto been true is so still and will remain so to the end of time“.

Pogledajmo najprije što u tom slučaju znači prezent zavisne rečenice. U primjeru *Epid.* 147: *novi ego nostros: mihi dolet, quom ego v a p u l o* „znam ja naše: mene boli kad mene *tuku*" — prezent *vapulo* ne znači, kao inače, radnju koja se vrši u momentu govora, nego radnju koja se vrši bilo kada u isto vrijeme sa svakim slučajem ponovna vršenja radnje *dolere*, prema formuli: „kad (god) se vrši radnja A, vrši se radnja B". Kako su, dakle, obje radnje bezvremenske, tj. neodređene sa stanovišta momenta govora, ali se među sobom vremenski pokrivaju, jer se prezentom zavisne rečenice izriče radnja istovremena s radnjom glavne, svodi se ovdje smisao zavisnoga prezenta na oznaku „parataze", dakle na sam vid[27]. Čini se, bar na prvi pogled, da se ovdje u prezentu očituje vidsko značenje *infectum*-a kao takva.

Što se tiče perfekta zavisne rečenice, na njemu se još bolje vidi kako vremenski oblik dobiva vidsku vrijednost. Tako u primjeru *Mil.* 1264: *omnes... mulieres te amant, ut quaeque a s p e x i t* „sve te žene ljube čim te koja *pogleda* "— perfekt *aspexit* ne znači, kao inače, ni radnju koja se u prošlosti izvršila ni stanje koje traje nakon izvršene radnje, nego znači radnju koja se bilo kada izvrši prije svakoga slučaja ponovna vršenja radnje *amare*, prema formuli: „kad (god) se izvrši radnja A, vrši se radnja B". I ovdje su, dakle, obje radnje bezvremenske, ali se među sobom vremenski nastavljaju, jer se perfektom zavisne rečenice izriče radnja neposredno prijevremena prema radnji glavne, pa se smisao zavisnoga perfekta svodi na oznaku „sinteleze", dakle opet na sam vid[28]. Ovdje se čini da se u perfektu očituje vidsko značenje *perfectum*-a.

Takav perfekt kojim se kazuje *antecedens iterativum* označuje i Stegmann kao „achronistisches Tempus"[29], ali ni on ni drugi ne kažu u čemu je osobitost takve upotrebe perfekta. To nam može pokazati uspoređenje sa hrvatsko-srpskim, gdje takvom perfektu odgovara po pravilu perfektivni prezent. Evo još nekoliko primjera:

Pl. *Rud.* 984: *ubi d e m i s i rete..., quicquid h a e s i t, extraho* („spustim", „zapne"). — *Capt.* 143: *tum denique... nostra intellegimus bona, quom... ea a m i s i m u s* („izgubimo"). — Ter. *Eun.* 973: *ubi satias c o e p i t fieri, commuto locum* („počne"). — Caes. *B. G.* 4, 1, 5: *reliqui, qui domi m a n s e r u n t, se atque illos alunt* („ostanu"). — Sall. *Jug.* 1, 4: *ubi per socordiam vires... d i f f l u x e r e, naturae infirmitas accusatur* („rasteku se"). — Cic. *Cato M.* 15, 51: *quae* (cs. *terra*) *cum gremio... semen e x c e p i t, primum id... cohibet* („primi"). — *Tusc.* 2, 52: *si pes c o n d o l u i t, si dens, ferre non possumus* („zaboli"). — *Fin.* 5, 74: *fures earum rerum, quas c e p e r u n t, signa commutant* („ukradu"). — Liv. 21, 44, 1: *quocumque c i r c u m t u l i oculos, plena omnia video animorum ac ro-*

[27] Stoga takav prezent i odgovara našem — po Musiću, *AslPh* 24 (1902), str. 489 — bezvremenskom prezentu imperfektivnom, a grčkom eventualu prezenta.

[28] Odgovara, dakle, našem svagda bezvremenskom prezentu perfektvnom, a grčkom eventualu aorista; isp. Musić, *ibidem.*

[29] Kühner—Stegmann II, str. 179.

boris („bacim"). — 44, 41, 7: *si ... aliquid tumultus i n c r e p u i t, ruinae modo turbantur* („lupne"). — Hor. *Ep.* 1, 15, 18: *ad mare cum v e n i, generosum et lene requiro* („dođem"). — Petr. *Sat.* 126, 3: *cum spatiantem v i d i, quid cogites scio* („vidim" =„ugledam"). — Plin. *Ep.* 9, 36, 1: *evigilo, cum l i b u i t, plerumque circa horam primam* („svidi se"). — Juv. 1, 3, 101: *flet, si lacrimas c o n s p e x i t amici, nec dolet* („spazi"). — Tac. *Germ.* 3, 1: *terrent ... trepidantve, prout s o n u i t acies* („zazveči").

Od toga perfekta nije daleko ni onaj koji se susreće u epskim usporedbama i obično označuje kao gnomski[30]. Tako u primjeru Verg. *Aen.* 2, 379: *veluti qui ... anguem p r e s s i t ... trepidusque ... r e f u g i t ..., haud secus Androgeus ... abibat* („zgazi" „odbježi") — možemo perfekte *pressit* i *refugit* staviti u odnos prema prezentu *abit*, koji se (po učenju o elipsi[31]) podrazumijeva: *veluti* (sc. *abit*), *qui anguem p r e s s i t et r e f u g i t, sic A. abibat.* — Tu se s radnjom B, koja se vrši kad god se izvrši radnja A, uspoređuje prošla radnja C. Da se taj perfekt ničim ne razlikuje od *antecedens-a*, opazio je već Blase[32].

Vidimo da u svim navedenim primjerima perfekt kao *antecedens* odgovara našem perfektivnom prezentu, koji se u tom slučaju, kao većinom i inače, svodi na sam vid. To upućuje na misao da se i perfekt u latinskom opravdava kao nekakav bezvremenski — po Meilletu — „présent du *perfectum*"[33]. U vezi s time nameće se važno pitanje o naravi perfekta, kojim se izriče *antecedens iterativum.*

4

Nekada se smatralo da naš perfekt valja izvoditi iz „logičkoga", tj. prezentskoga perfekta[34]. To će shvaćanje biti nastalo u težnji da se opravda upotreba perfekta za sadašnjost, makar i „nepravu". Ali daju li se svi slučajevi perfekta kao *antecedens*-a tumačiti prezentski? Evo najprije nekoliko primjera za koje se čini da govore u prilog tome mišljenju:

Pl. *Capt.* 143: *tum denique ... nostra intellegimus bona, quom ... ea a m i s i m u s* („izgubimo" = „nemamo ih više"). — Sall. *Jug.* 1, 4: *ubi per socordiam vires ... d i f f l u x e r e, naturae infirmitas accusatur* („rasteku se" = „rastečene su"). — Ovamo idu osobito primjeri s pasivnim perfektom; na pr. Caes. *B. G.* 6, 13, 5: *siquid e s t facinus a d m i s s u m ..., idem decernunt* („počinjen je"). — Cic. *Fin.* 2, 10, 31: *simul atque n a t u m animal e s t, gaudet voluptate* („rođena je"). — Tac. *Germ.* 14: *cum v e n t u m in aciem, turpe principi virtute vinci* („došlo se" = „stoji se").

[30] Musić, *Rad JAZU* 112, str. 38. — Leumann—Hofmann, str. 560.

[31] Isp. N. Majnarić, *Rad JAZU* 227 (1923), str. 283 i d., gdje se o tome govori s obzirom na Homerove usporedbe.

[32] Landgraf III, 1, str. 166.

[33] Meillet, *o. c.*, str. 21.

[34] Kühner — Stegmann, *Ausführliche Grammatik* str. 898. —Tako i neki drugi.

U tim bi se primjerima perfekt kao *antecedens* dao shvatiti kao izraz za stanje nakon izvršene radnje, dakle svesti na formulu: „kad (god) traje stanje nakon radnje A, vrši se radnja B". Ako bi se svi primjeri mogli tako tumačiti, onda bi naš perfekt bio zaista prezentski. Ali takav je slučaj dosta rijedak, da ne kažem: izuzetan. Većina se primjera ni uz najbolju volju ne da tako tumačiti. Evo ih samo nekoliko:

Pl. *Mil.* 1264: *omnes... mulieres te amant, ut quaeque a s p e x i t* („pogleda"). — Cic. *Tusc.* 1, 24: *ubi posui librum et mecum ipse... c o e p i cogitare, assensio omnis illa labitur* („počnem"). — Liv. 44, 41, 7: *si... aliquid tumultus i n c r e p u i t, ruinae modo turbantur* („lupne"). — Plin. *Ep.* 9, 36, 1: *evigilo, cum l i b u i t, plerumque circa horam primam* („svidi se").

Očito je da u tim primjerima perfekt na znači stanje nakon izvršene radnje, nego samu radnju, i to upravo njezino izvršenje, prema formuli: „kad (god) se izvrši radnja A, vrši se radnja B". Štaviše, na isti se način mogu objasniti i oni perfekti koji bi se dali svesti i na prezentski. Tako bi se već navedeni primjer Sall. *Jug.* 1, 4: *ubi per socordiam vires... d i f f l u x e r e, naturae infirmitas accusatur* — dao svesti na formulu: „kad (god) se izvrši radnja A (pa nastane takvo i takvo stanje), vrši se radnja B".

Stoga nije čudo što neki u takvu perfektu vide jednu od upotreba aorisnoga perfekta[35]. Ali bilo bi se prerano i s njima složiti. Tada bi prije svega ostali neobjašnjeni slučajevi u kojima se naš perfekt dâ izvesti iz prezentskoga. Osim toga, ne bismo mu mogli opravdati upotrebe za sadašnjost, a da ga ne dovedemo u vezu s gnomskim perfektom. A ovaj je u latinskom, kako se čini, mlađa pojava nego *antecedens*.

Nastaje pitanje: kako da objasnimo naš perfekt koji se — kako vidimo — koleba između prezentskoga i aorisnoga. Odgovor na to pitanje mogu dati neki primjeri u kojima perfekt ima osobit smisao, različan od onoga što smo ga našli u dva gore spomenuta slučaja. Evo dva takva primjera:

Cic. *Brut.* 16: *ager... cum multos annos q u i e v i t, uberiores efferre fruges solet* „pošto se njiva mnogo godina *odmara*, običava nositi obilnije plodove". — Plin. *Ep.* 9, 36, 5: *si diu i a c u i vel a m b u l a v i, post somnum demum... equo gestor* „ako dugo *ležim* i *šećem*, onda tek nakon spavanja jašem na konju".

Udara u oči, da se ovdje perfekt u službi *antecedens*-a ne da tako lako prevesti našim perfektivnim prezentom kao u dosadašnjim primjerima[36]. Sada se rečenice svode na formulu: „kad (god) se vrši radnja A, vrši se — nakon toga — radnja B", ili — točnije rečeno — ovako: „kad (god) stoji, da se vršila radnja A, vrši se radnja B".

[35] *Ibid.*, str. 130 i 152 i d.— Juret, *Système*, str. 42 i 62, tumači ga na dva mjesta različito.

[36] Što bismo u prvom primjeru mogli reći: „kad se mnogo godina o d m o r i" — dolazi odatle što u nas uz oznake na pitanje *koliko vremena?* mogu stajati i perfektivni glagoli stanja (po Gruboru, *Aspektna značenja*, str. 123 i d., „stativni").

No jedno je naš prijevod latinskoga perfekta, u danom slučaju imperfektivni, a drugo njegovo značenje u vlastitom sistemu, koje je — kao i inače — sinteličko, ovdje upravo durativno-sinteličko. O tome svjedoči i smisao prijevremenosti perfektnoga oblika.

Čini se, dakle, da se svi naši primjeri iterativno-indefinitnoga perioda s perfektom u protazi mogu podijeliti na tri skupine (kako su i navedeni), razlikujući se među sobom time što u jednima preteže prezentski smisao perfekta, u drugima aorisni, dok u trećima imamo osobiti smisao koji stoji — tako reći — na pô puta između prva dva. Ali ako bolje pogledamo, naći ćemo da se perfekt svuda može svesti na istu vremensku vrijednost izričući relativno-prošlu radnju u odnosu na nepravu sadašnjost. U trećem se slučaju najbolje očituje „konstativna" narav našega perfekta[37]. Hoće li on u ovom ili onom slučaju pokazati ovaj ili onaj smisao, zavisi opet od leksičkoga značenja samoga glagola, a napose od njegove vrste radnje. Dakle, razlika se između tri navedene skupine primjera i sastoji u tome što u prvom slučaju dolaze u perfektu glagoli rezultativna, u drugom više ili manje momentana, a u trećem durativna smisla. Ali u vremenskom pogledu takav se perfekt svuda da svesti na isto, dakle i u primjerima kao Pl. *Mil.* 1264: *omnes ... mulieres te amant, ut quaeque aspexit* — upravo: „sve te žene ljube, čim stoji, da te koja pogledala".

Odatle proizlazi da se naš perfekt — kao i inače — ponaša u prvom redu kao preterit u kojem prema vrsti radnje dotičnoga glagola prevlađuje ovaj ili onaj smisao. Ostaje samo da se ispita što biva s takvim preteritom kad iz prošlosti prijeđe na područje neprave sadašnjosti, u zavisni relativ, a napose, da li se perfekt kao *antecedens* opravdava vremenski ili vidski.

5

U većini primjera u kojima se susreću dva vremena, prezent i perfekt, izričući povod radnji koja se ponavlja u sadašnjosti, imali smo prilike utvrditi odnos:

facio : feci = činim : učinim.

To se najbolje vidi u rečenicama, u kojima obadva dolaze naporedo; npr. Pl. *Rud.* 972: *quos* (sc. *pisces*) *quom capio, siquidem cepi, mei sunt* „kad ih *lovim*, ako *ulovim*, moje su". Tako isto Juv. 5, 13, 217: *nocte ... si ... indulsit cura soporem et ... iam membra quiescunt, continuo templum ... videt in somnis* („dopusti" : „po-

[37] Isp. Brugmann, *o. c.*, str. 565 i d., gdje se sinkretizam aorista i perfekta u italskom i tumači konstativnom upotrebom obaju oblika. — Da se ovdje radi o konstativnom perfektu, vidi se i po tome što je u romanskom, npr. u francuskom, ta upotreba prešla s *passé*-a *simple* (tj. bivšega perfekta) na novi perfekt — *passé composé*; na pr. *Quand j' ai déjeuné, je me promène* („ručam"=„poručam"); isp. Sommer, *o. c.*, str. 75 i d.; Wackernagel, *o. c.*, 1, str. 183.

čivaju"). — Takva je naporedna upotreba prezenta i perfekta osobito česta u epskim usporedbama; npr. Verg. *Georg.* 3, 273: *signa movet praecepsque . . . fertur in hostem, fluctus uti medio c o e p i t cum albescere ponto . . . ex altoque sinum t r a h i t,* etc. („počne : „vuče").

To znači da se na području neprave sadašnjosti, u zavisnom relativu, naša dva vremena ne odnose među sobom samo relativno-vremenski, nego redovno i vidski. Naš prijevod takvih oblika ne dopušta nikakve sumnje o tome. Ako bi se isti odnos mogao utvrditi u svim primjerima, onda bi ovaj slučaj bio očita potvrda Meilletova učenja o vidskom karakteru suprotnosti *infectum : perfectum.* Tada bi prezent bio „présent de l'*infectum*", a perfekt — „présent du *perfectum*". Oba bi se, dakle, vremena svodila u relativu na sam vidski smisao[38].

No u latinskom se stvar ipak tumači drukčije i to ne samo u, slučaju perfekta, nego — kako ćemo dalje vidjeti — i u slučaju samoga prezenta. Evo o čemu se radi.

Već sam naprijed istakao da se iterativno-indefinitni period osniva na vremenskom odnosu *cum—tum,* za koji su značajna dva momenta: prvo, da su obje radnje, glavna i sporedna, bezvremenske, tj. nisu određene sa stanovišta *nunc*-momenta, i drugo, da se među sobom vremenski dodiruju, pri čemu sporedna u odnosu na glavnu može biti istovremena ili prijevremena, ali ovo drugo obično tako da se jedna nastavlja na drugu. Ako imamo na umu da se glavna radnja vrši u momentu *tum · x,* tj. ponavlja, onda nema ništa naravnije nego da se sporedna kao istovremna, dakle relativno-sadašnja, izriče prezentom, a kao prijevremena, dakle relativno-prošla, — perfektom[39]. A kako se dvije radnje dodiruju, bilo da se među sobom pokrivaju ili jedna na drugu nastavljaju, očituje se ovdje križanje dviju predodžaba, vremenske i vidske. Bolje reći: vidski se odnos između dvije radnje, a onda i vidski smisao dvaju oblika, otkriva ovdje sintaktički[40]. Samo tako dolazi do toga da *cum*+prezent odgovara većinom paratičkom vidu: „za vrijeme vršenja radnje *x*", a *cum*+perfekt obično sinteličkom: „nakon izvršenja radnje *x*". Ali kako u latinskom ni sami glagoli ni glagolski oblici nisu strogo odnosno čisto vidski označeni (kao u slavenskom i grčkom), nego im vidska vrijednost često proizlazi iz vrste radnje dotičnoga glagola, ne susrećemo se ni dva naša vremena svagda u istome vidskom smislu. Stoga i u odnosu *cum—tum* mogu — kako ćemo odmah vidjeti — imati i druga značenja.

Treba imati na umu da se u latinskom — kao i u nizu modernih jezika — očituje u ovom slučaju na prvome mjestu briga za vremenske odnose, pa se ne samo istovremena nego i prijevremena radnja

[38] To je — po Beliću, *o. c.,* str. 371 i d. — značanja crta relativa u našem jeziku. Isto se može reći i za grčki, gdje se dva „vremena" eventuala, prezent i aorist, odnose također samo vidski.

[39] Isp. Musić, *Rad JAZU* 112, str. 7 i d., gdje se od slične postavke polazi u tumačenju gnomskoga aorista u grčkom.

[40] To znači: bez obzira jesu li oblici i sami sobom vidski označeni ili nisu.

u „relativu" izriče istim oblicima kao i sadašnja odnosno prošla u „indikativu", prva prezentom, a druga perfektom. Ali u relativu oba oblika nužno gube apsolutno-vremensku oznaku i dobivaju, u ovom slučaju, bezvremenski smisao. Ostavimo zasada prezent, koji do takva značenja dolazi kao i u našem jeziku, pa se zaustavimo na primjeru perfekta.

Ako bismo rečenicu Cic. *Fin.* 5, 74: *fures earum rerum, quas c e p e r u n t, signa commutant* — istrgli iz konteksta, mogli bismo lako doći u nedoumicu kako da je shvatimo i prevedemo, da li: „tatovi mijenjaju znakove onih stvari što *su* ih *ukrali*", ili: „. . .što ih *ukradu*". Samo kontekst upućuje na to da li perfekt *ceperunt* označuje prošlost ili nepravu sadašnjost, tj. svagdašnjost. Odatle vidimo kako u latinskom izričaju nema formalne razlike između „indikativa" i „relativa" ni između realnoga i eventualnoga slučaja, a samim time ni između pojedinačnoga i općega[41].

Upravo ta činjenica što se perfekt kao preterit javlja jednako na području prošlosti kao i neprave sadašnjosti i pokazuje da se ovdje radi o obliku označenom u prvom redu vremenski, a ne vidski[42].

6

Dva momenta indirektno upućuju na misao da se dva vremenska oblika, prezent i perfekt, ni ovdje, u zavisnom relativu, ne javljaju sa stalnim odnosno čistim vidskim značenjem.

Nije rijedak slučaj da se perfekt kao *antecedens* zamjenjuje prezentom, pri čemu se smisao prijevremenosti, a s njime obično i sintelleze, nimalo ne briše. Takav je primjer Pl. *Capt.* 97: *quas* (sc. *aedes*) *quotiensquomque c o n s p i c i o, fleo* „kad je god *ugledam*, plačem". Da ovdje prezent *conspicio* vrijedi koliko i perfekt *conspexi*, pokazuje kontekst: radnja je zavisne rečenice prijevremena prema radnji glavne. Ali ovdje prezent znači ujedno i sintelezu, koja se, dakle, može njime ako ne izreći, a ono bar pokriti. Ovdje i *cum*+prezent znači „nakon izvršenja radnje *x*". Teško se složiti sa Stegmannom da se ovdje zavisna radnja označuje kao istovremena s glavnom[43]. Bolje će biti ono, što kaže Hofmann: da prijevremenost ostaje kao takva neizrečena[44]. Kako god bilo, neobična je pojava da smisao upućuje na prijevremenost, a u izrazu imamo prezent. Takav prezent koji može stajati i sintelički mora nam u vidskom pogledu biti veoma sumnjiv.

---

[41] U relativ mnogo bolje pristaju dva vremena konjunktiva; npr. Caes. *B. G.* 6, 11, 4: *neque, aliter si f a c i a t, ullam inter suos habet potestatem* („čini"). — Pl. *Per.* 435: *ubi quid c r e d i d e r i s . . . extemplo foro fugiunt* („povjeriš"). — Tu se vidi kako se u latinskom kategorija eventuala, kao slučaj zavisnoga relativa, koleba između dva načina, indikativa i konjunktiva.

[42] U te se rečenice uvlači i kod nas, možda pod stranim utjecajem, bezvremenski perfekt, koji sam sobom upućuje na prijevremenost; npr. *Č i m s a m u s t a o* (mj. „ustanem"), *odlazim na rad.*

[43] Kühner—Stegmann, *Grammatik* I, str. 154.

[44] Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 749.

Evo još nekoliko primjera:

Pl. *Per.* 313: *ubi qui mala t a n g i t manu, dolores cooriuntur* („takne"). — Enn. *Ann.* lib. inc. 493: *qui v i n c i t, non est victor, nisi victus fatetur* („pobijedi"). — Tako osobito u slučaju složenica; npr. Pl. *Pseud.* 456: *erum saluto primum . . . postea, si quid s u p e r f i t, vicinos impertio* („preostane"). — *Men.* 189: *ut ego uxorem, mi voluptas, ubi te a s p i c i o, odi male* („pogledam"). — *Ibid.* 340: *siquae . . . navis in portum a d v e n i t, rogitant quoiatis sit* („dođe"). — *Ibid.* 522: *satine, ut quemque c o n s p i c o r, ita me ludificant?* („pogledam"). — *Asin.* 242: *si a d f e r s* (sc. *argentum*), *tum patent* (sc. *ianuae*) („doneseš"). — Ter. *Hec.* 385: *quom orata eius r e m i n i s c o r, non queo quin lacrumem* („sjetim se"). — Lucr. 6, 169: *sic fulgorem . . . cernimus ante, quam tonitrum a c c i p i m u s* („začujemo"). — Cic. *Rosc. Com.* 13: *cum ad iudicem causam labefactrari a n i m a d v e r t u n t, ad arbitrum confugiunt* („opaze"). — Tac. *Hist.* 1, 37, 3: *horror animum subit, quotiens r e c o r d o r . . . Galbae victoriam* („sjetim se").

Tu imamo još jedan dokaz za naprijed izneseno mišljenje da se latinski prezent sam sobom ne može smatrati vidski označenim, jer se ne javlja samo paratatički, nego i u upotrebi u kojoj se inače susreće perfekt, dakle pokriva i sintelički slučaj. Takav je prezent, dakle, vidski neutralan[45].

Ako bolje pogledamo, možemo vidjeti da se u navednim primjerima radi ili o složenicama ili o prostim glagolima momentana smisla. To znači da ovdje opet vrsta radnje preuzimlje ulogu vida[46].

Jednako je značajno da se ni svaki perfekt kao *antecedens* ne da tako lako shvatiti kao izraz za sintelezu. Takva su, pored drugih, ona dva primjera s glagolom durativna smisla što sam ih naprijed naveo; npr. Cic. *Brut.* 16: *ager, . . . cum multos annos q u i e v i t, uberiores efferre fruges solet* („pošto . . . se odmara")[47]. Ovdje perfekt *quievit*, izričući prijevremenu radnju kao da stoji paratatički. Dakle, *cum*+perfekt može značiti i „nakon vršenja radnje *x*". To dolazi odatle što u takvu perfektu sintelički smisao ustupa pred durativnom vrstom radnje, tako da on ovdje označuje naprosto relativno-

[45] Analogne se potvrde mogu naći za većinu oblika što ih Meillet označuje kao *infectum*; npr. prezent *pro futuro*: Nep. 15, 4, 3: *nisi id confesim f a c i s, ego te tradam magistratui* („učiniš"); sam futur I.: Pl. *Bacch.* 688: *ubi me a s p i c i e t, ad carnuficem rapiet continuo senex* („ugleda"); konjunktiv prezenta: Caes. *B. G.* 1, 44, 11: *qui nisi d e c e d a t . . . ex his regionibus, sese illum pro hoste habiturum* („otiđe"); konjunktiv imperfekta: Liv. 22, 44, 7: *si quid proiectis . . . legionibus, a c c i d e r e t, se omnis culpae exsortem . . . fore* („dogodi se"). — Tu bi se svuda očekivali odgovarajući oblici *perfectum*-a. Samo za indikativ imperfekta čini se da nema takve potvrde.

[46] Dakle, glagoli sami sobom ne moraju biti „perfektivni"; v. bilj. 22.

[47] U tom primjeru veznik *cum* prevodimo „pošto" da bismo tako uputili na prijevremenost, koju ne možemo izreći samim imperfektivnim vidom.

prošlu radnju[48]. Stoga se takav perfekt i ne da prevesti našim prezentom perfektivnoga vida[49]. Na tim se primjerima najbolje vidi kako smisao perfekta kao *antecedens*-a nije toliko stvar vida koliko u prvom redu vremena. Vidska vrijednost našega perfekta zavisi — kao i inače — od križanja njegova, u ovom slučaju relativno-vremenskoga smisla s vrstom radnje samoga glagola: u slučaju momentanih ili rezultativnih glagola smisao sinteleze ostaje, dok ga durativni glagoli slabe, pri čemu onda predodžba o „izvršenom" ustupa mjesto predodžbi o „prošlome"[50].

*

Što se, dakle, na području „neprave" sadašnjosti, a napose u iterativno-indefinitnom periodu, tako često očituje odnos:

facio : *feci* = *činim* : *učinim*,

ne treba misliti da se stvar objašnjuje vidski, u smislu Meilletove sheme *infectum* : *perfectum*. Ni prezent ni perfekt — kako smo vidjeli — ne pokazuju ovdje, kao ni u drugim upotrebama, stalna odnosno čista vidska značenja. Što se tiče prezenta, on se općenito ponaša vidski neutralno. Ako perfekt kao *antecedens* odgovara većinom našem perfektivnom prezentu, odatle još ne izlazi da se i opravdava vidski. U latinskim je oblicima u oba slučaja na prvome mjestu predodžba o vremenu, a iza nje se — pod različnim okolnostima križanja njihova vremenskoga smisla s „vrstom radnje" dotičnoga glagola — krije vidska vrijednost samih oblika. U hrvatsko-srpskom, kao i u grčkom, stvar stoji upravo obratno: naš prezent dvaju vidova i grčki eventual triju „vremena" jesu čisti vidski oblici, koji — opet pod određenim okolnostima konteksta — dobivaju i relativno-vremensku vrijednost.

To nam pokazuje kako u dva ili više jezika i različiti oblici mogu vršiti iste sintaktičke funkcije: dok se naš jezik, a tako i grčki, zadovoljava vidom, latinski se — kao i obično — služi vremenom da bi se ako ne označili, a ono bar pokrili isti smisaoni odnosi.

---

[48] I ta se upotreba perfekta može potvrditi analognim primjerima za druge oblike što ih Meillet označuje kao *perfectum:* npr. futur II.: Sall. *Jug.* 10, 5: ... *quem alienum fidum invenies, si tuis hostis f u e r i s?* („budeš bio"); pluskvamperfekt: Liv. 35, 47, 3: *tum ... ii, quos p a v e r a t per aliquot annos publicus peculatus, ... Romanos in Hannibalem ... instigabant* („bio je hranio").

[49] V. bilj. 36.

[50] V. bilj. 25.

IV

VIDSKA VRIJEDNOST SUPROTNOSTI *IMPERFEKT : PERFEKT*

1

Među sintaktičkim slučajima naporedne upotrebe oblikâ latinskoga glagola u kojima se s više ili manje vjerojatnosti može naslućivati vidski odnos dolazi u tom pogledu u obzir prije svega suprotnost između imperfekta i pefekta, naravno — aorisnoga, tj. dvaju preteritalnih oblika koji se s obzirom na vremensko značenje nalaze u istom odsjeku vremena, tako da je razliku među njima suvišno i tražiti na vremenskom planu. Već to upućuje na mogućnost da bi se razlika među njima mogla nalaziti na području vida. Takvih je mišljenja bilo i prije, čak i pri određivanju „vremenskoga" značenja dvaju oblika, iako suprotnost *faciebam* : *feci* nije s obzirom na vidski odnos bila posebno proučavana. Jer, dok se njemački stručnjaci rijetko upuštaju u vidske analize latinskoga glagola, francuski slijede većinom Meilleta, kod kojega u shemi *infectum* : *perfectum* spomenuta suprotnost i ne figurira kao takva. Nema, dakle, sumnje da je upravo odnos između dva preterita u pogledu vida vrijedan osobite pažnje*.

Ovdje ćemo se i pozabaviti vidskim odnosom između dvaju preterita, pri čemu ćemo se zadržati najprije na složenom pitanju vidske vrijednosti perfekta, a zatim ćemo ga ogledati u odnosu prema imperfektu, koji je u pogledu vida kudikamo manje sporan.

*

Da se u oblicima latinskoga perfekta, kao i čitava perfektnoga sistema, nalaze — pored nedovoljno objašnjenih tvorba na *-vi* i *-ui* — ostaci dviju vidsko-vremenskih osnova indoevropskoga glagola, tj. perfektne (tvorba s reduplikacijom i ona s prijevojem) i aorisne (sigmatska tvorba i zajednički sufiks *-is-*), vrijedi odavna kao općenito

* Isp. M. Kravar, „An aspectual relation in Latin: The opposition *imperfect* : *perfect*", *Romanitas* 3 (1961), str. 293 i d., gdje se to pitanje prvi put posebno tretira.

poznata i prihvaćena stvar[1]. Tako se onda i u tumačenju onoga što se obično razumije pod „vremenskim" značenjem perfekta veoma često polazi upravo od sinkretičke naravi njegovih oblika[2]. Još su stari gramatičari osjećali dvostruku vrijednost perfekta. Tako ga Priscijan označuje kao vrijeme, „quod pro παρακειμένου ... et pro ἀορίστου habemus"[3], — imajući pri tome na umu samo vremensku stranu njegova značenja. Ta se dihotomija latinskoga perfekta susreće u literaturi predmeta kao *locus communis* i u novije vrijeme. Tako već Kühner—Stegmann govore o „prezentskom" i „historjskom" perfektu[4], a u naše vrijeme Juret o „prezentskom" i „preteritnom"[5], Ernout—Thomas o „pravom" i „efektivnom"[6], itd.

Neki se autori ni time ne zadovoljavaju. Videći, kako perfekt veoma često — osobito u sacpćivanju, dakle izvan pripovijedanja — označuje prošlu radnju kao takvu (franc. „action pure et simple"), zamjenjuju oni njegovu dvojnu diobu trojnom, kao na primjer Sommer i Hofmann[7], koji tome perfektu kao „konstativnom" odvajaju posebno mjesto.

No kako se indoevropskim „vremenskim" osnovama pripisuje kao primarno značenje vida, postavlja se pitanje da li se u upotrebama latinskoga perfekta dovoljno ocrtava i ističe vidska semantika dviju starih osnova što su se sinkretizmom stopile u nov vremenski oblik.

U Meilleta, a poimence u njegovu učenju o vidskom karakteru Varonove suprotnosti između oblika *infectum*-a i oblika *perfectum*-a, nailazimo na prvi pokušaj da se sistem latinskoga glagola postavi do-

[1] M. Leumann i J. B. Hofmann: Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München 1928[5], str. 337 i d.; A. Meillet i J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris 1953[2], str. 265 i d. — Što se tiče tvroba na *-vi* i *-ui*, većinom se objašnjuju kao osobita vrsta perfekta; isp. K. H. Meyer, „Das lateinische Perfektum auf *-vi*, *-ui* und die slavischen Verba auf *-vati*", *IF* 61 (1954), str. 23 i d., i W. Krause, „Zur Entstehung der lateinischen *-ui* und *vi*- Perfekta" *Corolla linguistica* (=*Festschrift F. Sommer*), Wiesbaden 1955, str. 137 i d.

Što se tiče elementa *-is-* u perfektnim oblicima, danas se, u vezi s armenskim, hetitskim i toharskim podacima, zabacuje mišljenje o njegovu aorisnom karakteru; isp. A. Meillet, „Sur le type latin *egī*, *egistī*", *BSL* 34 (1933), str. 127 i d. Time, naravno, nije dovedeno u pitanje aorisno podrijetlo samih tvorba, koje se označuju kao takve, na pr. *dix-i*.

[2] Isp. A. Mayer, „Die Entstehung des lateinischen Perfektsystems", *Glotta* 32 (1953), str. 261 i d., a napose 281 i d., gdje se dokazuje da u tome hoće li ovaj ili onaj glagol kao novi perfekt dobiti perfektni ili aorisni oblik, nisu bili mjerodavni smisaoni momenti (tj. „vid"), nego samo glasovni dodir među oblicima. To se može opravdati samo time što su se dva vremena prethodno semantički slila, ili bar dodirnula, kako se već i prije uzimalo; isp. K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1904, str. 566.

[3] *GL* II, str. 445.

[4] R. Kühner i C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* II, 1, Hannover 1912[2], str. 124 i d.

[5] A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine*, Paris 1933[2], str. 39 i d.

[6] A. Ernout i F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris 1953, str. 222 i d.

[7] F. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen*, Leipzig und Berlin 1931[2], str. 68 i d.; Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 560. — U najnovije vrijeme zabacuje „konstativni" perfekt Reinhold; v. niže bilj. 15.

sljedno na vidsku osnovu[8]. Iako to shvaćanje, koje se u redovima francuske škole i danas drži[9], nije svuda prodrlo[10], ostaje ipak činjenica da perfekt funkcionira uglavnom kao izraz za izvršenu radnju (franc. „procès accompli", njem. „vollendete Handlung"). Ali stvar se ni time ne izvodi sasvim načisto. Sam Meillet, doduše, ne stavlja semantiku perfektnoga sistema u izravnu vezu s dvojnim postanjem njegovih tvorba, nego smatra da latinski perfekt odgovara samo *en gros* starom perfektu i aoristu zajedno, i dadaje: „Mais le perfectum du latin n'est ni un aoriste ni un parfait grec; il recouvre à la fois l'un et l'autre, sans avoir la valeur propre d'aucun des deux: son rôle est d'indiquer le procès accompli"[11]. Tu se, dakle, perfektni sistem definira čisto vidski. Ali ako se perfekt, u okviru odgovarajuće vidske sheme, stavlja kao „prezent *perfectum*-a" nasuprot „prezentu *infectum-a*, onda se oba oblika, prezent i perfekt, nalaze u istom vremenskom odsjeku, tj. u sadašnjosti, pri čemu u ovome drugom od aorista (kao vremenskoga oblika) ne preostaje mnogo: on se svodi na čisti perfekt. A da se latinski perfekt ponaša u prvom redu kao preterit, dakle vremenski, o tome bi bilo teško sumnjati. Baš u tome što Varonova shema, kako je u znanosti interpretira Meillet, ne računa s perfektom kao preteritom i leži njezina najslabija točka[12].

Ako bi se, dakle, moglo dokazati da se perfekt na području prošlosti suprotstavlja kao izraz za izvršenu radnju nekome drugom obliku, recimo imperfektu, kao izrazu za radnju u vršenju, onda bi se, možda, sve upotrebe perfekta dale svesti na prvobitnu vidsku vrijednost njegovih tvorba; štaviše, suprotnost *faciebam* : *feci* opravdala bi se, bar sama za sebe, i funkcionalno kao vidska[13].

Tu se možemo snaći tako da ogledamo sintaktičke okolnosti u kojima dva vremena, imperfekt i perfekt, da tako kažemo, reagiraju vidski pokrivajući, kao preteriti, jedan radnju u „paratazi", a drugi radnju u „sintelezi"[14]: ako ih u ovom ili onom slučaju nađemo u takvu odnosu, možemo ih tretirati kao dva člana vidske suprotnosti.

No kad je riječ o vidskim osobinama vremenskih oblika, valja imati na umu i leksički smisao glagola, jer nije svejedno da li ovaj ili onaj glagol sam po sebi znači radnju (=„radnja" u užem smislu+

[8] A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris 1952[6], str. 28 i d.

[9] Isp. O. Reimann i A. Ernout, *Syntaxe latine*, Paris 1942, str. 232 i d., ili Ernout—Thomas, *Syntaxe*, str. 215 i d., i Juret, *Système*, str. 26 i d.

[10] Isp. Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 301 i d., gdje se u morfologiji shema *infectum* : *perfectum* prihvaća, i 549, gdje se u sintaksi na dotičnom mjestu ne spominje.

[11] Meillet—Vendryes, *Traité*, str. 263.

[12] Isp. polemiku oko toga pitanja između A. Debrunnera u *IF* 48, str. 313 i Meilleta, *Esquisse*, str. XI i d. Stav protiv Meilleta zauzima i K. van der Heyde, „L'aspect verbal en latin" *REL*, 11 (1953), str. 69 i d., dok je Perrot, *L'information littéraire* 12, str. 159 i d., kao i Bergsland, *SO*, suppl. 11, str. 28 i d., prije njega, i dalje uz Meilleta.

[13] Treba podsjetiti da Meilletova shema takve suprotnosti uopće ne dopušta, jer on perfekt suprotstavlja prezentu, a imperfektu pluskvamperfekt.

[14] O tim nazivima isp. M. Kravar, *ŽA* 6, str. 13; v. ovdje str. 44 i d.

„bivanje") ili stanje, kao ni to je li prost ili složen, jer preverb kao takav upućuje na moment radnje ili stanja[15]. U svemu se tome, kako vidimo, ogleda nešto sasvim drugo nego vid: tzv. „vrsta radnje" kao dio leksičke semantike glagolske riječi[16].

S obzirom na „vrstu radnje" dovoljno je ovdje razlikovati:

1) među prostim glaglima:

a) glagole stanja: *sto, iaceo, timeo* itd., koji su sami po sebi durativni[17];

b) glagole radnje, i to u užem smislu: *ago, scribo, tango* itd., koji su u pogledu „vrste radnje" većinom neoznačeni: one koji znače moment radnje možemo smatrati momentanima: *capio, venio, pario* itd.;

c) glagole bivanja: *fio, cado, cresco* itd., koji su više ili manje kurzivni; ovamo idu i glagoli kretanja: *eo, volo, curro* itd.[18];

2) složenice: *abeo, concido, attingo* itd., koje su — pogotovu ako preverb gubi puno značenje — također većinom momentana smisla[19].

Nešto o tome ima već u Jureta, koji se također trudi da pronađe vidske osobine latinskoga glagola, ali njegovi zaključci nemaju za našu svrhu velike vrijednosti, prvo stoga što ni on ne razlikuje „vid" kao gramatičko značenje i „vrstu radnje" kao sastavni dio leksičkoga značenja glagola, a drugo zato što — dosljedno tome — ne operira u sastavljanju vidskih „parova" oblicima istoga glagola, nego prezentu prostoga glagola, na pr. *taceo,* suprotstavlja perfekt složenoga: *conicui* (mj. *tacui*)[20].

---

[15] Danas se općenito u radovima o vidu sve više naglašava razlika između dva osnovna sadržaja glagolske semantike, — radnje i stanja; isp. u nas Đ. Grubor, *Aspektna značenja* Zagreb 1953, str. 7 i d. Ali pri tome se ipak dovoljno ne ističe da se kategorija vida — prema tome da li glagol znači radnju ili stanje, — očituje u dva različna smisla: u prvom slučaju kao suprotnost između radnje u vršenju i izvršene radnje, a u drugome kao suprotnost između stanja u trajanju i započetoga ili završenoga stanja.

Isp. također H. Reinhold, „Zum lateinischen Verbalaspekt", *KZ* 74 (1956), str. 1 i d., napose 20 i d., gdje se ističe suprotnost „Vorgang": „Zustand".

[16] Kad je riječ o vidu u latinskom, obično se ne razlikuje između „vida" ili aspekta kao gramatičkoga i „vrste radnje" ili akcije kao leksičkoga značenja glagola.

[17] U latinskom su durativni glagoli stanja često označeni sufiksom *-ē-*: *sedeo, maneo, habeo* itd.; ali to im je samo „vrsta radnje", a ne i vid.

[18] Tzv. „inhoativni" glagoli na *-sco* ne znače početak radnje ili stanja, kako im neprikladno ime kaže, nego radnju ili stanje u napredovanju, pa bi im pravo ime bilo „progresivni": *senesco* ne znači „počinjem starjeti", nego „starim", tj. „bivam sve stariji".

Što se tiče prostih glagola kretanja, neki ih za Meyerom smatraju „imperfektivnima" u vidskom smislu; isp. Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 550 i Juret, *Système*, str. 33.

[19] Također u smislu „vrste radnje", a ne vida, kao što se za Barbelenetom i Meyerom obično uzimlje (tobože „perfektivni" glagoli); isp. Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 551, i Meillet—Vendryes, *Traité*, str. 301 i d.

[20] *Système*, str. 26 i d.

2

Ogledajmo najprije perfekt sam za sebe, tj. izvan suprotnosti s kakvim drugim vremenskim oblikom, u ovom slučaju imperfektom.

Da bi se pokazalo kako perfekt označuje po pravilu radnju u sintelezi, tj. njezino izvršenje, nije potrebno nizati primjere takvih glagola koji sami po sebi, svojim leksičkim sadržajem, upućuju na moment radnje, osobito složenicâ, ili takvih koji se — s obzirom na vrstu radnje neoznačeni — mogu, pod utjecajem sintaktičkoga konteksta, lako shvatiti kao izraz za izvršenu radnju. Dosta ih je navesti nekoliko: Pl. *Amph*, 496: *orationem comprimam: c r e p u i t foris* („lupnulo je"). — Caes. *B. G.* 1, 25, 1: *Caesar . . . cohortatus suos proelium c o m m i s i t* („zametnuo je"). — Petr. *Sat.* 41, 7: *puer d e t r a x i t pilleum apro capitique suo i m p o s u i t* („skinuo je", „stavio je"). — Ili: Ter. *Andr.* 788: *nihil pol falsi d i x i, mi senex* („nisam rekla"). — Cic. *Att.* 1, 15, 1: *Asiam Q . . . fratri obtigisse a u d i s t i* („čuo si"). — Caes. *B. G.* 7, 47, 1: . . . *Caesar receptui cani i u s s i t* („naredio je").

Tu se perfekt, kako vidimo, nalazi u različnim stilovima govora, u saopćivanju i u pripovijedanju, ali u oba slučaja označuje izvršenu radnju. Ta mu se vidska vrijednost obično i pripisuje[21]. Da li u ovom ili onom primjeru pri saopćivanju prevlađuje prezentsko-perfektni ili aorisni smisao, nema ovdje mnogo važnosti, jer oba pretpostavljaju izvršenje radnje[22].

Bilo bi teško tvrditi da perfekt, iako se uglavnom ponaša kao preterit, ne čuva u sebi i vidsku semantiku dvaju vremena od kojih je postao. Ali odatle nipošto ne izlazi da je i jezična svijest oštro razlikovala između dvije upotrebe istoga oblika. Jer ima slučaja da glagol koji se u perfektu javlja obično u aorisnom smislu vrijedi kao prezentski perfekt, npr. Verg. *Aen.* 2, 324: *v e n i t summa dies* . . . („došlo je" = „tu je"), — i obratno, da glagol, koji u perfektu ima redovno prezentski smisao, dobiva aorisno značenje, na pr. Pl. *Men.* 379: *ubi tu hunc hominem n o v i s t i?* („upoznao si"). To znači da je razlika između dva značenja mogla biti određena samo kontekstom. S pravom ističu Riemann—Ernout: „Avec les deux nuances, *scripsi* garde le sens fondamental d'achèvemet"[23].

Ovdje se, dakle, za prezentski perfekt možemo dalje ne zanimati.

Više nego glagoli radnje, s kojima smo dosada imali posla, govore nam u vidskom pogledu, bar dok se radi o perfektu, glagoli stanja,

[21] Sommer, *Syntax*, str. 68 i d.; J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, Basel 1950, str. 188.

[22] Treba imati na umu da predodžba o izvršenoj radnji ima dva stupnja: „izvršenje" (njem. *Vollendung*) i „izvršenost" (njem. *Vollendetheit*). Stoga se u svakom „perfektu", a pogotovu u latinskome, koji je i nastao sinkretički, ukršta aorisni smisao s pravim perfektnim. S istoga je razloga i Apolonije Diskol pripisivao „sintelezu" i aoristu i perfektu; isp. B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* II, str. 2.

[23] *Syntaxe*, str. 236. Slično misle danas također Ronconi, *Il verbo latino*, str. 76 i d., i Grassi, *Problemi di sintassi latina*, str. 210 i d.

kod kojih se, na osnovi njihove durativnosti, očituje u perfektu sukob između „vrste radnje" i vidske vrijednosti samoga oblika. Tu se sinteleza javlja u obliku ingresivnoga ili terminativnoga značenja perfekta; npr. Cic. *Fam.* 6, 18, 5: *me Romae t e n u i t omnino Tulliae meae partus* („zadržao je"). — Caes. *B. C.* 3, 37, 4: *Scipio . . . temere progressus turpem h a b u i t exitum et noctu . . . flumen transiit* („imao je" = „našao je"). — Nep. 19, 4, 3: *hic* (sc. *Phocion*) *cum ad mortem duceretur, obvius ei f u i t Euphiletus* („pošao je"). — Liv. 2, 10, 12: *grata erga tantam virtutem civitas f u i t* („bila je" = „pokazala se"). — Id. 5, 39, 1: *ipsi* (sc. *Galli*) *pavore defixi primum s t e t e r u n t, velut ignari . . .* („stali su") — Id. 22, 12, 6: *prudentiam . . . dictatoris extemplo t i m u i t* (sc. *Hannibal*) („pobojao se"). — Tac. *Hist.* 1, 42, 3: *ante aedem divi Iulii i a c u i t* (sc. *Vinius*) *primo ictu in poplitem* („legao je")[24].

Što su neki, kao Methner[25], uzimali da *fui* u tom slučaju služi kao perfekt glagolu *fio*, što po smislu odgovara, neće biti sasvim u pravu, jer se ista pojava, kako vidimo, susreće i kod drugih glagola durativna značenja[26]. Stvar se objašnjuje na sličan način kao i u grčkom gdje aorist durativnih glagola stanja također pokazuje često ingresivan smisao[27].

Vidsku vrijednost perfekta dokazuje i ono u čemu Meyer, a za njim i neki drugi, kao Hofmann i Juret[28], vide dokaz da su prosti glagoli kretanja „imperfektivni", jer u starijem jeziku dolaze u perfektu tobože bez oznake cilja. Još je Meltzer[29] navodio jedan primjer, koji govori protiv toga mišljenja: Pl. *Bacch.* 347: *deos atque amicos i i t salutatum a d f o r u m* („išao je" = „pošao je"). Ne može se poreći, da su takvi primjeri, osobito u starijem jeziku, rijetki, ali to još ne govori o imperfektivnom „vidu" spomenutih glagola. Neki su primjeri izmakli i Meltzeru, npr. Pl. *Capt,* 173: *num quo foras v o c a t u s* (sc. *es*) *ad cenam?* („pozvan si"). — Id. *Rud.* 327: *is huc erum etiam ad prandium v o c a v i t, sceleris semen* („pozvao je"). — Ter. *Hec.* 345: *tum filius tuus intro i i t videre, quid agat* („pošao je"). Ovamo ide i primjer s oznakom mjesta na pitanje „odakle?": Enn. u Cic. *Div.* 1, 108: *et simul ex alto . . . laeva v o l a v i t avis* („poletjela je").

Takvih primjera ima u klasičnom jeziku dosta; npr. Cic. *Att.* 10, 4, 8: *Curio . . . c u c u r r i t . . . Puteolos, ut ibi contionaretur* („otrčao je"). — Caes. *B. G.* 7, 38, 3: *haec ab his cognoscite, qui ex*

[24] Takvi su primjeri najčešći u pripovijednju, dakle u djelima historičara.

[25] R. Methner, *Untersuchungen zur lateinischen Tempus- und Moduslehre,* Berlin 1901, str. 59. — Na istu se pojavu osvrće i Reinhold, *KZ* 74, str. 21, upućujući na N. Wilsinga, koji je nedavno također istakao ingresivni smisao perfekta *fui*: „das wird besonders wichtig in Fällen, wo *fuit* = 'er ist geworden' übersetzt werden muß . . . "

[26] Nešto slično imamo u nas s glagolom *biti,* koji je u stvari vidski neutralan; isp. Grubor, str. 165 i d.

[27] Npr. poznato ἐβασίλευσα u primjerima kao Her. I, 130; οὕτω δὴ Κῦρος γενόμενός τε καὶ τραφεὶς ἐβασίλευσε . . .

[28] Leumann—Hofmann, *Grammatik,* str. 550 i d.; Juret, *Système,* str. 33.

[29] Isp. *BPhW* 39, str. 75.

ipsa caede f u g e r u n t („pobjegli su“). — Ib. 7, 62, 8: *ii . . . subsidio suis i e r u n t collemque ceperunt* („pošli su“). — Ib. 5, 18, 1: *Caesar . . . ad flumen Tamesim . . . exercitum d u x i t* („poveo je“). — Liv. 21, 46, 5: *vixdum clamore sublato iaculatores f u g e r u n t . . . ad secundam aciem* („pobjegli su“). — Phaedr. 1, 2, 8: *vulpes ab ara r a p u i t ardentem facem* („ugrabila je“).

Ni ovdje se stvar ne objašnjuje vidom, nego vrstom radnje: prosti glagoli kretanja, kao *eo* i dr., znače kurzivnu radnju (upravo „bivanje“), koja u perfektu postaje terminativna, pri čemu se, na primjer, *ii ad forum* sastaje u značenje sa *adii* (*ad*) *forum*, pa se u starijem jeziku nalazi većinom ovaj drugi izričaj. A da sami glagoli kao takvi nisu „imperfektivni“, pokazuju, osim gore navedenih, i ovakvi primjeri (bez oznake mjesta): Cic. *Att.* 14, 9, 1: *tabernae mihi duae corruerunt . . . itaque non solum inquilini, sed mures etiam m i g r a v e r u n t* („odselili su se“). — Caes. *B. G.* 5, 4, 4: *id factum graviter t u l i t Indutiomarus . . . et dolore exarsit* („podnio je“). — Nep. 15, 10, 1: *hic* (sc. *Epaminondas*) *uxorem nunquam d u x i t* („nije uzeo“). — Hor. *Ep.* 1, 16, 46: *nec furtum feci, nec f u g i* („nisam pobjegao“). — Phaedr. 1, 13, 11: *emisit* (sc. *corvus*) *ore caseum, quem celeriter . . . vulpes . . . r a p u i t* („ugrabila je“).

Vidimo, dakle, da perfekt znači prošlu radnju u sintelezi. To biva, kako sam naprijed rekao, čak i onda kad glagol sam po sebi ima durativan smisao. Ali pita se, da li perfekt svagda znači takvu radnju. Treba napomenuti, da nas naše vidsko osjećanje više puta dovodi u sumnju da nije tako. Jer nije rijedak slučaj, da se latinski perfekt može prevesti samo našim imperfektivnim vidom; npr. Pl. *Amph.* 375: *immo mecum c e n a v i s t i et mecum c u b u i s t i* („ručao si“, „ležao si“[30]). — Ter. *Andr.* 766: *recte ego semper f u g i has nuptias* („bježao sam“). — Cic. *Fam.* 13, 29, 6: *semper Caesarem Capito c o l u i t et d i l e x i t* („štovao je“, „ljubio je“). — Id. *Q. fr.* 1, 1, 45: *facies . . . perpetuo, quae f e c i s t i, ut omnes aequitatem tuam . . . laudarent* („činio si“). — Nep. 15, 9, 4: *satis . . . v i x i: invictus enim morior* („živio sam“). — Tac. *Ann.* 1, 1, 1: *urbem Romam a principio reges h a b u e r e* („držali su“).

Takav je perfekt pogotovu onda kad dolazi uz vremensku oznaku na pitanje „koliko vremena?“, gdje se u nas, bar kod glagola radnje, susreće po pravilu samo imperfektivni vid[31]; npr. Pl. *Asin.* 253: *ibi tu ad hoc diei tempus d o r m i t a s t i in otio* („spavao si“). — Id. *Stich.* 159: *illa* (sc. *mater*) *me in alvo menses g e s t a v i t decem* („nosila je“). — Caes. *B. G.* 1, 48, 3: . . . *dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias t r a d u x i t* („provodio je“). — Ib. 4, 23, 4: *ad horam nonam in ancoris e x s p e c t a v i t* („čekao je“). — Liv. 33, 6, 9: *per diem totum . . . agmina i e r u n t* („išle su“).

---

[30] S obzirom na vidsku neutralnost našega *ručati*, moglo bi se *cenavisti* prevesti ruskim „обедал“, tj. imperfektivno.

[31] Grubor, *o. c.*, 102 i 109 i d.

Tu nalazimo u našem imperfektivnom smislu neke glagole, što smo ih naprijed prevodili perfektivno, čak i po koju složenicu.

Može li se odatle zaključiti, da ima slučajeva, kad perfekt ne znači radnju u sintelezi? Ako se bolje pogleda, vidi se da se perfekt shvaća, dakle i prevodi, imperfektivno većinom onda kad se radi o prostim glagolima durativna ili kurzivna smisla, dakle u okolnostima gdje se vrsta radnje sukobljuje s vidskom vrijednošću oblika. Tada se prošla radnja izriče naprosto kao činjenica, pri čemu smisao sinteleze osjetno slabi: radnja se više ne vidi kao „izvršena", a stanje kao „započeto" ili „završeno" nego se oboje pokazuje kao „prestalo", što nije daleko od „prošloga" s obzirom na *nunc*-moment[32]. Takav je perfekt, po Sommeru i Hofmannu, „konstatierend"[33]. Ali u tome ima mnogo više nego što je vidska nijansa značenja: tom se upotrebom latinski perfekt u mnogome približio smislu vidski neutralna preterita, iako u biti ostaje sinteličan[34].

Ovamo mislim da treba staviti i tzv. „negativni" perfekt, koji se obično izvodi iz prezentskoga[35]. Ali rekao bih da se i takav perfekt može bolje objasniti kao preterit, tj. kao vrsta aorisnoga perfekta. Često se smeće s uma da se i negativni perfekt susreće uglavnom opet kod glagola stanja, kao *sum, vivo, habeo*, koji u perfektu znače „prestalo" stanje; npr. Pl. *Most.* 951: *non hic Philolaches . . . habitat . . .?: h a b i t a v i t : verum emigravit iam diu* („stanovao je" = „ne stanuje više"). — Id. *Truc.* 218: *iste id habet, quod nos h a b u i m u s* („imali smo"). — Cic. *Fam.* 14, 4, 5: *v i x i m u s, f l o r u i m u s; . . . virtus nostra nos adflixit* („živjeli smo", „cvali smo"). — Verg. *Aen.* 2, 325: *f u i m u s T r o e s, f u i t Ilium . . .* („bilo smo", „bio je"). Uostalom takav se perfekt, kako vidimo, često i suprotstavlja kao preterit prezentu. Po svemu je očito da se radi o stilističkom postupku: što je prestalo, onoga sada nema[36].

---

[32] Radnja ili stanje mogu se pomišljati kao „prestali" u dva smisla: ili po tome što im prestaje vršenje odnosno trajanje, ili po tome što se vrše odnosno traju u prestalo, tj. prošlo vrijeme. Tu se, drugim riječima, vidska predodžba križa s vremenskom. Ako ova druga pretegne, dobiva se vidski neutralan preterit.

[33] V. bilj. 7. — Takav je u sličnim okolnostima i grčki aorist; npr. Her. 1, 16: Σαδυάττης ὁ Ἄρδυος... ἐ β α σ ί λ ε υ σ ε ἔτεα δυώδεκα.

[34] Takvu perfektu odgovara po smislu najbolje naš aorist imperfektivnoga vida; npr. Vuk, *Mat.* 26, 75: i izišavši (sc. Petar) napolje *plaka* gorko (prema originalu: ἔκλαυσε; ali bi se moglo uzeti i ingresivno: „zaplaka"); isp. R. H. Ružić, *The Aspects of the Verb in Serbo-Croatian*, Berkeley and Los Angeles 1943, str. 80, gdje se aoristu imperfektivnoga vida pripisuje smisao: „an action that occurred in the past and that ceased but was not completed."

Spomenuti Reinhold, u *KZ* 74, str. 21 i d. i 33 i d., smatra i „konstativni" perfekt u vidskom smislu perfektivnim, u čemu mislim da nema pravo: takav je perfekt durativno-sinteličan.

[35] Isp. Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 560, gdje se označuje kao *perfectum logicum*; tako i Wackernagel, *Vorlesungen* I, str. 187, ali uz ogradu: „vielleicht".

[36] Poučno je u tom smislu da Plutarh latinsku formulu *vixerunt* „živjeli su" = „mrtvi su" ne prevodi grčkim perfektom, nego aoristom: ἐβίωσαν (*Cic.* 22). Grčki perfekt kao βέβηκα „otišao sam" = „nema me" ne može se označiti kao negativan, nego čisto rezultativan; na pr. Eur. Alc. 392: βέβηκεν, οὐκέτ' ἔστιν Ἀδμήτου γυνή.

*

Sve što je dosada rečeno upućuje na veoma važan zaključak: u latinskom se ni sam perfekt ne može smatrati vidski oštro označenim i to zato, što se u njegovu značenju često očituje sukob između vida i vrste radnje, pri čemu se vidski smisao briše, a ostaje samo vremenska vrijednost. Takav perfekt označuje „procès pur et simple". A takav je smisao nosio u sebi, po Meilletu, indoevropski aorist[37].

3

Gore izvedeni zaključak ne protivurječi postavci da se perfekt, u različitim sintaktičkim okolnostima, ponaša kao izraz za radnju u sintelezi. To se vidi najbolje u odnosu perfekta prema imperfektu, dakle u suprotnosti *faciebam* : *feci*, gdje se ogleda u prvom redu vidska semantika dvaju oblika. Tu se obično radi o dva preterita različite vidske vrijednosti. To su osjećali i stari gramatičari, pa se ta spoznaja ogleda i u nazivu dvaju oblika. Tako u Priscijana čitamo: „'praeteritum imperfectum' tempus nominantes, in quo res aliqua coepit geri necdum tamen est perfecta, 'praeteritum' vero 'perfectum', in quo res perfecta monstratur"[38]. Ta se vidska razlika između dva preterita općenito, makar i neizravno, priznaje i danas kad se tumači njihovo „osnovno" značenje[39]. Samo Meilletova škola uzimlje da se vidski smisao obaju oblika objašnjuje na crti suprotnosti *infectum: perfectum*, tj. da oba duguju vidsku vrijednost sistemu kojem pripadaju[40]. Ali to shvaćanje, kako smo istakli, ne vodi dovoljno računa o tome da se perfekt kao preterit nalazi u istom vremenskom odsjeku s imperfektom.

Inače, „negativnih" preterita ima i drugdje, npr. u talijanskom: Manzoni, *Il cinque maggio*, 1: ei *fu*..., gdje „passato remoto", u osnovi preterit, stoji ekspresivno u smislu: „non è piú". Ili Tasso, *Ger. lib.* 24, 40: noi *fummo*; a tutti è giunto l'ultimo di („bili smo" = „nema nas").

[37] A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris 1937, str. 250.

[38] Keil, *GL* II, str. 406. — Ta je razlika očevidno vidska, pa se iz nje mogu izvesti sve druge razlike između dva vremena; isp. O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, London 1948, str. 276, gdje se duhovito kaže da „the imperfect is used by him to whom one day is as a thousand years, and the aorist (dakle i latinski perfekt) by him to whom a thousand years are as one day."

[39] Isp. Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 560 i 558 i d.; Wackernagel, *Vorlesungen* I, str. 178 i 189. — Što se tiče imperfekta, valja imati na umu da je u latinskom tzv. „narativni" imperfekt, tj. u upotrebi *pro aoristo*, kakav je poznat u romanskim jezicima, još sasvim rijedak, npr. u kasnom primjeru Tac. *Ann.* 2, 34, 1: *inter quae L. Piso... abire se et cedere urbe testabatur; simul curiam relinquebat* („izjavljivao je", „napuštao je"), gdje bi imperfekt mogao stajati stilistički mjesto perfekta; isp. Grassi, *o. c.* str. 187 i d.

[40] Tako i Ernout—Thomas, *Syntaxe*, str. 221 i 222; samo im perfekt nije više „présent du perfectum". Ni G. Guillaume, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, str. 25 i d., ni J. Perret, *Le verbe latin* (predavanja), Paris 1958, str. 128 i d., ne nalaze tu vidske suprotnosti.

Ako se, dakle, dva preterita odnose među sobom vidski, onda se taj odnos ogleda u smislu formule:

faciebam : feci = činio sam : učinio sam.

Vidska se suprotnost između dva oblika osjeća dobro u primjerima gdje oba dolaze zajedno; npr. Pl. *Bacch.* 983: *verbum nullum fecit : lacrumans ... auscultabat ...* („nije rekao" : „slušao je") .— Ter. *Hec,* 806: *denique hercle iam pudebat : abii* („stidio sam se" : „otišao sam"). — Id. *Haut.* 308: *ubi sim, nescio : ita timui : : at ego nil esse scibam* („prepao sam se" : „znao sam"). — Nep. 5, 2, 1: *Cimon celeriter ad principatum pervenit. habebat enim satis eloquentiae* („stigao je" : „imao je"). — Liv. 1, 12, 9: *ex equo tum forte Mettius pugnabat; eo pelli facilius fuit* („borio se" : „bilo je" = „pokazalo se"). — Id. 29, 27, 10: *vento eodem ferebantur : ceterum nebula ... conspectum terrae ademit* („bili su nošeni" : „oduzela je").

Ovdje navedeni primjeri idu većinom u osobit stil govora, — u pripovijedanje, gdje se vidska razlika između imperfekta i perfekta očituje u smislu odavna poznate izreke; *perfecto procedit, imperfecto insistit oratio.* Radnje izrečene imperfektom stoje u ravnini kao jedna pored druge, a one izrečene perfektom stoje na crti pripovijedanja kao jedna za drugom: prve su među sobom naporedne, a druge uzastopne, prve opisuju, a druge pripovijedaju. Ta je stvar dobro poznata, ali mislim da se i ta u osnovi stilska razlika između dva oblika može izvesti iz njihove vidske vrijednosti.

Vrijedno je ovdje podsjetiti da se i prezent, sam po sebi vidski neutralan, ponaša u upotrebi *pro praeterito* (tj. kao „historijski" prezent) na isti način kao i dva preterita, koja zastupa[41]. Samo dok prezent u tom slučaju dobiva vidsku vrijednost sintaktički, dva je preterita nose u sebi.

Neće dakle, biti u pravu van der Heyde što osnovnu razliku između perfekta i imperfekta objašnjuje na nov način rečenom starom mišlju, da prvi sadržava „indication directe du fait", a drugi „indication indirecte ... par un appel à la mémoire"[42]. Ta razlika između dva oblika potječe svakako iz njihove — za perfekt već prvobitne, a za imperfekt i inače prisutne — vidske semantike, iako je ova u svijesti mogla biti zastrta drugim, izvedenim predodžbama. Ali pod njima se vidska razlika dobro čuva. Tu stvar shvaćaju vidski i Riemann—Ernout[43], a treba podsjetiti da ni Kroll, koji je u svoje vrijeme bio u pitanju latinskoga vida veoma oprezan, nije u ovom slučaju išao do kraja[44].

---

[41] Isp. Kravar, *ŽA* 7, str. 212 i d.; v. ovdje, str. 24 i d.
[42] *REL*, 11, str. 78 i d.
[43] *Syntaxe*, str. 236 i d.
[44] W. Kroll, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht*, Berlin 1925, str. 61.

No ima, dakako, slučajeva, gdje je vidska razlika između dva vremena veoma slaba, čak i kad se susreću u društvu; na pr. Cic. *Tusc.* 1, 4: *in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes* („cvali su": „učili su"). — Id. *Or.* 132: *dicebat melius quam scripsit Hortensius* („govorio je" : „pisao je"[45]). — Plin. *Ep.* 2, 1, 4: *usus est* (sc. *Verginius*) *firma valetudine, nisi quod solebant ei manus tremere* („služio se" : „običavale su").

Neki ističu, na pr. Bednara[46], da u pjesnika dva vremena dolaze *promisue* iz metričkih razloga. To će biti istina, ali odatle ne izlazi da im je i smisao u svemu isti.

Vidska razlika između dva preterita slabi osobito u saopćivanju, kad perfekt dobiva „konstativan" smisao, tj. kad se ponaša gotovo kao vidski neutralan preterit. Tada se i u suprotnosti *faciebam* : *feci*, kako vidimo iz primjerâ, vidski smisao teže uočava. Dok imperfekt ostaje i dalje vidski označen kao izraz za radnju u paratazi, perfekt se javlja u durativno-sinteličkom značenju. Osim toga, i jedna druga razlika ostaje svagda osjetna između dva preterita: imperfekt znači radnju ili stanje istovremeno s prošlim *tum*-momentom, a perfekt — radnju ili stanje prošlo s obzirom na *nunc*-moment. Odatle se vidi, da je u perfektu moralo rano doći do križanja predodžaba vida i vremena.

Ta se razlika može definirati i ovako: imperfekt se susreće samo u „relativu", a perfekt obično u „indikativu", osobito u saopćivanju; ali u pripovijedanju i on prelazi u „relativ"[47].

Kao što vidimo, sintelički smisao perfekta valja, osobito sa stanovišta slavenskih jezika, posebno dokazivati, dok je paratatičko značenje imperfekta općenito priznato, a stoji vjerojatno u vezi s njegovim očevidno sintetičkim sastavom: *faciebam* < **faciē-bhu̯ām*, tj. neobjašnjena osnova + preterit korijena *bhū-*, dakle nešto poput engl. oblika (*I*) *was* (*on*) *doing*, također imperfektivna kao takva[48].

4

Sve što smo dosada vidjeli ogleda se dobro i u složenim rečenicama, napose zavisnima, gdje se dva vremena susreću zajedno.

Veoma se često radi o vidskom odnosu među njima. Evo nekoliko primjera, u kojima se objašnjuju kao i samostalno: Pl. *Rud.* 222: *vitae hau parco* : *perdidi spem, qua me oblectabam* („izgu-

[45] Ovdje, kako dobro ističu Riemann—Ernout, *Syntaxe*, str. 237, *scripsit* nije grč. γέγραφε.

[46] E. Bednara, „De sermone dactylicorum Latinorum quaestiones", *ALLG* 14, str. 574 i d.

[47] Isp. A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* I, Beograd 1958², str. 202, a napose 206, gdje ima napomena o „relativu" u latinskom.

[48] Isp. Leumann—Hofmann, *Grammatik*, str. 327, gdje se navodi i literatura pitanja, i Meillet—Vendryes, *Traité*, str. 292 i d. Hofmannovo je shvaćanje, tj. *vehebam* < **vehesi* + *bhu̯ām*, branio i naš indoevropeist A. Mayer, „Das lateinische Imperfekt" *Glotta* 35 (1956), str. 114 i d., s kojim se onda složio i J. W. Poultney, „Imperfect Indicative and Historical Infinitive", *Studies J. Whatmough*, 's Gravenhage 1957, str. 219 i d.

bio sam" : „radovao sam se"). — Ter. *Andr.* 80: *qui tum illam amabant, forte ... filium perduxere illuc ... meum* („ljubili su" : „odveli su"). — Nep. 22, 1, 3: *ille* (sc. *Hamilcar*), *etsi flagrabat bellandi cupiditate, tamen paci serviendum putavit* („gorio je" : „pomislio je"). — Sall. *Jug.* 7, 2: *Micipsa ... eum* (sc. *Jugurtham*)... *praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat* („stavio je" na čelo : „slao je"). — Liv. 30, 7, 7: *haec sententia, quia ... Barcinae ... omnes factionis bellum malebant, vicit* („voljeli su" : „pobijedila je"). Svuda je vidljiva vidska razlika između dva vremena.

Tako se u prvom primjeru perfektom *perdidi* radnja *perdere*, odmjerena prema *nunc*-momentu, označuje kao izvršena u prošlosti, dok se radnja (*se*) *oblectare*, izrečena imperfektom (*me*) *oblectabam*, prikazuje u vršenju. Ali oba se vremena mogu odnositi i na istu situaciju; npr. Pl. *Rud.* 955: *furtum ego vidi qui faciebat* „ja sam vidio tko je vršio krađu"; a malo niže, 959: *ego istuc furtum scio quoi factumst* „ja znam komu je ta krađa učinjena". Dakle: „vidio sam: netko je *krao*", a „znam: nekome je bilo *ukradeno*". Tu je i Delbrück u svoje vrijeme nalazio vidsku razliku[49].

Tako se dva vremena odnose i inače u različnim tipovima zavisnih rečenica; npr. Pl. *Cist.* 759: *quod quaeritabam, filiam inveni meam* („tražio sam" : „našao sam"). — Ter. *Ad.* 90—1: *eripuit* (sc. *Aeschinus*) *mulierem, quam amabat* („ugrabio je" : „ljubio je"). — Cic. *Fam.* 3, 6, 5: *eo ... ad te tardius scripsi, quod cotidie te ipsum expectabam* („pisao sam" [rus. „написал"]: „očekivao sam"). — Nep. 2, 8, 3: *id ut audivit* (sc. *Themistocles*), *quod non satis tutum se ... videbat, Corcyram demigravit* („čuo je" [rus. „услышал"] : „vidio je" [rus. „видел"] : „odselio se"). — Petr. *Sat.* 36, 7: *ego ... non erubui eum, qui supra me accumbebat ... interrogare* („nisam se zastidio" : „ležao je").

Vidski se smisao suprotnosti *faciebam* : *feci* osjeća dobro osobito u vremenskom periodu građenom na odnosu *cum—tum*, gdje veznik *cum* (kao i drugi slična značenja: *ut, ubi, simulac* itd.) vrijedi kao „vidska proba": *cum* + imperfekt znači svagda „u vrijeme vršenja radnje *x*", dok *cum* + perfekt, kao vidska suprotnost prvoga, znači „u vrijeme izvršenja radnje *x*"[50]; npr. Pl. *Men.* 1145: *nam illa, quom te ad se vocabat, me esse credidit* („zvala je") —, ali id. *Epid.* 14: *ut apud portum te conspexi, curriculo occepi sequi* („ugledao sam"). — Cic. *Fam.* 12, 24, 2: *cum ... haec scribebam, in exspectatione erant omnia* („pisao sam") —, ali Caes. *B. G.* 4, 27, 1: *hostes ... simulatque se ex fuga receperunt, statim ... legatos .. miserunt* („oporavili su se"). — Liv. 33, 5, 3: *postquam nihil .. spei succe-*

[49] *Syntax* II, str. 313 i d. — Ništa ne smeta što se ovdje perfekt da shvatiti kao prezentski, jer ni izvršenosti nema bez izvršenja; v. bilj. 22.

[50] Dakle ovdje *cum* + perfekt ne znači sam po sebi „nakon izvršenja radnje *x*" (kao u slučaju neprave sadašnjosti, isp. Kravar, *ŽA* 6, str. 19 i d.); v. ovdje, str. 38 i d.

d e b a t . . . *conatu absistit* (sc. *Quinctius*) („nije uspijevalo“) — ali id. 30, 34, 11: *quod Scipio ubi v i d i t, receptui . . . canere hastatis iussit* („vidio je“ [rus. „увидел“]).

Svuda je radnja izrečena imperfektom prikazana u toku, tako da druga ili upada u nju ili se vrši uporedo s njom, dok je radnja izrečena perfektom izvršena, tako da se vrši neposredno prije druge radnje[51]. To znači da se razlika između *cum faciebam* i *cum feci* opravdava vidski[52].

Ovdje se ne radi samo o pripovijedanju, nego i o saopćivanju, pa se vidski odnos između dva vremena ipak dobro ističe. To je stoga što je ovdje prošli *tum*-moment na koji se oba vremena odnose dan samom vezom među dvjema rečenicama.

Što se perfektom može pokrivati i prijevremena radnja, koja se obično izriče pluskvamperfektom, i to se slaže s njegovom vidskom vrijednošću; npr. Pl. *Men.* 394: *quid est? tibi pallam dedi, quam uxori meae s u r r u p u i* („ukrao sam“=„bio sam ukrao“). — Cic. *Phil.* 4, 15: *hic* (sc. *Antonius*) *eum exercitum, quem a c c e p i t, amisit* („dobio je“). — Caes. *B. C.* 1, 84, 2: *venitur in eum locum, quem Caesar d e l e g i t* („odabrao je“).

Tu sam perfekt ne upućuje na prijevremenost, nego se ona razabira iz konteksta, dok perfekt, kao i dosada, znači prošlu radnju u sintelezi[53]. Bitno je da se ista radnja ne bi mogla izreći imperfektom.

No rekli smo da u perfektu smisao sinteleze može i oslabiti, pa se takav perfekt susreće i u zavisnim rečenicama; na pr. Ter. *Hec.* 460: *sane hercle homo voluptati obsequens fuit, dum v i x i t* („živio je“). — Nep. 23, 3, 3: *quacumque iter f e c i t* (sc. *Hannibal*), *cum omnibus incolis conflixit* („putovao je“). — Caes. *B. G.* 4, 12, 5: *ipse* (sc. *Piso*), . . *quoad p o t u i t, fortissime restitit* („mogao je“ [rus. „мог“]). — Liv. 30, 18, 12. *donec s t e t i t ante signa Mago, . . ordines . . . servabant* („stajao je“). — Tac. *Dial.* 40, 4: *nostra quoque civitas, donec e r r a v i t, donec se partibus . . . c o n f e c i t, . . tulit . . . valentiorem eloquentiam* („lutala je“, „trošila se“).

U tome smislu dolazi perfekt većinom uz veznik *dum* i sl. u značenju „tam diu quam“ ili kad se kazuje ograničeno ponavljanje, što izlazi na isto. Oboje se opravdava onim što smo vidjeli naprijed, kod samostalne upotrebe perfekta, u vezi s vremenskom oznakom na pitanje „koliko vremena?“. Ali i sada se perfekt prema imperfektu od-

[51] Opet valja istaknuti da je prijevremenost dana u kontekstu kao i u slučaju nezavisne upotrebe, na pr.: *veni, vidi, vici*: dva ili više „izvršenja“ nužno su uzastopni.

[52] Tako i u drugim jezicima u kojima je prošlost, bar donekle, vidski raščlanjena, napose u romanskom; na pr. u talijanskom: quando *facevo:* quando *feci.* Drugdje, npr. u njemačkom, nema mogućnosti da se ta razlika izreče vidski dvoznačnim preteritom; isp. danas o tome M. Kravar, „Verbal Aspect and Relative Time“, *RFFZ* 17 (1978) str. 149 i d., ili isti, *PICL* XII, str. 377 i d.

[53] Takav perfekt smatra Brugmann, *K. vgl. Gramm*, str. 560, naslijeđenim aoristom; isp. u grčkom, Thuc. 1, 30, 1: τοὺς μὲν ἄλλους οὓς ἔλαβον αἰχμαλώτους ἀπέκτειναν („ceperant“) —, gdje je prijevremenost dana opet samo u kontekstu.

nosi vidski, iako ih oba prevodimo imperfektivno. Tu, dakle, i *dum*+ perfekt znači „za vrijeme vršenja radnje x". Ali ako usporedimo dva primjera: Nep. 24, 2, 4: *quoad v i x i t* (sc. *Cato*), *virtutum laude crevit* („živio je") — i Tac. *Hist.* 1, 49, 4: *dum v i g e b a t aetas, militari laude . . . floruit* (sc. *Galba*) („bila je snažna"), — opet vidimo da dva preterita ne znače sasvim istu stvar: prva je radnja (*vixit*) dana u ograničenu trajanju, a druga (*vigebat*) prikazana u toku[54].

To je zato, što u prvom slučaju imamo oslabljenu sintelezu, a u drugome paratazu. Tu je perfekt opet vidski obilježen preterit.

Drugim riječima, u latinskom imperfekt i perfekt, osobito kad se javljaju jedan uz drugi, stoje u očevidnom vidskom odnosu, pri čemu imamo pred sobom takvu vidsku suprotnost u kojoj su oba člana — svaki u svom smislu — vidski obilježeni[55]. Što se pak perfekt od durativnih ili durativno upotrijebljenih glagola prevodi našim imperfektivnim vidom, biva — kako smo već istakli — stoga što u nas takvi glagoli, kao *imperfectiva tantum*, nemaju perfektivnoga, tj. durativno-perfektivnoga para. A to je, naravno, stvar našega vidskoga sistema, a ne latinskih vidsko-vremenskih značenja oblikâ.

Odatle izlazi, da latinski perfekt, u kojem se čuva semantika staroga perfekta i aorista, označuje kao takav radnju u sintelezi; a latinski imperfekt — kao vjerojatna perifrastična tvorba — radnju u paratazi. Stoje, dakle, jedan prema drugome u ekvipolentnoj vidskoj suprotnosti.

*

Kako se perfekt u svome aorisnom smislu (koji nas ovdje jedini zanima) nalazi u istom vremenskom odsjeku s imperfektom, tj. u prošlosti, ne može se razlika među njima tražiti na području vremena. Oni se među sobom odnose vidski. Vidska im se vrijednost očituje načelno u odnosu:

faciebam : *feci* = *činio sam* : *učinio sam.*

Ili, drugim riječima: imperfekt služi kao izraz za paratazu, a perfekt kao izraz za sintelezu.

Taj se vidski odnos između dva preterita čuva najbolje u pripovijedanju, gdje se oba člana vidske suprotnosti određuju vremenski sa stanovišta prošloga *tum*-momenta („relativ"). U tom položaju vidska vrijednost perfekta prevlađuje nad „vrstom radnje", ako mu se ova opire: glagoli durativna ili kurzivna značenja postaju u perfektu ingresivni ili terminativni. Slična vidska svojstva pokazuje perfekt i u složenim, osobito zavisnim rečenicama. Ali drugačije stoji stvar u

[54] Tu naš prijevod stvara dojam da je smisao u oba slučaja isti, jer ih oba prevodimo imperfektivno.

[55] Do istoga zaključka dolazi i Reinhold, *KZ* 74, str. 4: „Die Aspektopposition gibt es im Lateinischen in eigenformaler Ausprägung nur in der Vergangenheit — sonstige Aspektformen . . . sind Einzelerscheinungen." Ali njemu je aorist-perfekt, kako sam već rekao, svadga „perfektivan", dok je, u stvari, samo sinteličan.

saopćivanju, gdje se perfekt vremenski određuje sa stanovišta *nunc*-momenta („indikativ"). Tu se „vrsta radnje" durativnih i kurzivnih glagola, a i drugih ako im se radnja pomišlja u trajanju, sukobljuje s vidskom vrijednošću oblika. Ali i tada se perfekt ponaša kao vidski obilježen preterit, iako vidska suprotnost prema imperfektu slabi.

Evo, dakle, na što se svodi vidska razlika između dva oblika iste vremenske vrijednosti.:

Imperfekt označuje radnju u vršenju ili stanje u trajanju, a perfekt — radnju kao izvršenu, a stanje kao započeto odnosno završeno, ali također, izvan vidske suprotnosti, oboje, i radnju i stanje, kao prestale.

Vidska suprotnost između imperfekta i perfekta, kad se javlja kao takva, predstavlja jedini slučaj čisto vidskoga odnosa u sistemu latinskoga glagola. Što se tiče članova suprotnosti *infectum : perfectum*, kako ih sparuje Meillet, oni se među sobom odnose u prvom redu relativno-vremenski, a samo uzgredno i vidski: oblik *perfectum*-a (naravno, u okviru aorisnoga smisla) prema odgovarajućem obliku *infectum*-a znači svagda prijevremenost.

Od osnovne vidske razlike između dva preterita potječu onda sve sporedne, veoma često stilističke razlike među njima. Čak i onda kad se imperfektom opisuje k a k o se radnja vršila, a perfektom saopćuje, d a se izvršila ili vršila, dâ se i to uskladiti s vidskom semantikom dvaju vremenskih oblika.

V

SINTAKSA TVORBE *-tus fui*

1

O mjestu što ga u latinskom glagolskom sistemu zauzimlje perifraza part. perf. pas. + *fui* — nešto šire potvrđena kako u ranijem tako i u kasnijem jeziku nego u klasičnim tekstovima — nema u literaturi predmeta ni sasvim jedinstvena ni opće prihavatljiva shvaćanja. Ako se tu i tamo i naiđe na tumačenja u kojima ima po koje zrno istine, ona obično nisu u stanju objasniti sve kontekste u kojima se navedena tvorba javlja i svesti ih na zadovoljavajući način na zajednički nazivnik.

Evo tome nekoliko primjera, da se pozovemo samo na najmjerodavnija mišljenja.

Da ne idemo predaleko unatrag, počnimo sa Stegmannovom obradom Kühnerove sintakse, gdje čitamo da se veza *-tus fui* javlja „um das Aufhören eines erreichten Zustandes zu bezeichnen", ali da oblici sa *fui* nemaju samo toga „perfektnoga" značenja, nego da „auch im Sinne eines *Perfectum historicum* gebraucht werden"[1]. Po tome bi naša veza fungirala čas kao perfekt, a čas kao aorist, pri čemu se pravo ne vidi ono što oba značenja, perfektno i aorisno, povezuje u istu tvorbu. Tome se nešto dalje dodaje da razlika između složenih oblika *-tus sum* i *-tus fui* (kao i ostalih koji se na njima temelje: *-tus eram, ero, sim, essem, esse* i *-tus fueram, fuero, fuerim, fuissem, fuisse*) nije svagda strogo provedena, nego da se oblici sa *fui* često i podudaraju u značenju s oblicima sa *sum*, i to u preteritalnom značenju ovih posljednjih: „Die schon durch das Partic. Perf. ausgedrückte vollendete Handlung — čitamo dalje — wird durch *fui* usw. noch einmal bestimmter bezeichnet." Time se onda tobože izbjegava da se oblici sa *sum* itd., u slučaju pridjevske vrijednosti participa, shvate u značenju čisto prezentskih oblika[2]. Stvar se nadalje dovodi u vezu s poznatim učenjem o „pomicanju" u značenju perfektnih oblika, što ga je u svoje vrijeme zastupala nekolicina stručnjaka, osobito Blase[3].

---

[1] R. Kühner i C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* II/2, Hannover 1912[2], str. 164.

[2] *Ibid.*, str. 165 i d.

[3] H. Blase, *Geschichte des Plusquamperfekts im Lateinischen*, Giessen 1894, str. 173 i d. — Isp. i ostalu stariju literaturu u Leumann—Hofmanna, *Grammatik*[5], str. 563, danas u Hofmann—Szantyra II/1, str. 322.

U tom se tumačenju očituje brkanje s jedne strane vremenskoga i vidskoga smisla u tvorbi čisto preteritalna značnja, a s druge — radnje i stanja kao značenja tvorba *to*-praticip + *esse* uopće.

Ni Hofmannova sintaksa, u kratkoj bilješci o „pomicanju" pasivnoga perfekta — kako se tamo kaže — ne donosi, osim sumarnih podataka o raširenosti tvorbe, nešto bitno novo. Tvrdnja: „Wo im Altlatein die Bildung auftritt, ist sie gebieterisch gefordert dort, wo das Part. rein adjektivische Geltung hat"[4] — znači s obzirom na Stegmanna korak natrag i ne da se, kako ćemo vidjeti, dokazati činjenicama.

Nešto potanje nego u njemačkih autora tumači se stvar u Riemann—Ernouta, gdje se tvorba *-tus fui* točno označuje kao preterit oblika *-tus sum*, ali se bez pravoga razloga dodaje da „l'emploi de *scriptus fui* au lieu de *scriptus sum* est une i n c o r r e c t i o n inconnue aux auteurs classiques", pa da se čak i primjeri takve upotrebe što se navode iz ranoga i kasnoga jezika mogu tobože drukčije opravdati[5].

Tu smo, dakle, na istome kao i u Hofmanna.

Tek se u prerađenom Ernout—Thomasovu izdanju Riemannove sintakse opaža vidljiv napor da se veza *-tus fui*, kao i ostali pripadajući oblici, protumače nešto temeljitije. Tu se naša veza označuje kao „un parfait dans le passé, indiquant un résultat qui s'est trouvé acquis et a duré un certain temps", kao u često citiranom primjeru Liv, 1, 19, 3: *bis deinde post Numae regnum c l a u s u s f u i t* (sc. *Ianus*) — u smislu „dva se puta poslije Numina vladanja našao zatvoren"[6]. Malo dalje stoji da se ista tvorba susreće, i to već u starolatinskom, „pour souligner l'action qui atteint son terme," kao na primjer u Pl. *Pseud.* 689: *meum mendacium, hic modo quod subito c o m m e n t u s f u i* —, što će reći: „moja laž koju sam tu maločas brže bolje izmislio". Time se veza *-tus fui* približila po smislu obliku *-tus sum* kao aorisnom perfektu, tako da se kadšto i izmjenjuje s njime, kao u primjeru Vitr. 2, 8, 9: *Lacedaemone . . . picturae . . . i n c l u s a e s u n t in ligneis formis et in comitium . . . f u e r u n t a d l a t a e* — „slike su bile (= 'biše') zatvorene u drvene okvire pa su bile (= 'biše') donesene na zborište"[7].

U tome Ernout—Thomasovu tumačenju, koje se u shvaćanju primjerâ iz rane i kasne latinštine slaže sa Stegmannovim, dvije su stvari vrijedne: prvo, što se tvorba *-tus fui* pravilno označuje kao „parfait dans le passé" — iako obrađivači ne vele izrijekom „passé du parfait", tj. „preterit perfekta", što ona u stvari i jest, — i drugo, što se u njemu vidi nastojanje da se smisao naše veze protumači na temelju njezina morfološkoga sastava. Ali slabost je i ovdje u tome

[4] M. Leumann i J. B. Hofmann, *Lateinische Grammatik*, München 1927—28[5], str. 562. i d.; ni Szantyrova prerada ne mijenja bitno stvar; v. II/1 str.. 322.

[5] O. Riemann i A. Ernout, *Syntaxe latine*, Paris 1942[7], str. 238 i d., a napose 241.

[6] A. Ernout i F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris 1953[2], str. 228.

[7] *Ibid.*, str. 228 i d.

što se dvije donekle različite upotrebe iste tvorbe ne izvode iz istoga osnovnog značenja, koje onda i ovdje, kao i u prijašnjim shvaćanjima, ostaje sakriveno.

Uostalom, sva navedena mišljenja trpe od istoga nedostatka: što ne vode dovoljno računa o semantičkim osobinama pasiva, koji — označujući da subjekt biva prenesen u stanje što ga izazivlje vršenje ili izvršenje glagolske radnje — uključuje u sebi dvojaku predodžbu: radnje i stanja. To vrijedi napose u slučaju perfektno-pasivnih tvorba, gdje se radi o izvršenosti radnje, tj. stanja kao rezultata njezina izvršenja, o čemu rječito svjedoče perifrastične tvorbe na osnovi glagola *esse* kao glagola stanja κατ' ἐξοχήν. Stoga nije čudo što se u čitavu nizu jezika, napose indoevropskih, upravo u takvim oblicima očituju veoma karakteristična semantička kolebanja, koja onda obično dovode do „pomicanja" u ovom ili onom smislu[8].

Nakon svega što je dosada rečeno možemo poći od postavke da u slučaju veze *-tus fui* imamo pred sobom u stvari vrstu preterita pasivnoga perfekta, u kojem — kako ćemo vidjeti — smisao stanja sasvim potiskuje smisao radnje[9]. Oko njega se u latinskom izgradila čitava konjugacija opisnih oblika (*-tus fueram, fuero, fuerim, fuissem, fuisse*), u kojima smisao stanja nakon izvršene radnje sačinjava osnovnu semantičku jezgru. Ovdje treba još jednom podsjetiti, makar time i anticipirali glavne zaključke, da se osnovni oblik, tj. onaj sa *fui*, javlja svagda kao preterit, samo što u jednom slučaju označuje prošlo stanje kao takvo, a u drugome — prošlo stanje kao započeto ili završeno.

Ostaje da pronađemo ključ za takvo rješenje po kojem će se obje ponešto različite upotrebe naše veze dati svesti na isto opće značenje.

2

Prije nego što nastavimo analizu značenja tvorbe *-tus fui*, valja da ogledamo dvostruku semantičku vrijednost oblika *-tus sum*, od kojega naša veza — kako smo već rekli — i polazi. Ovaj se, kako je poznato, javlja u dvije vidsko-vremenske upotrebe: prvo, kao prezentski perfekt — označimo ga kao *-tus* sum_1 —, koji znači sadašanje stanje kao rezultat prošle radnje, i drugo, kao aorisni perfekt — dakle *-tus* sum_2 —, koji izriče samu prošlu radnju.

Evo dva primjera u kojima se ta razlika oštro ističe:

Caes. *B. G.* 1, 1, 1: *Gallia est omnis divisa in partes tres* („podijeljena je") i Liv. 21, 15, 1: *captum oppidum est cum ingenti praeda* („zauzet je [bio]").

[8] Ovamo idu analogne pojave u hrvatsko-srpskom, gdje se pasivni oblici *hvaljen sam/pohvaljen sam* također kolebaju ne samo između značenja radnje i stanja nego i vremenski između sadašnjosti i prošlosti; takva je i u njemačkom suprotnost između radnje i stanja: *ich werde gelobt* : *ich bin gelobt* ili, nešto drukčije, u romanskom, npr. u talijanskom, gdje *sono lodato*=„vengo lodato" i „sto lodato", tj. znači radnju i stanje zajedno, itd.

[9] Kao „prošlost stanja" označio ga je s pravom već odavna O. Riemann, *Études sur la langue et la grammaire de Tite Live*, Paris 1884², str. 213 i d.

Očito je da se u dvije navedene rečenice isti oblik *-tus sum* javlja u dva dvostruko različita značenja: Dok *divisa est* fungira kao prezent stanja, vrijedi *captum est* kao aorist radnje. Ako je tako, moglo bi nas zanimati pitanje: kako se onda izriče aorist stanja (kao što za prezent radnje služi oblik na *-or*); drugim riječima, trebalo bi riješiti odnos:

$$\textit{-or} : \textit{-tus sum}_2 = \textit{-tus sum}_1 : x.$$

Ostavimo zasada x kao nepoznanicu.

Ako se sada upitamo na čemu se temelji tako upadna smisaona razlika između dvije upotrebe istoga oblika, naći ćemo odgovor u tome što se u dva slučaja radi o dva različita stupnja semantičkoga srastanja njegovih sastavnih dijelova. U slučaju *-tus sum*$_1$, ovdje *divisa est*, imamo pred sobom složenu tvorbu, perifrazu, koja se u pogledu značenja svodi na zbroj svojih sastavnih dijelova: Tu se *to*-particip u vidskom značenju izvršenosti radnje spaja s prezentom *sum*, koji to značenje vezuje za sadašnjost, gdje se izvršenost nužno pomišlja kao stanje. Drukčija je stvar u slučaju *-tus sum*$_2$, ovdje *captum est*, u kojem se ono značenje izvršenosti radnje pomišlja vremenski kao prošlo, dok prezent *sum*, stojeći u „relativu", gubi vremensku vrijednost svodeći se na ulogu ličnoga morfema, gotovo nastavka.

Dva bi se oblika dala, za volju pokusu, izreći i prezentom: *dividitur* odnosno *capitur*, ali bi — što je veoma značajno — samo prvi prezent bio pravi, tzv. „aktualni": „dijeli se", dok bi drugi dobio nužno preteritalno-narativan smisao: „zauzimlje se" = „bio je zauzet". Ta razlika upućuje sama po sebi na to da se dva značenja iste tvorbe razlikuju i s obzirom na stil govora: Dok se u prvom slučaju radi o saopćivanju sa stanovišta momenta govora (*nunc*-moment), u drugome imamo pripovijedanje sa stanovišta prošloga momenta o kojem je riječ (*tum*-moment). Jedno je pravi, a drugo preneseni prezent (ili Belićev „relativ").

Što je rečeno za oblike sa *sum*, vrijedi i za one sa *eram, ero*, ili *sim, essem* i *esse*, na kojima se ovdje i ne treba posebno zadržavati, jer se svi temelje na onome prvom kao osnovnom.

U tome razgraničenju između dvije upotrebe tvorbe *-tus sum*, od kojih jedna, tj. *-tus sum*$_1$, znači sadašnje stanje, a druga, tj. *-tus sum*$_2$, prošlu radnju, i leži ključ za uspješno tumačenje veze *-tus fui* i njezina mjesta u vremenskom sistemu. Nas će od one dvije upotrebe zanimati dalje samo prva kao veza prezentsko-perfektnoga značenja, dok će nam druga kao oblik aorisno-perfektnoga smisla služiti samo uzgred[10].

Da se pak tvorba *-tus fui* javlja i sama u dvije ponešto različite upotrebe, već je spomenuto; to pravilno ističu i dosadašnja mišljenja, iako — kako smo vidjeli — nema dovoljno sloge u njihovu tumačenju.

[10] Ovdje se termin „perfekt" uzimlje iz nužde dvojako: čas u vidskom smislu indoevropskoga perfekta, a čas u vremenskom smislu novoga latinskoga oblika, u kojem su slivena dva značenja, prezentsko-perfektno i aorisno. U tome za stručna čitaoca nema veće neprilike.

Stoga nam se ovdje nameće potreba da obadvije najprije ogledamo na primjerima, a zatim da ih pokušamo objasniti, i to po mogućnosti na temelju istoga općega značenja.

Evo najprije primjerâ za prvu upotrebu naše veze, gdje ona — kako ćemo odmah vidjeti — znači prošlo stanje kao takvo[11]:

Pl. *Amph.* 762: *ita animatus fui itaque nunc sum* („bio sam nadahnut"). — *Lex agr.* 77: *quei factei createi ve sunt fuerunt ve* („bili su izabrani"). — Cic. *De or.* 1, 187: *omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt* („bilo je rasuto i raspršeno"). — *Fam.* 1, 7, 9: *ut omnem gloriam, ad quam a pueritia inflammatus fuisti,... consequare* („bio si raspaljen"). — *Dom.* 111: *eius* (sc. *meretricis*)... *simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit* („bio je postavljen"). — Liv. 1, 19, 3: *bis deinde post Numae regnum clausus fuit* (sc. *Ianus*) („bio je zatvoren"). — Id. 2. 13, 11: ... *Romani novam*.... *virtutem novo genere honoris*... *donavere: in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo* („bila je postavljena"). — Id. 10, 19, 14: *ab neutra parte satis commode instructi fuerunt* („bili su svrstani"). — Quint. 1, 10, 17. *transeamus*... *id quoque quod grammatice quondam et musice iunctae fuerunt* („bile su povezane").

Da vidimo sada kako se ima tumačiti smisao naše veze u gore navedenim primjerima. Budući da se u svima radi o više ili manje istoj upotrebi, poslužimo se samo jednim od njih, koji će nam onda zastupati sve ostale.

U rečenici iz Livija: *bis deinde post Numae regnum clausus fuit* (sc. *Ianus*) tvorba *clausus fuit* nosi u sebi u isto vrijeme značenja perfekta i preterita, da ne kažemo upravo aorista, ali ne u tome smislu da bi mogla biti ili jedno ili drugo, nego tako da fungira upravo kao aoristo-preterit perfekta *clausus est*. To se vidi najbolje u nekima od primjera gdje oblik sa *fui* i stoji naprama obliku sa *sum* kao preterit prema prezentu stanja; npr. *animatus fui* : *sum, factei createive sunt* : *fuerunt, conclusa sunt* : *dispersa et dissipata fuerunt*. Takva bi se vremenska suprotnost dala pomisliti i u drugim primjerima. Odatle se vidi da tvorba *clausus fuit* kao preterit pasivnoga perfekta *clausus est* (= otprilike „clausus stat"), koji dakle izriče sadašnje stanje nakon izvršene radnje *claudere*, nema druge svrhe nego da to značenje prenese u prošlost, gdje onda znači isto koliko i „clausus stetit". A što isti preterit označuje uzgred i to da ono stanje neko vrijeme u prošlosti traje, leži u naravi samoga stanja; da ono i prestaje, proizlazi iz ograničenja samoga vremena u kojem traje, tj. prošlosti[12].

---

[11] Pojam „prošloga stanja kao takva" uključuje u sebi i značenje ograničena trajanja; v. dalje.

[12] Treba podsjetiti da se ono *clausus fuit* može u nas prevoditi samo „bio je zatvoren", tj. „stajao je zatvoren", a nikako „zatvoren je" u smislu „zatvorili su ga", jer ne znači radnju nego stanje. Većina se primjera ima i shvatiti u tome smislu da stanje koje je u prošlosti trajalo sada, u momentu govora, više ne traje. To se

To će reći da ovdje imamo pred sobom tvorbu u kojoj su udružena dva odvojena značenja: perfektno značenje stanja nakon izvršene radnje, kojega je nosilac *to*-particip povezan s pojmom „esse", i preteritalno značenje trajanja u prošlosti, kojega je nosilac sam oblik *fui* kao aoristo-perfekt glagola stanja *esse*. Naša se veza kao takva odnosi, s jedne strane, prema vezi *-tus sum*$_1$ kao preterit prema prezentu, a s druge — prema vezi *-tus eram*$_1$ kao aorist prema imperfektu, o čemu će biti govora dalje.

Što se tiče odnosa veze *-tus fui*, kakva se javlja u navedenim primjerima, prema obliku *-tus sum*$_2$, on se očituje u tome što naša veza znači stanje u trajanju, a ovo drugo radnju u vršenju ili izvršenju, pa se dvije tvorbe u tom odnosu isključuju[13].

Sada je red da ogledamo nekoliko primjera one druge upotrebe veze *-tus fui*, gdje ona izriče prošlo stanje kao započeto ili završeno, tj. ima ingresivan ili terminativan smisao:

Pl. *Mil.* 102: *is publice l e g a t u s Naupactum f u i t ... rei publicai gratia* („bio je poslan"). — *Aul.* 457: *coctum ego, non vapulatum, dudum c o n d u c t u s f u i* („bio sam najmljen"). — *Merc.* 488: *Achillem orabo aurum ut mihi det Hector qui e x p e n s u s f u i t* („bio je otkupljen"). — Caes. *B. C.* 3, 101, 4: *sed opportunissime nuntiis allatis oppidum f u i t d e f e n s u m* („bio je obranjen")[14]. — Ovamo ide i naprijed navedeni primjer iz Vitruvija: *picturae ... in comitium ... f u e r u n t a d l a t a e* („bile su donesene").

Što znači veza *-tus fui* u gornjim primjerima? Ako bolje pogledamo, vidimo da se ona svuda dâ zamijeniti oblikom *-tus sum*$_2$, koji — kako znamo — u klasičnom jeziku i prevlađuje. Tako bi se u rečenici iz Plauta: *coctum ego, non vapulatum, dudum c o n d u c t u s f u i* — ono *conductus fui* („bio sam najmljen" = „najmljen sam") moglo bez štete po osnovni smisao izreći *conductus sum* („najmljen sam [bio]", iako se ne može reći da se ovdje dvije tvorbe sasvim podudaraju u značenju, nego se samo sastaju u upotrebi, dok su im polazna značenja različita: preterit stanja *conductus fui* i preterit radnje *conductus sum*$_2$ dodiruju se u toliko što su moment izvršene radnje i moment započetoga stanja ista vremenska točka.

Stoga i jesu mogući primjeri, kakav je onaj gore navedeni iz Vitruvija, u kojima se obje tvorbe daju shvatiti u istom smislu: *picturae ... i n c l u s a e s u n t ... e t ... f u e r u n t a d l a t a e* („za-

često razabira iz same rečenice ili iz daljega teksta, a kadšto se samo podrazumijeva; isp. Liv. 38, 56, 3: *nam ... Literni ... statua s u p e r i m p o s i t a f u i t quam tempestate d i s i e c t a m nuper vidimus ipsi* („bila je postavljena", a sada je više nema); tu je ograničeno trajanje prošloga stanja izričito označeno.

[13] Stoga se i ne može reći: *Ianus d i u clausus est* mj. *fuit*, jer bi se ono *clausus est*, određeno po trajanju, vezalo uz sadašnjost; da bi se prenijelo u prošlost, treba *est* zamijeniti sa *fuit*. Što se naprotiv može reći: *d i u pugnatum est*, također za prošlost, razlog je u tome što se ovdje radi o neodređeno-ličnom pasivu, koji ne znači stanje nego radnju.

[14] Lekcija *fuit defensum* kritički je pouzdana; isp. Klotzovo izdanje u Teubnera (1957), str. 159. Nekada se mijenjalo u *est defensum*, ali bez prave potrebe.

tvorene su [bile]: „donesene su [bile]"), osim ako ovo drugo nije također mišljeno kao „bile su donesene, a poslije opet odnesene", gdje bismo onda imali onu prvu upotrebu naše veze.

Takav se preterit pasivnoga perfekta, po smislu veoma blizak obliku *-tus sum*$_2$, dakle aorisnom perfektu, susreće dosta često i od deponentnih ili semideponentnih glagola, pri čemu se aorisni smisao, naglašen aktivnim značenjem tvorbe, koje stanje pretvara u radnju, očituje oštro, i to u sva tri smisla: durativnom, ingresivnom i terminativnom; npr.:

Pl. *Amph.* 457: *an egomet me illic reliqui, si forte o b l i t u s f u i?* („zaboravio sam")[15]. — Ib. 186: *quod nunquam o p i n a t u s f u i, . . . id contigit* („nisam mislio"). — *Mil.* 118: *capiunt praedones navem illam, ubi v e c t u s f u i* („vozio sam se"). — *Pseud.* 689: v. naprijed. — *Poen.* 1202: *iampridem equidem istuc scivi, et m i r a t u s f u i, venire neminem . . .* („čudio sam se"). — Nep. 15, 8, 3: *Epaminondas. . . eos* (sc. *Thebanos*) *coegit . . . superare Lacedaemonios, quos . . . nemo. . . a u s u s f u i t aspicere in acie* („nije se usudio")[16]. — Vitr. 5, praef. 3: *Pythagorae quique eius haeresim f u e r u n t s e c u t i* („slijedili su").

3

Vidjeli smo da se složena tvorba *-tus fui* kao preterit pasivnoga perfekta susreće u dva ponešto različita značenja izričući, s jedne strane, prošlo stanje kao takvo, a s druge — započeto odnosno završeno stanje. Obje smo upotrebe, svaku za se, razmotrili na nizu odabranih primjera. No pri tome smo ostavili *in suspenso* pitanje: Odakle dvije upotrebe iste tvorbe potječu i daju li se možda svesti na kakvo opće značenje na kojem se obje temelje?

Sada treba i na to pitanje odgovoriti.

Budući da smo našu tvorbu označili kao preterit perfekta, valja ovdje izvesti na čisto prije svega šta se ima u danom slučaju tumačiti: da li njezina perfektna ili njezina preteritalna vrijednost. Što se tiče perfektne naravi naše veze, koja je dana već u tvorbi *to*-particip + *esse* uopće, ona ovdje ne dolazi posebno u obzir, pogotovu kad smo stvar raščistili u vezi s dvostrukom vrijednošću tvorbe *-tus sum*, razlikujući pri tome dva njezina značenja uvjetno označena kao *-tus sum*$_1$ i *-tus sum*$_2$. Tom smo prilikom također ostali pri prvome od dva značenja kao onome na kojem se temelji veza *-tus fui* i odnosi prema njemu kao preterit preme prezentu stanja. Očito je, dakle, da nam u tumačenju osobitosti naše tvorbe ne ostaje drugo nego oblik *fui*, koji od perfektne veze *-tum esse*$_1$ i čini preterit osobita značenja *-tus fui* razlikujući ga, na primjer, od oblika *-tus eram*$_1$, koji također fungira kao

[15] Analogni su primjeri sa *oblitus fui Pseud.* 171 i *Poen.* 40.

[16] Lekcija *ausus fuit* smatra se nepouzdanom pa se obično mijenja u *ausus erat.*

njezin preterit. Drugim riječima, oba su oblika — kako *-tus fui* tako i *-tus eram*$_1$ — preteriti veze *-tum esse*$_1$, ali se odnose među sobom kao aorisni perfekt prema imperfektu.

Takav se odnos može pokazati na ovakvim primjerima:

Liv. 10, 19, 14: *ab neutra parte satis commode instructi fuerunt* („bili su [='biše' durat.] svrstani"). — Caes. *B. G.* 5, 18, 3: *ripa... erat acutis sudibus praefixisque munita* („bila je [='bijaše'] utvrđena").

Tu se dva preterita perfekta, aorisni perfekt *instructi fuerunt* i imperfekt *munita erat*, odnose isto onako kao što se ta dva vremenska oblika i inače razlikuju, pri čemu se prvim konstatira: „instructi steterunt", a drugim opisuje: „munita stabat".

Ne preostaje, kako vidimo, drugo nego da se ono *fui* u sastavu naše tvorbe protumači kao aoristo-perfekt, od kojega onda i potječu sva njezina značenja.

U vezi s pitanjem vidske vrijednosti oblikâ latinskoga glagola nailazimo na potrebu da se u njemu strogo odvajaju činjenice koje se odnose na vid od onih u kojima se očituje akcija ili vrsta radnje[17]. Ako dva niza oblikâ, prezentski i perfektni, i očituju — u određenim sintaktičkim okolnostima — vidsku vrijednost, makar i u znatno manjem opsegu nego što se često tvrdi[18], ostaje ipak široko područje upotreba u kojima se pokazuje djelovanje leksičke semantike glagola, napose vrste radnje, na vidsku vrijednost oblikâ. U tim, kadšto i složenim odnosima između vida i vrste radnje osobito mjesto pripada glagolima durativna značenja, napose glagolima stanja, kad se javljaju u perfektnim oblicima aorisnoga smisla. Tada se oni ponašaju dvojako pa znače ili stanje u prošlosti kao prestalo — uključujući, naravno, i njegovo trajanje — ili pak započeto odnosno završeno prošlo stanje; drugim riječima, u jednom slučaju pokazuju durativan, a u drugome ingresivan ili terminativan smisao. To se ogleda i u tome što ih u prvom slučaju shvaćamo imperfektivno, a u drugome perfektivno[19].

Evo za to nekoliko primjera:

Pl. *Amph.* 735: *immo mecum cenavisti et mecum cubuisti* („ručao si", „ležao si"). — Liv. 5, 39, 1: *ipsi* (sc. *Galli*) *pavore defixi primum steterunt, velut ignari...* („stajase [='stadoše']"). — Id. 1, 12, 1: *tenuere tamen arcem Sabini atque... non ... descenderunt in aequum* („držaše [='zadržaše']").

Da bi se bolje vidjelo o čemu se radi, uzimljem iz istoga pisca tri rečenice u kojima isti glagol stanja *stare* ima u perfektu tri različita smisla: durativan, ingresivan i terminativan:

---

[17] Isp. o tome u mom radu „Vidske osobine latinskoga perfekta", *ŽA* 9 (1959), str. 137 i d., a napose 139 i d.; v. ovdje, str. 49 i d.

[18] Učenje A. Meilleta o vidskom karakteru suprotnosti *infectum* : *perfectum* sve se više napušta; isp. J. Perret, *Le verbe latin* (predavanja), Paris 1958, str. 128 id.

[19] Dobru analizu semantike perfekta daje A. Ronconi, *Il verbo latino*, Firenze 1959, str. 76 i d., ali ne vodeći dovoljno računa o vrsti radnje, posebno s obzirom na glagole stanja.

Liv. 22, 46, 6: *numerus omnium peditum, qui tum s t e t e r u n t in acie, milium fuit quadraginta* („stajaše“). — Id. 5, 39, 1: v. gore. — Id. 1, 3, 1: *tantisper tutela muliebri . . . res Latina . . . puero s t e t i t* („staja [= ‘ostade’]“).

Što se tiče glagola *esse*, koji također vrijedi kao durativan glagol stanja, nije čudo što i on u perfektu pokazuje ista semantička kolebanja.

Neka u tom smislu posluže ovi primjeri:

Sall. *Jug.* 8, 1: *ea tempestate in exercitu nostro f u e r e complures novi atque nobiles* („biše“). — Tac. *Ann.* 3, 19, 1: *paucis post diebus Caesar auctor senatui f u i t Vitellio . . sacerdotia tribuendi* („bi [=‘postade’]“). — Liv. 2, 10, 12: *grata erga tantum virtutem civitas f u i t: statua in comitio posita* („bi [=‘ostade’]“).

Tako se glagol *esse*, u svome aorisno-perfektnom obliku *fui*, ponaša i u sastavu perifraze *-tus fui*, koja onda i sama dobiva od njega u jednom slučaju durativno-sintetičku, a u drugome ingresivno- ili terminativno-sintetičku vrijednost, što smo u našem izboru primjera i vidjeli. Što čitava tvorba znači stanje, to dolazi od veze *to*-participa s glagolom *esse*, a što se radi o različitim vrstama stanja, potječe odatle što oblik *fui* kao aorisni perfekt očituje u njezinu sastavu ista značenja što ih kao durativan glagol stanja i inače ima u tom obliku.

Time smo ujedno pronašli i vrijednost onoga *x* što smo ga naprijed ostavili kao nepoznanicu: ona ne može biti drugo nego *-tus fui*.

*

Prema tome, složena tvorba *-tus fui*, koja u latinskom vremenskom sistemu fungira kao preterit pasivnoga perfekta[20], ne može se — bar u razdobljima prave latinštine — smatrati glagolskim oblikom kao što su veza *-tus* sum_2 i pripadajući oblici, u kojima se između *to*-participa i glagola *esse* vrše semantička spajanja, tako da particip na osnovi svoga značenja izvršenosti radnje može i uz prezent glagola *esse*, koji ovdje vrši „pomoćnu“ ulogu, imati pored prezentsko-perfektnoga smisla *-tus* sum_1, koji se objašnjuje drukčije, i aorsino-perfektni smisao *-tus* sum_2. To znači da veza *-tus fui*, kao aoristo-preterit veze *-tus* sum_1, ostaje u rangu perifraze, opisne tvorbe, koja će tek u veoma kasnom, a pogotovu u vulgarnom jeziku postati glagolski oblik, da bi se na području prošlosti suprotstavila obliku *-tus eram* kao aorist imperfektu. Takav odnos gotovih oblika imamo tek u romanskom, npr. u talijanskom:

$$faceva : fece = era\ fatto : x,$$

gdje $x = fu\ fatto < fuit\ factus$. Što se pak tiče ostalih vremensko-načinskih oblika naše tvorbe: *-tus fueram, fuerim* itd., oni se u vulgar-

[20] Bolje „preterit perfekta“ (i to aorisni) nego „perfekt perfekta“, kako ima Ronconi, *o. c.*, str. 194, s obzirom na dvoznačnost naziva „perfekt“; v. ovdje bilj. 10.

nim tekstovima kasne latinštine — kako je ustanovio Leumann[21] — također susreću, ali ne više u negdašnjem vremenskom smislu preterito-perfektnih oblika, nego sintaktički vezani uz neke vrste sporednih rečenica, što je znak da će u novom sistemu postati suvišni i kao takvi nestati. Ali da se zameci procesa u kojem se veza *-tus fui* preobrazila u glagolski oblik nalaze već u latinskom, pa i u njegovim starijim razdobljima, dokazuje činjenica što se ona u svome ingresivnom ili terminativnom značenju već veoma rano, posebno u scenikâ, javlja kao oblik *-tus sum*$_2$, tj. pasivni aoristo-perfekt. A što je upravo u tome značenju nalazimo najbolje zastupljenu s jedne strane u ranijem i kasnijem jeziku, a s druge tu i tamo i u klasičnim tekstovima u kojima se može naslućivati utjecaj govornoga jezika, to samo potkrepljuje shvaćanje da se veza *-tus fui*, sa svojim sistemom oblikâ, mogla oblikovati i raširiti u takvim govornim krugovima, očevidno pučkim, u kojima je klasični oblik *-tus sum* u svome aorisno-perfektnom smislu, dakle kao *-tus sum*$_2$, bio odviše apstraktan da bi mogao preživjeti kao takav.

[21] M. Leumann, „Part. perf. pass. mit *fui* im späteren Latein", *Glotta* 11 (1921), str. 193 i d.

VI

VIDSKO-VREMENSKA ZNAČENJA FUTURA II

Latinski futur II, iako morfološki dobro protumačen, ostaje u semantičkom pogledu prilično zamršen glagolski oblik. Kao sigmatska tvorba *fecero* < **fēc-is-ō* stavlja se obično u red oblika aorisnoga podrijetla i označuje kao prvobitni konjunktiv aorista[1]. Odatle onda i višekratna nastojanja da mu se i u značenju utvrde tragovi aorista, drugim riječima, da se objasni kao neka vrsta futura aorisnoga, dakle uglavnom „perfektivna" vida. S druge strane, očito je da se futur II unatoč svome aorisnom postanju uklapa u perfektni sistem, u kojem funkcionira kao futur novoga, semantički složenoga perfekta, suprotstavljajući se futuru I kao analognu obliku prezentskoga sistema. Stoga se i pitanje kako futur II dolazi do svojih u znanosti i danas spornih vremenskih značenja svodi uglavnom na isto takvo pitanje s obzirom na sam perfekt kao naslijeđeni oblik na kojem se temelji čitav njegov dobrim dijelom naknadno dograđeni sistem[2]. Ali kako se u slučaju futura II distinkcija između naslijeđenih aorisnih i stečenih perfektnih značenja mnogo teže uočava nego kod samoga perfekta, ostaje na području njegove sintakse naše pitanje i dalje otvoreno.

Što se tiče oblika *faxo*, također sigmatske tvorbe, ali od glagolske osnove, čini se da ima isto značenje pa se obično i stavlja uz rotacizirani oblik na *-ero*.

Još se Delbrück trudio da, bar u starolatinskom, dokaže prvobitnu „vidsku" razliku između dva futura, tobože „imperfektivnoga" futura I i „perfektivnoga" futura II[3]. Tako bi se dva oblika imala odnositi vidski, na primjer, u rečenicama kao Pl. *Asin.* 606: *bene vale;*

---

[1] M. Leumann, *Lateinische Grammatik I*[5] (1963), str. 339 i d. i 343, ili Meillet-Vendryes, *Traité*, str. 290 i 296.

[2] Time što se samom perfektu priznaje sinkretička narav, pri čemu se u njemu razlikuju „perfektna" (vremenski prezentska) i „aorisna" značenja to se pitanje u slučaju perfekta skida s dnevnoga reda, iako se ne može reći da su stručnjaci svagda složni u tome kako se ta njegova dihotomija ima primijeniti u slučaju ove ili one upotrebe. Tu, u svakoj konkretnoj upotrebi, opet iskrsava pitanje: Je li novi perfekt nasljednik staroga perfekta ili aorista? Ako slučaj *memini*, gdje je perfekt semantički obično ravan prezentu, ne zadaje teškoća, druga je stvar perfekt kao preterit, koji do značenja prošlosti može doći, kako je isticao već Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, str. 566, preko staroga perfekta isto kao i preko aorista; isp. o tome danas K. H. Schmidt, „Das Perfektum in indogermanischen Sprachen", *Glotta* 42 (1964), str. 1 i d.

[3] *Vergleichende Syntax II*, str. 320 i d., napose 325 i d.

apud Orcum te videbo („vidjet ću", kao rus. „буду видеть") i *Mil.* 463: *abi, machaeram huc ecfer.* : : *iam faxo hic erit* („učinit ću") ili *Stich.* 351: *hoc egomet, tu hoc convorre.* : : *ego fecero* („učinit ću"). Takav bi odnos vrijedio onda sve do u Ciceronovo doba; npr. Cic. *Att.* 3, 19, 1: . . . *si ea* (sc. *salus*) *praecisa erit, nusquam facilius hanc miserrimam vitam vel sustentabo vel.. abiecero* („podnosit ću" : „odbacit ću"). Ali primjeri u kojima i futur I, stojeći kadšto i pored futura II, ima i sam perfektivan smisao, bili su već tada na putu navedenom shvaćanju; npr. Ter. *Phorm.* 681: *inde summam* (sc. *argentum*): *uxori tibi opus esse dixero* („uzet ću" : „reći ću").

Vidski smisao starijega futura II isticao je i slavist van Wijk[4], koji je i one slučajeve gdje se Delbrück kolebao (kao *mansero, placuero, narravero* i dr.) shvatio „perfektivno", ističući da bi, na primjer, u ruskome svuda gdje Plaut ima futur II bila dana prednost perfektivnom vidu.

Stvar je nanovo ispitao Sjögren[5], koji protiv Delbrücka, a donekle i van Wijka — ukoliko i ovaj smatra futur I, bar u starijem jeziku, „imperfektivnim" — nesumnjivo utvrđuje da se dva futura po smislu ničim ne razlikuje; npr. Pl. *Men.* 272: *cape atque serva; me lubente feceris* („učinit ćeš") prema *Truc.* 361: *ubi cenabis? . . . hic; me lubente facies* („učinit ćeš"). Trudeći se da razliku između dva oblika pronađe drugdje nego na području vida, on ističe da je upotreba futura II u komikâ, osobito na kraju stiha, uvjetovana metrički. Ista se misao može onda naći u Krolla[6], a u novije vrijeme u Schütza[7] i van der Heydea[8].

Veoma zamršeno mišljenje o našem pitanju iznose Ernout-Thomas[9], koji u smislu ponešto revidirane Meilletove sheme *infectum* : *perfectum* smatraju futur I izrazom za „aspect duratif", a futur II izrazom za „aspect déterminé", ali kako ni takva suprotnost nije apsolutne naravi, utječu se „brisanju" značenja *infectum*-a u prvom slučaju i *perfectum*-a u drugome.

Danas, je kako ćemo dalje vidjeti, i Ronconi pristaša shvaćanja da se dva futura, tu i tamo čak i u klasičnom jeziku, odnose među sobom vidski[10].

I Szantyr je u obradi Hofmannove sintakse i dalje sklon naslijeđenom mišljenju da dva futura, kako se susreću samostalno u starijem jeziku, imaju vidsku vrijednost, iako uviđa, pa i ističe teškoće

[4] N. van Wijk, „Die altlateinischen Futura", *IF* 17 (1906), str. 465 i d.

[5] H. Sjögren, *Zum Gebrauch des Futurums im Altlateinischen* (=*Skrifter Uppsala*, IX/5), Uppsala—Leipzig 1906, str. 143, a napose 146 i 150.

[6] *Die wissenschaftliche Syntax*[3], str. 60.

[7] H. Schütz, „Die Konjunktiv- und Futurformen auf *-ero*, *-erim* im Lateinischen", *Glotta* 17 (1929), str. 161 i d., napose 170. — Autorovo dokazivanje da se dva oblika i u 1. licu sing. upotrebljavaju *promiscue*, tj. vremenski i načinski, nije našlo pristaša.

[8] K. van der Heyde, „L'aspect verbal en latin", *REL* 11 (1933), str. 74 i d.

[9] *Syntaxe latine*[2], str. 226.

[10] A. Ronconi, *Il verbo latino*, Firenze 1968[3], str. 104 i d; slično Grassi, *Problemi di sintassi latina*, str. 189 i d.

na koje ono nailazi, i to već s obzirom na starolatinske potvrde. U vezi s navednim primjerom iz Ciceronova pisma Atiku, gdje imamo suprotnost *sustentabo* : *abiecero*, kaže on oprezno da tu „scheint der Unterschied des duratven I. und des perfektiven II. Futurs gelegentlich durchzuschimmern"[11].

Kako sva navedena mišljenja računaju s vidskom neodređenošću futura I, bilo time što je izrijekom priznaju ili time što je ne poriču, dok futur II kao izraz za „imperfektivnu" radnju, kako ćemo dalje vidjeti, slabo dolazi u obzir, ostaje opet otvoreno pitanje kako se čitava stvar ima tumačiti.

*

Rekao bih da u navedenim i njima sličnim slučajima samostalne upotrebe futura II u starolatinskom valja bar poći od prvobitnoga aorisnog značenja njegova oblika, odakle onda i u slavenskom prijevodu upadna prevaga perfektivnoga vida. Evo još dva-tri primjera: Pl. *Bacch.* 1066: *cura hoc. iam ego huc r e v e n e r o* („vratit ću se"). — Ter. *Phorm.* 882: *quin ergo rape me; quid cessas?* :: *f e c e r o* („učinit ću"). — *Hec.* 700: *puerum accipias*: . . . *post de matre v i d e r o* („vidjet ću", u smislu „pogledat ću").

No ako se bolje pogleda, nije teško vidjeti da ovdje o „vidskoj" vrijednosti oblika futura II odlučuje i leksičko značenje samoga glagola. Tu smo, dakle, na terenu distinkcije, koja se često mimoilazi, — razlike između vida u pravom smislu riječi i akcije ili „vrste radnje". Lako je opaziti da durativni glagoli, osobito glagoli stanja, dolaze radije u futuru I, dok su momentani česti u oba oblika bez razlike u vidskom značenju. To vrijedi i za glagole neoznačene s obzirom na vrstu radnje, ako se u danom kontekstu daju svesti na durativan ili momentan smisao. Tipični su u tom pogledu primjeri kao Cic. *Fin.* 1, 10: *quae fuerit causa mox v i d e r o; interea hoc t e n e b o* („vidjet ću", u smislu „pogledat ću" : „držat ću"). Takav je i primjer iz Cicerona s futurima dvaju glagola različita leksičkoga značenja: futurom I durativnoga *sustentare* i futurom II momentanoga *abicere*, gdje dosadašnji istraživači, među njima i Hofmann-Szantyr, nalaze većinom „vidsku" suprotnost.

U svakom slučaju, značajna je činjenica što se u futuru II nalaze najčešće glagoli momentana značenja ili takvi koji se lako svode na nj, dok su durativni kudikamo rjeđi, bolje reći — sasvim rijetki. Još je značajnije to što se durativni glagoli, i kad dolaze u futuru II, na neki način „perfektiviraju" dobivajući ingresivan ili efektivan smisao,

[11] *Lateinische Grammatik II*, str. 323. — Danas neki lingvisti, u vezi s novim pogledima na indoevropski glagol osobito pod dojmom hetitskih podataka dovode u pitanje postojanje „vidskih" suprotnosti u indoevropskom; isp. F. R. Adrados, *Evolución y estructura del verbo indoeuropeo*, Madrid 1963, str. 475 i d., gdje se razvija nova teorija o postanku latinskoga perfekta, ali mu se ipak ne odriče neka vrsta aorisnoga značenja.

što često biva i u perfektu takvih glagola[12]. Evo primjera za to: Pl. *Stich.* 93: *non sedeo istic; vos sedete; ego s e d e r o in subsellio* („sjest ću"). — *Capt.* 194: *ad fratrem quo ire dixeram mox i e r o* („poći ću"). — *Men.* 670: *si tibi displiceo, patiundum; at p l a c u e r o huic Erotio* („svidjet ću se").

Slično se mogu tumačiti i primjeri zavisne upotrebe futura II, osobito oni iz starijega jezika, pa i iz kasnijega, ako potječu iz dnevnoga govora; npr. *Leg. reg.* 2, 13: *si quisquam aliuta f a x i t, ipsos Iovi sacer esto* („učini"). — Pl. *Asin.* 117: *nempe in foro* (sc. *eris*)? : : *ibi, si quid opus f u e r i t* („bude potreba", u smislu „ustreba"). — Petr. *Sat.* 137, 2: *si magistratus hoc s c i e r i n t, ibis in crucem* („saznaju"). Tome nasuprot stoji možda futur I kao u Pl. *Capt.* 785: *quod quom s c i b i t u r, per urbem inridebor* („bude se znalo"). Ali da je taj oblik sam po sebi vidski neutralan, dokazuju primjeri kao Pl. *Mil.* 933: *hanc ad nos, quom extemplo a foro v e n i e m u s, mittitote* („dođemo"). U tom su smislu poučne rečenice sa dva futura, zavisnim II i samostalnim I ili II, u odnosu koincidencije, tj. gdje se oba odnose na isti akt, tako da je prijevremenost radnje zavisne rečenice isključena; npr. Pl. *Amph.* 198: *si d i x e r o mendacium, more meo f e c e r o* („rečem" : „učinit ću") ili Prop. 2, 15, 50: *omnia si d e d e r i s oscula, pauca d a b i s* („daš" : „dat ćeš"). U ovom drugom primjeru nastoji Ronconi dokazati razliku između „izvršene" radnje *dederis* i tobože „neizvršene" *dabis*[13], ali je stvar s obzirom na neutralnost futura I veoma nesigurna, jer smisao traži: „ako *daš*, . . . samim time *ćeš dati* (a ne *davati*)".

Kako vidimo, u futuru II prevlađuje više ili manje svuda perfektivan smisao. Ali ako bismo s obzirom na nj i ostali pri tome, ne bi se za futur I moglo tvrditi da je vidski označen, a još manje da je „imperfektivan", kao što smo vidjeli da neki i danas uzimlju. Ovdje bi se, dakle, trebalo zadovoljiti formulom $(a+b) : a$, tj. postavkom da futur II uz vidsku neutralnost futura I ima pretežno perfektivan bolje reći — sinteličan smisao[14]. Kako god bilo, ne može se reći da se u gore navedenim primjerima dva futura, stojeći vremenski na istoj liniji, odnose među sobom kao dva oblika različita vida. Ali da u futuru II ima nešto od prvobitne aorisne naravi, vidi se ne samo po tome što su u njemu najčešći glagoli momentana značenja, već i po tome što se durativni u ovom ili onom smislu „perfektiviraju".

Ostavimo, dakle, po strani sporno pitanje vidske vrijednosti dvaju futura, a posebno futura II, koji nas ovdje u prvom redu zanima, i zadržimo se na njegovim vremenskim značenjima, koja ne zadaju ništa manje teškoća, iako su različita značenja futura II u stvari posljedica urastanja njegova aorisnoga oblika u perfektni sistem, koji

[12] Isp. o tome moj rad „Vidske osobine latinskoga perfekta", *ŽA* 9 (1959), str. 137 i d., a posebno 141 i d.; v. ovdje, str. 52 i d.

[13] *O. c.*, str. 105.

[14] Taj se zaključak podudara s onim što sam u nizu priloga ustanovio i inače u pitanju vidskih osobina glagolskih oblika u latinskom; isp. „Zur Frage des lateinischen Verbalaspekts", *ŽA* 18 (1968), str. 49 i d., napose 60 i d.; v. ovdje, str. 149 i d.

se — kako smo rekli — i semantički temelji na miješanju dviju nekadašnjih vidskih osnova, aorisne i perfektne. Ali odatle izlazi da se vremenska značenja u danom slučaju jedva mogu odvojiti od vidskih. To valja svagda imati na umu kad je riječ o vremenskim značenjima našega oblika.

1. Ako futur II nosi u sebi tragove nekadašnjega aorista, onda mu se takvo značenje i na vremenskom planu očituje u već navođenim, pretežno starolatinskim potvrdama, u kojima on nasuprot vidski neutralnom futuru I označuje buduću radnju perfektivna smisla. Takva su dva primjera: *sustentabo* : *abiecero* i *sumam* : *dixero*. Drugim riječima, dva se futura vremenski ne razlikuju, ali se među njima ne da utvrditi ni strogo vidska suprotnost. Jer kad futur I na temelju vrste radnje, tj. u slučaju momentanih glagola, pokriva „perfektivan" smisao, onda se više ni vidski ne suprotstavlja pretežno perfektivnom futura II.

Ovdje treba spomenuti da je mišljenje o tragovima aorista u semantici futura II u svoje vrijeme odlučno pobijao Gaffiot[15], koji ističe dvije stvari: prvo, da futur II (po njemu svagda „antérieur") ima svuda značenje *perfectum*-a, tj. da označuje buduću gotovu radnju, i, drugo, da između arhajskoga i klasičnoga perioda nema u tome nikakve razlike. Dakle, dva bi se futura imala svagda razlikovati, i to time što futur I znači naprosto buduću, a futur II buduću gotovu radnju. Tako bi se, na primjer, već u Plauta odnosila među sobom dva oblika istoga glagola: *Bacch.* 610: *huc concedam* („otići ću") i *Trin.* 1007: *huc concessero* („*bit ću otišao", tj. „neću biti tu"). Ta bi se u biti vremenska razlika imala dobro osjećati u primjerima kao što je Pl. *Cas.* 781: *si sapitis, uxor, vos tamen cenabitis, cena ubi erit cocta; ego ruri cenavero* („ručat ćete" : „*bit ću ručao"). Nema sumnje da bi se takav smisao mogao svuda pretpostaviti, ali je nezgoda u tome što se ne da ničim dokazati, dok bi na mnogim mjestima bio vidljivo nategnut.

Ista bi stvar, po Gaffiotu, vrijedila i za oblik *faxo*, a ne samo za *fecero*, što je također veoma sporno.

To shvaćanje unosi u naš problem novu zabunu: ono generalizira perfektni smisao futura II i samim time odbacuje bilo kakav udio aorisnoga značenje u njemu. Ali ni ono ne razlikuje između „egzaktnoga" i „anteriornoga" značenja futura II, koji u prvom slučaju znači stanje nakon izvršenja, a u drugome samo vršenje ili izvršenje radnje sa stanovišta budućnosti prošle. To je po svoj prilici stoga što su oba značenja sadržana u franc. „j'aurai fait" kao prijevodu lat. *fecero*. U tom je smislu i sam naziv „futur antérieur" dvoznačan i odgovara samo napola.

Stoga nije na odmet razlikovati između ta dva značenja, iako se oba temelje na perfektu kao takvu.

---

[15] F Gaffiot, „Le futur antérieur dans les propositions indépendantes et principales", *RPh* 7 (1933), str. 164 i d.

2. Što se tiče futura II kao „egzaktnoga" (kakav je, na primjer, svagda u grčkom), on se vremenski ne razlikuje od futura I. Tu se razlika između dva oblika svodi u stvari na suprotnost između radnje i stanja. Tada, na primjer, *meminero* vrijedi isto koliko i *memoria tenebo*. Takvi su primjeri dosta rijetki, npr. Cic. *Pis.* 80: *quorum alter, id quod m e m i n e r o, semper . . . amicus fuit . . . , alter, id quod o b l i v i s c a r, sibi . . . amicior* („sjećat ću se" : „zaboravit ću").

Da se ne bi činilo da futur II od tzv. perfektno-prezentskih glagola ima svagda takav smisao, navodim dva primjera u kojima je više ili manje očit aorisno-perfektni: Pl. *Bacch.* 330: *ei aurum ut reddat.* : : *M e m i n e r o* („sjetit ću se") i *Poen.* 1117: *si illarumst nutrix, me continuo n o v e r i t* („upoznat će"). Takav će biti i kasniji primjer Cic. *Att.* 15, 27, 3: *m e m i n e r o . . . de omnibus, quae te velle suspicabor modo* („sjetit ću se").

3. Od egzaktnoga futura II ima samo jedan korak do „anteriornoga", tj. takva koji znači samu radnju sa stanovišta budućnosti prošlu. To je ono značenje što ga Gaffiot ne razlikuje od egzaktnoga, trudeći se da ga pronađe u svim upotrebama našega oblika, iako se stvar u tome opsegu ne čini vjerojatna.

Evo primjera za futur II anteriornoga smisla: Pl. *Cas.* 548: *ubi nuptiae f u e r i n t, tum istam convenibo* („bude bila", a ne „bude", u smislu: nakon svadbe). — Cato, *Agr.* 37, 3: *ridicas et palos, quos pridie p o s u e r i s, siccos dolato* („budeš stavio"). — Sal. *Jug.* 10, 5: *quem alienum fidum invenies, si tuis hostis f u e r i s ?* („budeš bio", tj. prije toga).

Što se takvo značenje futura II nalazi najčešće u zavisnim rečenicama, sasvim je naravno.

Osobita je vrsta „anteriornoga" futura II onaj kojim se kao buduća izriče radnja koja se, bilo sva ili jednim dijelom, vrši već u momentu govora ili čak prije njega[16]. Tada latinski futur II dobiva smisao indikativa onoga oblika što ga Maretić u našem jeziku zove za nevolju „perfektom II", samo što se u nas radi o zavisnom obliku, koji sintaktički odgovara konjunktivu takva futura[17].

---

[16] To se značenje može ilustrirati primjerom iz kakva romanskoga, npr. francuskoga jezika: Ako smo u 8 sati krenuli vlakom iz Zagreba u Split, kamo imamo stići istoga dana u 15, onda oko podne, nakon 4 sata vožnje, ne možemo više reći: „Notre voyage *durera* 7 heures", kao što smo mogli pred polazak vlaka, nego „*aura duré*". To je stoga što futur I, okrenut sav u budućnost, ne može uzeti u obzir radnju ili dio radnje, koji je u momentu govora već izvršen, dok futur II, koji je u isti mah okrenut u budućnost i prošlost, može.

[17] Isp. moj rad „Futur II. u našem glagolskom sistemu" *RFFZ* 1 (1960), str. 30 i d,. gdje se, pored ostaloga, navodi Daničićevo objašnjenje razlike između na primjer, perfektivnoga prezenta i futura II istoga vida: „što Bog *da*" odnosi se na ono što će u budućnosti dati, a „što Bog *bude dao*" na ono što (se u budućnosti pokaže da) je već dao. Unatoč tome M. Stevanović, *Funkcije i značenja glagolskih oblika* (= *Posebna izdanja SANU*, 422/20), Beograd 1967, str. 155, u vezi s primjerom iz Vukovih narodnih pjesama: *Da me b u d e š za Ivana d a l a, sad bi ono moji svati bili* — komentira: da se radi o jednom od primjera „koje sigurno nije tačno razumeo ni onaj što ga je u dotičnoj pesmi zabeležio" i kojima onda „ne

Evo primjera takva futura II: Cic. *Mil.* 99: *praeclare v i x e r o, si quid mihi acciderit* („*bit ću živio", u smislu: „pokazat će se da sam živio"). — Caes. *B. G.* 4, 25, 3: *desilite . . . , commilitones, . . . ego certe meum . . . officium p r a e s t i t e r o* („*bit ću izvršio", tj. „pokazat će se da sam — ovim što radim — izvršio"). — Liv. 22, 29, 11: *si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hic d e d e r i t* („*bit će dao", tj. „pokazat će se da je dao").

U tom je pogledu zanimljiv primjer sa oba futura Verg. *Aen.* 4, 591: *pro Iuppiter! i b i t hic . . . et nostris i n l u s e r i t advena regnis* („ići će" : „*bit će se narugao", tj. „pokazat će se da se već narugao"), gdje futur I označuje radnju u momentu govora budući, a futur II takvu koja je u tom momentu već prošla, ali će tek sa stanovišta budućnosti biti označena kao takva.

Takav futur II može onda, u različitim slučajima zavisnosti, stajati i pod drugim oblicima perfektnoga sistema, osobito pod konjunktivima preteritalna značenja, pri čemu sa onda konjunktivom izriče zavisno ono isto što bi se nezavisno izreklo futurom II[18].

Bilo bi, naravno, krivo misliti da se sva navedena značenja mogu u svakom danom slučaju oštro razlikovati. Štaviše, ima primjera, osobito u zavisnim upotrebama, koji gotovo zbunjuju. Takav je primjer, među ostalima, Ov. *Tr.* 1, 9, 6: *tempora si f u e r i n i nubila, solus eris* („budu bila" ili „postanu" ili „budu" ?), gdje se ne vidi kakav smisao valja pripisati futuru II durativnoga glagola *esse*: durativno-anteriorni, ingresivni ili čak možda durativno-futurski. Čini se da na ovu posljednju mogućnost upućuju primjeri kakav je Petr. *Sat.* 45, 9: *quamdiu v i x e r i t* (sc. Glyco), *habebit stigmam* („bude živio"), gdje se futur II uz *quamdiu* jedva razlikuje od futura I; isp. Cato, *Agr.* 30: *bubus frondem ulmeam . . . , usque dum h a b e b i s, dato* („budeš imao"). Ali to je privid: u istom sintaktičkom okviru „tamdiu quam" oba futura imaju smisao ograničene radnje, samo što ga futur II nosi u sebi, a futur I dobiva u kontekstu.

*

Kako vidimo, vidsko-vremenska značenja futura II, osobito u odnosu prema futuru I, daju se podijeliti u tri skupine:

1. Vidski neutralnom futuru I suprotstavlja se futur II aorisnoga smisla, koji onda znači radnju više ili manje perfektivna vida, pri čemu vidska vrijednost oblika zavisi i od akcije danoga glagola.

Vidska je suprotnost, dakle, privativna.

---

treba poklanjati nikakvu pažnju u razmatranju oblika savremenog jezika, jer ih u njemu nikako i nema"; isp. također njegov *Savremeni srpskohrvatski jezik II*, Beograd 1969, str. 666, gdje se ponavlja isti sud. Obrat *da budem znao* u smislu „da sam znao", kao ireal za prošlost, nije samo obilno potvrđen u klasika književne štokavštine, nego je i danas u štokavaca, osobito onih zapadnijih, sasvim živ i razumljiv.

[18] Isp. o tome ovdje, str. 94, bilj. 21.

2. Futuru I, koji znači naprosto buduću radnju, suprotstavlja se perfektni futur II, koji se javlja u dva kontekstualno različita značenja:

a) kao futur „egzaktni", koji označuje rezultat, najčešće kao stanje, radnje u budućnosti prošle;

b) kao futur „anteriorni", koji označuje samu prošlo-buduću radnju.

U prva je dva slučaja vremensko značenje obaju futura isto, a samo u trećem različito.

Sva je prilika da se u razlici između aorisnoga futura II, kakav se čuva u starolatinskom, a možda i u kasnijem govornom jezika, i perfektnoga, kakav preteže u tekstovima klasične latinštine, ogleda sinkretička narav perfekta i njegova sistema. Ako je tako, onda se na primjeru futura II proces urastanja njegova oblika aorisnoga podrijetla u novi perfekt može i historijski kako-tako pratiti.

VII

VIDSKE MOGUĆNOSTI SAMOSTALNOGA KONJUNKTIVA

1

Značajna je osobina latinskoga glagolskog sistema vremenska raščlanjenost konjunktiva ili, kako ga također zovu, „subjunktiva" kao mješovita načinskoga podsistema nastala sinkretičkim stapanjem dvaju ili čak triju indoevropskih načina: konjunktiva, optativa i, po nekima, injunktiva[1]. Unatoč raznorodnosti što naslijeđenih što naknadno stečenih tvorba, koje su u historijsko-jezičnom pogledu ostale do danas slabo objašnjene, latinski je konjunktiv u svojoj sinkroničkoj strukturi, izuzev neke relikte starijih jezičnih stanja, prilično koherentan četvorni sistem vremensko-načinskih oblika[2]. Ali vremenski se odnosi u oblicima konjunktiva znatno razlikuju od onih u indikativu: dok indikativ pokriva čitavu vremensku crtu razdijeljenu na tri odsjeka — sadašnjost, prošlost i budućnost —, na načinskom se planu razlikuju, bar prvobitno, samo dva globalna vremenska odsjeka, prospektivni *prezent* : *perfekt*, okrenut u smjeru sadašnjost-budućnost, i retrospektivni *imperfekt* : *pluskvamperfekt*, okrenut u smjeru sadašnjost—prošlost, pri čemu dva oblika, perfekt i imperfekt, još u historijsko doba, dakle, tako reći, pred našim očima, mijenjaju mjesto u sistemu: prvi time što iz sadašnjosti—budućnosti prelazi u prošlost, a drugi time što se iz prošlosti pomiče u sadašnjost[3]. Stoga je Wackernagel oblike konjunktiva i označio kao „die sogenannten Tempora des Konjunktivs"[4].

Odatle se može vidjeti da su oblici konjunktiva, kako je uz ostale isticao Sommer, naknadno ugrađeni u vremenski sistem[5]. Nije, dakle, čudo što se u upotrebama nekih od njih mogu nazreti dva različita stanja, starije vidsko-načinsko i novije vremensko-načinsko, na što ćemo ovdje morati posebno obraćati pažnju.

---

[1] B. Delbrück, *Vergleichende Syntax* II (= *Grundriss* IV, 2), str. 375 i d.

[2] Leumann—Hofmann, *Lateinische Grammatik* I, str. 325 i d., 339 i 343 i d., i Meillet-Vendryes, *Traité*, str. 294 i d. i 296 i d.

[3] To su za konjunktiv perfekta opazili već u starini; isp. u A. Gelija, *N. A.* 18, 2, 14: „postrema quaestionum omnium haec fuit: 'scripserim', 'legerim', 'venerim' cuius temporis verba sint, praeteriti an futuri an utriusque" (v. Hertz-Hosius II, str. 235).

[4] J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, str. 248.

[5] F. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen*, str. 190.

U gotovu sistemu oblici se konjunktiva odnose vremenski dvojako jedni prema drugima, i to apsolutno u parovima *faciam* : *facerem* i *fecerim* : *fecissem* i relativno u parovima *faciam* : *fecerim* i *facerem* : *fecissem*. Da bi se uočila osobitost toga dvostruko dvojnoga vremensko-načinskog sistema, dosta ga je usporediti, na primjer, s grčkim trojnim vidsko-načinskim sistemom konjunktiva ποιῶ, -ῇς : ποιήσω, -ῃς : πεποιήκω i optativa ποιοῖμι : ποιήσαιμι : πεποιήκοιμι, u kojem pojam vremena ne igra nikakve uloge[6].

Nas ovdje zanima, naravno, u prvom redu pitanje jesu li oblici konjunktiva vidski sposobni i, ako jesu, ima li u tom pogledu razlike između dva spomenuta stanja s obzirom na različit vremenski raspored nekih oblika u njima. S toga ćemo stanovišta ogledati najprije samostalne upotrebe oblikâ konjunktiva.

*

Latinski se konjunktiv na području samostalne upotrebe javlja u tri osnovna načinska značenja: u značenju volje kao volitivni, tj. jusiv, prohibitiv, hortativ, dubitativ i koncesiv, u značenju želje kao optativni i mogućnosti kao potencijalni s irealom, i to ili u pojedinačnim oblicima, osobito u samom prezentu s perfektom ili imperfektom, ili, mnogo češće, u globalno-vremenskim suprotnostima, tj. prospektivno kao *faciam* : *fecerim* (sa sigmatskim *faxim*) ili retrospektivno kao *facerem* : *fecissem*[7]. Ali u tom četvornom sistemu odnos među dvjema članovima nije u oba slučaja isti: dok je u drugome, kako ćemo vidjeti, očito relativno-vremenski, u prvom se, kako se obično misli, čuva, osobito u starijem jeziku, naslijeđeni „pravidski" odnos u smislu suprotnosti *prezent—aorist*, dakle kao u grčkom jeziku[8]. Takav bi se vidsko-vremenski sistem konjunktiva mogao grafički predočiti ovako:

fecissem *facerem* —+→ *faciam* / *fecerim*

Tu, kako vidimo, otpada svaka mogućnost u smislu Meilletove sheme *infectum* : *perfectum*.

Još je Delbrück, pozivljući se na Elmerove podatke o prohibitivu, suprotstavljao „durativni" prezent „punktualnom" perfektu videći u ovom drugome injunktiv, tj. aorisni oblik[9]. Tako bi suprot-

[6] Osim u optativu futura ποιήσοιμι; isp. o svemu tome K. Brugmann, *Grundriss* II, 3, str. 798 i d.

[7] Ili upravo „retro-prospektivno", jer je i tzv. „prošlim" konjunktivima, kao i ostalim načinskim oblicima osim indikativnih, svojstven opći načinski pogled u budućnost.

[8] Naziv „pravid" uzimljem za oznaku prajezičnih ili bar djelomično takvih prezentsko-aorisno-perfektnih vidskih značenja, a za razliku od novoga slavenskog „vida".

[9] *Vergleichende Syntax* II, str. 376 i d.; isp. H. C. Elmer, „A discussion of the Latin prohibitive", *American Journal of Philology* 15 (1894), str. 1 i d.

nost *faciam* : *fecerim* imala u prohibitivu vidsku vrijednost. Ali čini se da nema razloga odvajati u tom smislu prohibitiv od drugih načinskih upotreba u kojima se između dva oblika može utvrditi analogan odnos na osnovi prospektivna značenja perfekta, osim što je prohibitiv u tekstovima, pogotovu kod scenikâ, kudikamo češći od ostalih. A slabo je i vjerojatno da bi se u istom obliku jedno načinsko značenje moglo govorno razaznavati među drugima. Stoga se i primjeri različitih načinskih značenja mogu navoditi zajedno, osobito ovdje gdje nas ona kao takva zanimaju tek uzgred.

Evo ih nekoliko *promiscue*: Pl. *Capt.* 349: *ne vereare*: *meo periclo huius ego experiar fidem* („ne boj se"). — *Aul.* 100: *si Bona Fortuna veniat, ne intromiseris* („nemoj pustiti"). — *Stich.* 320: *tua quod nil refert, ne cures* („ne brini se") prema *Poen.* 553: *nos tu ne curassis*: *scimus rem omnem* („nemoj se zabrinuti"). — *Aul.* 173: *verba ne facias, soror. scio quid dictura's* („ne čini" riječi, tj. „ne govori") prema *Asin.* 625: *verbum cave faxis, verbero!* („nemoj učiniti" riječ, tj. „nemoj reći"). — *Merc.* 165: *ne rogites*: *maxumum infortuniumst* („ne zapitkuj"). — Liv. 21, 44, 6: *ne transieris Hiberum!* („nemoj prijeći"). — Pl. *Pseud.* 271: *di te deaeque ament* („ljubili"). — Ter. *Hec.* 354: *utinam istuc ita di faxint* („učinili"). — Cic. *Verr.* 3, 109: *mirum fortasse hoc vobis... videatur* („činilo bi se"). — Liv. 44, 38, 10: *quis... ita comparatus... fortissimum virum non vicerit?* („ne bi pobijedio").

Reklo bi se da se suprotnost *faciam* : *fecerim/faxim* u svim navedenim primjerima opravdava kao vidska. Tako je tu stvar s obzirom na prohibitiv shvaćao i Brugmann[10], a onda i mnogi drugi. Slično postupa za prohibitiv i Hofmann, dok se u pitanju optativa i potencijala uzdržava od takva suda[11]. Tome se shvaćanju protivio van der Heyde, koji razliku između dva oblika označuje kao stilističku[12]. I Thomas smatra da je vidski smisao bio ovdje pomućen, ali opet ne isključuje utjecaj grčkoga aorista[13], a slično i Ernout—Thomas[14]. Starije mišljenje zastupa također Handford razlikujući, većinom proizvoljno, „durativne" glagole u prezentu i „momentane" u perfektu[15]. Stvar je i danas sporna: dok, na primjer, Ronconi nalazi vidsku razliku u svim načinskim značenjima[16], Grassi je uopće skeptičan misleći da time pobija Meilletovu shemu *infectum* : *perfectum*[17], a riječ je o aorisnom vidu. I Perrot smatra prohibitiv posebnim slučajem[18].

---

[10] *Grundriss* II, 3, str. 831 i d.

[11] Isp. Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, str. 336 i d.

[12] K. van der Heyde, „L'aspect verbal en latin", *REL* 11 (1933), str. 75 i d.

[13] F. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin* (= *Collection linguistique SLP* 44), Paris 1938, str. 113 i d.

[14] *Syntaxe latine*, str. 232, 237 i d. i 240 i d.

[15] S. A. Hanford, *The Latin Subjunctive*, London 1947, str. 46 i d.

[16] A. Ronconi, *Il verbo latino*, Firenze 1959², str. 139 i d.

[17] C. Grassi, *Problemi di sintassi latina*, Firenze 1966, str. 219 i d.

[18] J. Perrot, „Les faits d'aspect dans les langues classiques", *L'information littéraire* 13 (1961), str. 163.

Što se tiče vidske vrijednosti dvaju oblika, tu smo u sličnu po ložaju kao i u slučaju dvaju futura, pa se i ovdje opaža kako glagoli durativna smisla, među njima i prosti, stoje rado u prezentu, a složeni i uopće takvi koji se lako shvaćaju momentano u perfektu. Ali ni u tome nema apsolutne granice, jer ima i primjera koji odstupaju od prosjeka. Ako je perfekt kao takav vidski sinteličan, ne može se za prezent tvrditi obratno, — da sam po sebi upućuje na paratatički vid, nego je, kao i drugi prezentski oblici, vidski neutralan, pa se prema vrsti radnje i kontekstu dade shvatiti i „perfektivno"; npr. Pl. *Aul.* 174: *haec pauper placet :: di bene v o r t a n t* („obrnuli"). — *Asin.* 44: *di tibi d e n t quaecumque optes* („dali"). — Ter. *Andr.* 640: . . .*aliquis d i c a t 'nil p r o m o v e r i s'* („rekao bi" kao „opravio bi"). — *Curc.* 39: *lenonis haec sunt aedes :: male istis e v e n i a t* („dogodilo se"). — Takav je slučaj češći u optativu i potencijalu nego u prohibitivu, gdje u sinteličkom smislu odlučno prevladava perfekt. S druge strane, ima slučaja, osobito u kasnijem jeziku, da se u perfektu susreću i glagoli durativna smisla, pri čemu se teško vidi ostaje li glagol durativan ili dobiva ingresivan odnosno terminativan smisao; npr. *Mil.* 1007: *hercle hanc quidem nil tu a m a s s i s* („ne ljubi" ili „nemoj se zaljubiti"). — *Trin.* 543: *nemo exstat qui ibi sex menses v i x e r i t* („živio bi" ili „proživio bi"). — Liv. 1, 12, 11: *nullam aciem, nullum proelium t i m u e r i s* („ne boj se" ili „nemoj se pobojati"). — Plin. *Ep.* 8, 8, 4: *rigor aquae c e r t a v e r i t nivibus* („takmio bi se"). — Tac. *Germ.* 2, 1: *ipsos Germanos indigenas c r e d i d e r i m minimeque . . . mixtos* („mislio bih" ili „pomislio bih"?).

Uopće se, dakle, može reći da se prezent i perfekt, što se tiče vidske vrijednosti, često dodiruju, osobito kad se radi o prezentu glagolâ momentana smisla; tako, na primjer, u rečenici Pl. *Per.* 793: *ne sis me uno digito a t t i g e r i s; ne te ad terram, scelus, a d f l i g a m* („nemoj dotaknuti" : „da ne udarim") — nema između dva oblika vidske razlike.

To se isto vidi i u onim načinskim upotrebama u kojima se od dva oblika prospektivno javlja sam prezent, tj. u jusivu, hortativu, pa dubitativu i koncesivu, gdje vida očito nema, nego o vidskoj vrijednosti odlučuje ili vrsta radnje ili, još češće, sam kontekst; npr. Pl. *Amph.* 558: *tuos sum: proinde ut . . . lubet, quicque f a c i a s* („čini" ili „učini"?). — *Ibid.* 928: *v a l e a s, tibi h a b e a s res tuas, r e d d a s meas* („budi zdravo", „imaj" : „vrati"). — Enn. *Ann.* 198: *vosne velit an me regnare era. . . Fors, virtute e x p e r i a m u r* („okušajmo"). — Cic. *Cato M.* 81: *nos, si placet, nostra v i d e a m u s* („ogledajmo"). Pl. *Aul.* 45: *tibi ego rationem r e d d a m, stimulorum seges?* („da polažem" uopće ili „da položim" u ovom času). — Ter. *Phorm.* 728: *quid a g a m? quem mi amicum i n v e n i a m misera?* („da radim" : „da nađem"). — Pl. *Pseud.* 478: *iam sic sino; iratus s i t* („neka jest").

— Hor. *Ep.* 1, 10, 24: *naturam expellas furca, tamen usque recurret* („istjeraj" ili „istjeruj"?). — Tu vidska vrijednost prezenta često ovisi o tome o kakvu se zahtjevu radi, o takvu koji vrijedi za pojedini slučaj ili uopće[19].

Dakle, naš bi opći zaključak u pogledu vidske vrijednosti suprotnoti *faciam* : *fecerim*, kako u prohibitivu tako i u drugim upotrebama u kojima perfekt dolazi prospektivno, glasio ovako: uz vidsku neutralnost prezenta perfekt kao takav pokazuje sinteličko-vidski smisao, koji je, osobito u starijem jeziku, uglavnom aorisnoga podrijetla, dok bi se u kasnijem dao tu i tamo shvatiti i u smislu novoga perfekta, dakle preteritalno. Tako bi se Livijev primjer: *ne transieris Hiberum!* mogao tumačiti kao „da ne budeš prešao!"[20] Slično je, samo u prezentsko-perfektnom smislu, tumačio Barbelenet perfekt prohibitiva uopće[21]. Čini se ipak da je stariji jezik bio u vidskom pogledu osjetljiviji nego kasniji, u kojem je perfekt u prospektivnim upotrebama mogao zadržati još samo stilistički prizvuk. A ta je misao, kako smo vidjeli, već izrečena, osobito za prohibitiv, iako ponešto uopćeno.

2

Nešto je drukčiji slučaj samostalne upotrebe retrospektivnoga konjunktiva, tj. suprotnosti *facerem* : *fecissem*, gdje su dva oblika mnogo bolje vremenski obilježena nego dva prospektivna: njihovo je pravo područje prošlost[22]. Stoga se imperfekt i pluskvamperfekt, ili oba ili samo jedan od njih, i javljaju u različitim načinskim značenjima kao preteriti prezenta i perfekta. To biva osobito u optativu i potencijalu, pa u jusivu i dubitativu.

Nas, dakako, i ovdje zanima pitanje: odnose li se dva oblika među sobom vidski?

Evo nekoliko primjera, i ovdje *promiscue:* Pl. *Curc.* 331: *scires velle* (sc. *sodalem tuom*) *gratiam tuam* („mogao si znati"). — Ter. *Haut.* 192: *miserum* (sc. *narrat me esse*)? *quem minus crederes?* („bio bi vjerovao"). — Sis. frg. 49: *quod fortasse an ex voluntate sua... celeriter confecisset* („bio bi izvršio"). — Sal. *Cat.* 25, 3: *pecuniae an famae minus parceret* (sc. *Sempronia*) *haud facile discerneres* („bio bi razabrao"). — Petr. *Sat.* 79, 6: *anus... ne ignem quidem... sensisset, et forsitan pernoctassemus in limine* („bila bi osjetila", „prenoćili bismo"). — *Ibid.* 76, 11: *putasses illum* (sc. *Sarapam*) *semper mecum habitasse* („bio bi mislio" ili „bio

[19] Treba imati na umu da nam je ovdje, isto kao i u slučaju futura (v. ovdje, str. 72 i d.), naš prijevod na smetnju, jer stvara dojam da oblik kao takav ima sad ovo sad ono vidsko značenje.

[20] Tu bi onda *transieris* bio konjunktiv prema futuru II „anteriornoga" tipa (v. ovdje, str. 77 i d.); isp. naše „da nisi prešao/prelazio!"

[21] D. Barbelenet, *De l'aspect verbal en latin ancien*, Paris 1913, str. 21 i d.

[22] Jesu li i ta dva oblika konjunktiva, kao i prva dva, postala u okviru vidskih odnosa, ili su kao novi stvoreni za potrebe vremenske sintakse, valjalo bi posebno istraživati.

bi pomislio"?). — Pl. *Capt.* 537: *utinam di te perderent* („da su ubili"). — *Truc.* 375: *utinam ... rei item parsisses meae ut nunc repercis saviis* („da si poštedio"). — Cic. *Man.* 27: *utinam, Quirites, virorum fortium ... copiam haberetis* („da imate"). — Nep. 18, 11, 5: *utinam quidem istud evenisset* („da se dogodilo"). — Pl. *Truc.* 748: *si volebas participari, auferres dimidium domum* („bješe odnijeti"). — Ter. *Phorm.* 299: *... argentum derat :: sumeret alicunde* („bješe uzeti"). — Cic. *Verr.* 3, 195: *frumentum, quoniam vilius erat, ne emisses* („bješe kupiti"). — Pl. *Trin.* 961: *quem ego ... nescio ..., eine aurum crederem* („da sam povjeravao" ili „da sam povjerio"). — Cic. *Att.* 15, 11, 1: *egone ut beneficium accepissem contumeliam?* („da sam primio").

Ako u navedenim primjerima usporedimo dva oblika s obzirom na vidsku vrijednost, naći ćemo ovdje ono isto što smo nalazili i u drugim analognim oblicima, tj. da se ni među njima ne da utvrditi odnos u smislu sheme *infectum : perfectum*, jer se imperfekt pokazuje vidski neutralan pa pokriva oba vidska značenja, dok pluskvamperfekt kao takav ima sinteličko-vidski smisao. Tome valja dodati da se u starijem jeziku susreće većinom sam imperfekt, npr. u potencijalu, jusivu i dubitativu, dok je pluskvamperfekt došao ovamo tek onda kad se imperfekt protegao i na područje sadašnjosti, gdje je, dakako, sintaktički paratatičan.

Istina je da je konjunktiv imperfekta kao potencijal prošli često, a kao ireal sadašnji svagda paratatičan, a takav je, kako ćemo vidjeti, i uz *cum* „narrativum"; ali odatle ne proizlazi da je i sam po sebi „durativan", tj. imperfektivan, kako smatra Ronconi[23]. Tu odlučuje, svakako, i vrsta radnje, u danom slučaju prevaga durativnih glagola u takvim upotrebama, a također i sintaktički kontekst. Ako bi ta više ili manje očita sklonost konjunktiva imperfekta prema paratatičkom vidu bila trag starih vidskih odnosa, onda bi i pluskvamperfekt bio sinteličkі par imperfektu. Ali za takvu pretpostavku nema dovoljno potvrda u građi tradiranih tekstova. Stoga ćemo tu osobinu konjunktiva imperfekta tumačiti radije kao semantički utjecaj indikativa imperfekta.

Kao što znamo, u prospektivnim je oblicima konjunktiva, tj. u suprotnosti *faciam : fecerim*, drugi član prema prvom, vidski neutralnom, obilježen aorisno-vidski, dok su u retrospektivnima, tj. u suprotnosti *facerem : fecissem*, oba već označena prije svega vremenski, a drugi kao takav i sinteličko-vidski. Ali valja imati na umu da se i u suprotnosti *faciam : fecerim* već u samostalnoj upotrebi razvio i vremenski odnos, tako da su dva oblika pod utjecajem indikativnoga konteksta dobila i vremensku vrijednost, pri čemu onda prezent upućuje na sadašnju, a perfekt na prošlu radnju[24]. To biva osobito u poten-

[23] *O. c.*, str. 126 i d.; bolje Grassi, *o. c.*, str. 190 i d. i 232 i d., koji ga označuje kao „inaspettuale".

[24] To će biti latinska pojava ima li se na umu da, na primjer, u osačkom konjunktiv perfekta nema nikada preteritalna značenja; isp. C. D. Buck, *Elementarbuch der oskisch-umbrischen Dialekte*, Heidelberg 1905, str. 121.

cijalu, optativu i koncesivu; npr. Pl. *Poen.* 799: *quicum litigas apscessit* :: *utinam abierit malam crucem* („da bude otišao"). — *Men.* 299: . . . *ubi tu me novisti?* :: *ubi ego te noverim?* („bio bih upoznao"; ovdje *novi* u aorisnom smislu). — *Ibid.* 683: *mihi tu ut dederis pallam et spinter?* („da si dao"; isp. v. 681: *tibi dedi . . . illam*). — Ter. *Ad.* 84: *quid is fecit?* :: *quid ille fecerit?* („bio bi učinio")[25]. Teže se raspoznaju primjeri s prezentom, koji se onda obično zaobilaze, ali ih bez sumnje ima; npr. Cato u Gell. *N. A.* 6, 3, 50: *sint sane superbi* (sc. *Rhodienses*), *quid id ad nos attinet?* („neka jesu", a ne „neka budu", jer se već tvrdi: *sunt superbi*). — Tako valja tumačiti i primjer s prezentskim perfektom ravnim prezentu, Acc. 203: *oderint, dum metuant* („neka mrze", tj. „neka jesu", a ne „neka budu" kivni). — Na taj način oba oblika, prezent i perfekt, prelaze iz prospektivne upotrebe u vremensku, tako da u vidskom pogledu vrijede koliko i odgovarajući vremenski oblici, tj. indikativ prezenta i perfekta[26].

S druge strane, i u suprotnosti *facerem* : *fecissem* bilo je vremenskoga pomicanja: prvi član, vidski neobilježen, prelazi s vremenom iz prošlosti u sadašnjost, gdje mu je vidska značenje, dakako, paratatičko; npr. Pl. *Capt.* 537: *utinam di te perderent* („da su ubili") prema Cic. *Man.* 27: *utinam, Quirites, virorum fortium . . . copiam haberetis* („da imate"), gdje vidski neutralni imperfekt dobiva paratatičko-vidsku vrijednost sintaktički.

*

Na području sintaktičke strukture latinskoga konjunktiva, koja počiva na vremenskom odnosu među dvjema parovima oblika, *faciam* : *fecerim* i *facerem* : *fecissem*, valja razlikovati dva razvojna stanja, starije, u kojem prva suprotnost kao naslijeđena nosi u sebi prajezične vidsko-načinske osobine, i novije, u kojem se ona uklapa u vremensko-načinske odnose, dok je druga kao naknadno stečena u tom pogledu manje jasna.

Što se tiče samostalnoga konjunktiva, u njemu imamo, bar u historijsko doba, takav raspored oblika u kojem su oblici dvaju globalno-vremenskih odsjeka, prospektivnoga i retrospektivnoga, u asimetričnu odnosu: dok se članovi prve suprotnosti odnose među sobom tako da uz vidski neutralan prezent stoji aorisno-vidski perfekt, i to ne samo u prohibitivu, kako se obično uzimlje, nego i u drugim načinskim upotrebama, među članovima druge suprotnosti prevlađuje već vremenski odnos između imperfekta i plaskvamperfekta u smislu no-

[25] Bolje je reći da ovdje perfekt, pod utjecajem indikativnoga konteksta, „upućuje" na prošlost nego da je „označuje".

[26] Isp. za konjunktiv perfekta Delbrück, *Vergleichende Syntax* II, str. 389 i d., i Musić, „Latinski konjunktiv", *Rad JAZU* 235 (1928), str. 201 i d.

voga sistema, ali uz osjetnu sklonost prvoga člana prema paratatičkom vidu, za koju se ne vidi je li relikt starijih odnosa ili semantički utjecaj s plana indikativa.

S druge strane, u prijelazu konjunktiva perfekta u retrospektivni odsjek, kako se ogleda u nizu upotreba, očituje se semantika novoga perfekta, a s njom i novi raspored oblika i na načinskom planu konjunktiva.

Taj novi raspored, koji se u ograničenu opsegu javlja već u samostalnim upotrebama konjunktiva, mnogo je bolje zastupljen, kako ćemo vidjeti u idućem poglavlju, u sintaksi njegove zavisne upotrebe.

VIII

VIDSKO-VREMENSKI ODNOSI ZAVISNOGA KONJUNKTIVA

1

Na području zavisne upotrebe konjunktiva, kojom ćemo se ovdje baviti, sintaktička struktura njegovih oblika, tj. suprotnosti *faciam* : *fecerim* i *facerem* : *fecissem*, pruža znatno drukčiju sliku nego u samostalnim upotrebama. Nakon prijelaza konjunktiva perfekta iz prospektivnoga plana u prošlost bitno su promijenjeni vidsko-vremenski odnosi konjunktiva, dok imperfekt, iako protegnut i na sadašnjost, ostaje i dalje u odsjeku prošlosti. Sada su, dakle, dva globalno-vremenska plana već zamijenjena, i to pred našim očima, čisto vremenskim odnosima, koji su — kao i u indikativu — raščlanjeni na tri odsjeka. Taj se novi sistem konjunktiva može predočiti ovako:

facerem
fecissem - - + - - → *faciam facturus sim/essem*
fecerim

Kako vidimo, u novom se sistemu pojavljuje nova suprotnost *facerem* : *fecerim* kao analogija indikativne *faciebam* : *feci*, s kojom se, kako ćemo vidjeti dalje, često podudara i vidski; u isto se vrijeme i futur dopunjuje perifrastično.

No različiti tipovi zavisnih rečenica u konjunktivu iskorišćuju u različitoj mjeri inventar njegovih dvaju sistema, staroga i novoga. U tom se pogledu mogu razlikovati tri tipa rečenica[1]:

1) pogodbeni period, u kojem se načinski oblici uopće, pa i konjunktivni, javljaju u istom značenju i rasporedu kao i u slučaju samostalne upotrebe;

2) vrste adverbnih rečenica, koje su s obzirom na upotrebu oblika konjunktiva već u novom sistemu;

---

[1] Pitanje razdiobe oblikâ konjunktiva i njihovih vidsko-vremenskih značenja prema naravi rečenica, osobito zavisnih, prilično je neobrađeno, pa se ovdje čini samo pokušaj u tom smislu; isp. nešto o tome u P. Guberine, „Problem 'slaganja vremena'", *Rad JAZU* 282 (1951), str. 33 i d., napose 40 i d., i danas Grassi, *o. c.*, str. 193 i d., gdje se pokušava nešto slično.

3) dopunske, tj. objektno-subjektne rečenice, koje su također u novom sistemu; jedne su od njih zahtjevne, u kojima se čuva načinska vrijednost konjunktiva, a druge izjavne, u kojima konjunktiv stoji *pro indicativo*.

Ovdje ćemo se, s posebnih razloga, zadržati uglavnom na trećem tipu rečenica, dok ćemo ostala dva dodirnuti samo ukratko.

*

U okviru pogodbenoga perioda ovamo idu dva tipa, potencijalni i irelani, dok tzv. „realni", koji u sebi udružuje dva pod-tipa, tj. realni i eventualni (isp. grčke tipove), ostaje na području indikativa.

U prvom, potencijalnom tipu suprotnost *faciam* : *fecerim* funkcionira kao samostalni potencijal, iako su s obzirom na postanje moguća i druga značenja, kako ističe i Hofmann: „teils jussiv teils optativ, sekundär auch potential"[2], dok ga Musić u smislu svoga načinskog sistema tumači vremenski[3], a slično i Cantin[4]. Što se tiče vidske vrijednosti dvaju oblika u takvu periodu — kako u protazi tako obično i u apodozi —, tu vrijedi ono isto što smo vidjeli u njihovim samostalnim upotrebama; npr. Pl. *Cist.* 497: *quodcumque* (= „si quid"). *optes, tibi velim contingere* („želio bi" : „htio bih"). — *Cas.* 424: *si nunc me suspendam, meam operam luserim* („objesio bih se" : „proigrao bih"). — *Merc.* 518: *possin tu, si usus venerit, subtemen tenue nere*? („mogao bi" : „došla bi"). — Sall. *Jug.* 42, 5: *de studiis partium . . . si parem disserere, tempus me deficiat* („spremao bih se" : „nestalo bi"). — Liv. 3, 52, 7: *quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis?* („došli bi" : ø).

Tu je prezent svuda vidski neutralan, tako da prema vrsti radnje danoga glagola pokriva oba vidska odnosa, dok perfekt kao takav ima sintelički smisao, samo što se ne vidi da li na osnovi aorisnoga značenja, kao samostalno, ili u smislu novoga perfekta, tj. relativne prošlosti. S obzirom na to što je takav period uopće rijedak, a u Cicerona, kako nalazi Lebreton[5], daleko najčešći u filozofskim spisima, mogla bi, što se tiče perfekta, biti po srijedi „učena tvorba" pod utjecajem grčkoga optativa aorista. Ali ima primjera u kojima je relativnovremenski smisao perfekta sasvim očevidan; npr. Cic. *Off.* 3, 95: *si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatum sit* („bio bi odložio"/„tražio bi natrag" : „bio bi").

---

[2] Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, str. 661.

[3] „Latinski konjunktiv", *Rad JAZU* 235, str. 203 i d.

[4] E. Cantin, „Remarques sur le potentiel et l'irréel", *REL* 23 (1945), str. 168 i d.

[5] J. Lebreton, *Études sur la langue et la grammaire de Cicéron*, Paris 1901, str. 364.

U starijem jeziku, gdje prezent dolazi i u irealnom smislu, vidska mu je vrijednost, dakako, sintaktički paratatička; npr. Pl. *Stich.* 190: *vocem te ad cenam, nisi egomet cenem foris* („zvao bih" : „da ne ručam").

Drukčije se ponaša suprotnost *facerem* : *fecissem* u irealnom tipu pogodbenoga perioda, gdje se dva konjunktiva u načinskom značenju ireala odnose među sobom, bar u klasičnom jeziku, očito vremenski. Kako je ovdje imperfekt iz retrospektivnoga plana došao u sadašnjost, veoma je sporno: dok ga jedni, kao već Methner[6] i Kroll[7], tumače načinski kao potencijal odnosno jusiv prošli, drugi ga, npr. Musić[8] i Cantin[9], shvaćaju vremenski kao preterit u sadašnjosti. Ali u pogledu vida vrijedi ovdje isto što i za ireal, bilo sadašnji ili prošli; npr. Pl. *Asin.* 592: *aliquanto amplius valerem, si hic maneret* („bio bih zdravo" : „da ostaješ"). — *Aul.* 669: *ni subvenisset corvos, perissem miser* („da nije priskočio" : „propao bih bio"). — *Mil.* 1320: *si non mecum aetatem egisset, nunc stulta viveret* („da nije provela" : „živjela bi"). — Ter. *Eun.* 446: *siquidem me amaret, tum istuc prodesset* („da ljubi" : „koristilo bi"). — Cic. *Rosc. A.* 149: *quod si omnes ... facerent, ... ipsi ex invidia minus laborarent* („da čine" : „trpjeli bi"). — Petr. *Sat.* 46, 8: *si non didicisset* (sc. *Phileros*), *hodie famem a labris non abigeret* („da nije učio" : „ne bi otjerivao"). — Dakle, imperfekt, stojeći za sadašnjost, ima nužno paratatički smisao, dok je pluskvamperfekt kao takav sinteličan, čak i onda kad u slučaju durativnih glagola odgovara našem imperfektivnom vidu.

No u starijem jeziku, sve do Cicerona, ima primjera gdje imperfekt stoji i za prošlost[10]; npr. Pl. *Aul.* 742: *deos credo voluisse: nam ni vellent, non fieret* („da nisu htjeli" : „ne bi se bilo dogodilo/događalo"). — Cic. *Phil.* 8, 14: *num eum* (sc. *Opimium*), *si tum esses, temerarium civem ... putares?* („da si bio" : „bio bi držao"). — Sall. *Jug.* 59, 3: *neque diutius Numidae resistere quivissent, ni pedites ... magnam cladem ... facerent* („ne bi bili mogli" : „da nisu činili"). — Tu se imperfekt očito odnosi na prošlost, a u pogledu vida, iako sam po sebi vidski neutralan, često ima, osobito pod utjecajem durativne vrste radnje, paratatičan smisao; pod njim stoji često indikativ imperfekta djelujući na nj i vidski. Neki u tom imperfektu vide potencijal prošli, kao Stegmann[11] i Ernout-Thomas[12], što s obzirom na podrijetlo nije isključeno, ali je smisao svuda irealan.

---

[6] R. Methner, *Untersuchungen zur lateinischen Tempus- und Moduslehre*, Berlin 1901, str. 131 i d.

[7] W. Kroll, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht*, Berlin 1925[3], str. 69 i d.

[8] *O. c.*, str. 225 i d.

[9] *O. c.*, str. 177 i d.; tako i Ronconi, *Il verbo latino*, str. 124 i d.

[10] Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, str. 662.

[11] Kühner-Stegmann, *Ausführliche Grammatik* II, str. 396 i d.

[12] *Syntaxe latine*, str. 378.

*

Ovdje se ne možemo posebno baviti pitanjem vidske vrijednosti oblikâ konjunktiva u čitavu nizu adverbnih rečenica, gdje se dvije suprotnosti, *faciam* : *fecerim* i *facerem* : *fecissem*, susreću u okviru nove vidsko-vremenske strukture konjunktiva, tj. tako da mu se oblici javljaju u relativno-vremenskom odnosu prema pravilu *consecutio temporum* pokazujući više ili manje i vidske osobine. Takva se struktura konjunktiva s obzirom na vidsko-vremenske odnose najbolje provjerava u vremenskim rečenicama, osobito onima s veznikom *cum* različitih upotreba. To će se vidjeti posebno u idućem poglavlju, gdje je riječ o vidskim značenjima uz *cum* „narrativum". Ali, kako tu dolaze u obzir samo dva prošla konjunktiva, imperfekt i pluskvamperfekt, navodim ovdje nekoliko primjera analogne relativno-vremenske upotrebe prezenta i perfekta, i to u *cum*-rečenicama eventualno-iterativna smisla što ih Gaffiot svrstava pod *cum* „participial"[13], a također u drugim njima sličnim rečenicama iterativno-indefinitnoga tipa.

Takvi su primjeri: Pl. *Epid.* 718: ... *ut acerbum est, pro bene factis cum mali messim m e t a s* („žanješ"). — *Per.* 435: *ubi quid c r e d i d e r i s ... extemplo foro fugiunt* („povjeriš"). — Ter. *Andr.* 856: *quom faciem v i d e a s, videntur esse quantivis preti* („vidiš", rus. „увидишь"). — Varro, *Agr.* 2, 8, 4: *cum p e p e r e r i t equa...*, *nutricantes educamus* („rodi"). — Caes. *B. G.* 6, 11, 4: *neque, aliter si f a c i a t, ullam inter suos habet auctoritatem* („čini"). — Cic. *Cato M.* 3, 9: *quae* (sc. *artes*) ..., *cum diu multumque v i x e r i s, mirificos ecferunt fructus...* („poživiš"). — Juv. 1, 3, 103: *si d i x e r i s 'aestuo', sudat* („rečeš")[14].

U tim rečenicama dva konjunktiva, prezent i perfekt, pokazuju više ili manje dosljedno relativno-vremenski odnos, prvi istovremenosti, a drugi prijevremenosti, pri čemu im je onda i vidska vrijednost očita, u prvom slučaju paratatička, a u drugom sintelička. Ali u prezentu, koji je sam po sebi vidski neutralan, igra ulogu i vrsta radnje, pa su prosti glagoli u prezentu gotovo pravilo, a složenice rijetkost. U slučaju glagola momentana smisla, čega također ima, prezent se vidski jedva razlikuje od perfekta; npr. Pl. *Poen.* 142: ... *faciem quom a s p i c i a s eorum, hau mali videntur* („pogledaš"), gdje bi se *aspicias* bez štete po vidski smisao moglo zamijeniti sa *aspexeris*[15].

Dakle, i ovdje je uz vidsku neutralnost prezenta perfekt kao takav obilježen sinteličko-vidski.

Tim rečenicama, u kojima suprotnost *faciam* : *fecerim* fungira uglavnom kao dosljedan izraz vidsko-vremenskih odnosa, odgovaraju

[13] F. Gaffiot, *Le subjonctif de subordination en latin*, Paris 1906, str. 163 i d.

[14] Takav je konjunktiv perfekta upravo eventualan i znači isto što i indikativ perfekta kao *antecedens iterativum*, odakle se lijepo vidi kako se u latinskom kategorija eventuala koleba između dva načina; v. ovdje, str. 44, bil. 4.

[15] Dva se oblika, *aspicias* „pogledaš" i *aspexeris* „budeš pogledao" (=„pogledaš"), razlikuju time što prvi pokriva, a drugi izražava sintelički vid, ovdje u službi relativnoga vremena.

u okviru suprotnosti *facerem : fecissem* one sa cum „narrativum", a pogotovu one sa *cum* „iterativum", o kojima će biti govora zajedno u idućem poglavlju.

2

Sada ćemo prijeći na tzv. dopunske ili objektno-subjektne rečenice, među kojima ćemo ogledati najprije zahtjevne, a zatim izjavne.

Što se tiče zahtjevno-dopunskih rečenica, u njima dolaze u obzir prije svega dva relativno-vremenska oblika konjunktiva za istovremenost, tj. *faciam : facerem*, ali nisu isključena ni druga dva, tj. *fecerim : fecissem*, za znatno rjeđi slučaj prijevremenosti. Treba podsjetiti da se u zahtjevnom sadržaju tih rečenica čuva koliko-toliko načinsko, upravo volitivno značenje konjunktiva. Nas zanimaju i one, naravno, sa stanovišta vidske vrijednosti njegovih oblika[16].

Ogledajmo prije svega prva dva oblika u takvim rečenicama, tj. prezent, koji je tu još vidljivo prospektivan, i imperfekt, koji ni na retrospektivnom planu ne gubi načinski „pogled" u budućnost.

Evo primjera, i to *promiscue*: Pl. *Men.* 387: *eamus intro, ut prandeamus* („doručkujemo", rus. „завтракать" ili „позавтракать"?). — *Merc.* 400: *ea caussa ... illam emi, dono quam darem matri meae* („dam"). — *Amph.* 195: *me ... praemisit domum, ut haec nuntiem uxori suae* („javim"). — *Bacch.* 644: *callidum senem compuli ..., mi omnia ut crederet* („vjeruje"). — Ter. *Andr.* 291: *te obtestor, ne abs te hanc segreges neu deseras* („odvojiš" ili „odvajaš", „ostaviš" ili „ostavljaš"?). — *Ibid.* 588: *ea gratia simulavi, vos ut pertemptarem* („iskušam"). — Cic. *Off.* 1, 145: *videndum est in vita, ne forte quid discrepet* („odudara"). — *Br.* 157: *dixeram ... a principio, de re publica ut sileremus* („šutimo"). — *Att.* 1, 5, 8: *cura, ut valeas et nos ames* („budeš zdrav", „ljubiš"). — Sall. *Cat.* 58, 3: *ego vos, quo pauca monerem, advocavi* („opomenem"). — *Jug.* 85, 31: *illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant* („pokrivaju" ili „pokriju"?). — Nep. 1, 3, 1: *pontem fecit* (sc. *Darius*) ..., *qua copias traduceret* („prevede"). — Liv. 30, 15, 5: *secundam fidem praestare* (sc. *se*), *ne viva in potestatem Romanorum veniat* („dođe"). — Liv. 42, 60, 3: *pavor erat, ne extemplo castra hostis adgrederetur* („napadne"). — Petr. *Sat.* 79, 9: *non timeo ne quis inveniatur cui minus placeam* („nađe se"). — *Ibid.* 30, 7: *servus ... rogare coepit, ut se poenae eripe-remus* („izbavimo").

Tu se na prvi pogled vidi da su oba oblika konjunktiva ovdje, kao i samostalno, vidski nutralni pokrivajući oba vidska značenja: radnja njima izražena pada u budućnost, apsolutnu odnosno relativnu, a vidski je određena ili vrstom radnje ili samim kontekstom. Od toga i ovisi kako ćemo dva oblika shvatiti, imperfektivno ili per-

[16] Među primjerima koji se malo dalje navode ima i namjernih, dakle adverbnih rečenica, ali to nimalo ne smeta kad se zna da se one s obzirom na vidsko-vremensku sintaksu ne razlikuju od objektno-zahtjevnih.

fektivno. I po Methneru označuju oni ovdje „den Begriff der Handlung schlechthin“[17]. O tome ne vodi dovoljno računa Ronconi kad konjunktiv imperfekta označuje uopće kao „durativan“[18].

Što je ovdje rečeno vrijedi za imperfekt i onda kad se u neupravnom govoru, dakle pretežno u historijskim tekstovima, javlja kao zamjenik imperativa; npr.: Caes. *B. G.* 1, 42, 4: *uterque cum equitatu veniret* („neka dođe“). — Nep. 17, 4, 1: *quare venire ne dubitaret* („neka ne oklijeva“). — Liv. 21, 30, 11: *proinde ... cederent animo atque virtute genti ... totiens ab se victae* („neka ustupe“ u danom času). — Tac. *Ann.* 1, 19, 3: *decernerent legatos seque coram mandata darent* („neka odrede“, „neka dadu“).

Vidjeli samo naprijed da se dva konjunktiva, prezent i perfekt, već u samostalnoj upotrebi mogu odnosii na dani vremenski moment, pri čemu onda prvi upućuje na sadašnjost, a drugi na prošlost. To biva kadšto i u zavisnim zahtjevno-dopunskim i namjernim rečenicama, i to ne samo u suprotnosti *faciam* : *fecerim* nego i *facerem* : *fecissem*, tako da se njihov prvi član odnosi na sadašnjost, a drugi na prošlost, naravno — u relativno-vremenskom smislu sa stanovišta budućnosti. Evo nekoliko primjera, i to za sva četiri oblika zajedno: Pl. *Men.* 989: *... metuo ne sero veniam depugnato proelio* („da ne budem dolazio“, tj. „da se ne pokaže da dolazim“ — kaže sluga dolazeći). — *Mil.* 429: *quid metuis? :: enim ne nosmet perdideri-mus uspiam* („da ne budemo izgubili“). — Nep. 1, 7, 4: *quo factum est, ut Miltiades, timens, ne classis regia adventaret, Athenas rediret* („da [upravo dolazeći] ne bude dolazilo“). — Liv. 21, 33, 9: *vidit periculum ... esse, ne ... exercitum nequiquam incolumem traduxisset* („da ne bude preveo“). — Pl. *Mil.* 355: *... metuo, ut satis sit subdola* („da ne bude bila“, tj. „da nije“, a ne „da ne bude“). Cic. *Q. fr.* 1, 3, 1: *tune id veritus es, ne ego ... pueros ad te sine litteris miserim* („da ne budem poslao“; ovdje mj. *misissem*). — Ter. *Eun.* 942: *ego pol te ... ulciscar, ut ne impune nos inluseris* („da ne budeš prevario“). — Liv. 2, 14, 10: *quam* (sc. *Romam*) *vereor ne ... Hannibali ... totiens servaverint maiores nostri* („da ne budu sačuvali“). — Pl. *Pseud.* 912: *ehem, te ... circumspectabam: nimis metuebam male ne abisses* („da ne budeš otišao“). — Plin. *Ep.* 8, 24, 10: *non vereor, in amore ne modum excesserim* („da ne budem prešao“). — Tac. *Dial.* 14, 2: *adeo vellem maturius intervenisses* („da si/budeš naišao“)[19].

Tu oblici konjunktiva označuju radnje koje se sa stanovišta budućnosti označuju kao sadašnje odnosno prošle; fungiraju, dakle, kao neka vrsta „konjunktiva futura“. Što se pak tiče njihove vidske

[17] *O. c.*, str. 147; tako i Grassi, *Problemi di sintassi latina* str. 193 i d.

[18] V. ovdje, str. 85, bilj. 23.

[19] Isp. Stegmann, *Ausführliche Grammatik* II, str. 195, i Musić, *o. c.*, str. 215 i 234, gdje se u namjernoj rečenici poriče mogućnost upotrebe perfekta i pluskvamperfekta, i isti, „Rečenice bojazni u grčkom, latinskom i sprskohrvatskom jeziku“, *Rad JAZU* 247 (1933), str. 204 i d., gdje je riječ samo o prezentu i perfektu

vrijednosti, ona je i ovdje dana sintaktički: prezent i imperfekt, stojeći za sadašnjost, bilo apsolutnu ili relativnu, imaju paratatički smisao, a perfekt i imperfekt, kao i inače, sintetički za apsolutnu ili relativnu prošlost; u oba slučaja igra ulogu i akcionalno značenje glagola[20].

Treba podsjetiti da je ta upotreba vremenâ konjunktiva predmet zabune i u kompetentnim priručnicima, ne isključujući ni Hofmanna, koji neke takve primjere tumači načinski mjesto vremenski[21].

*

Zanimljiva je također, ali u okviru apsolutne upotrebe vremenâ konjunktiva, tj. kad se javljaju mimo pravila *consecutio temporum*, pojava suprotnosti *facerem* : *fecerim*, koja — kako sam naprijed napomenuo — često funkcionira vidski, tj. tako da imperfekt stoji u paratatičkom, a perfekt u sintetičkom kontekstu, osobito ako jedan ili drugi oblik nemaju kakav načinski, npr. potencijalan smisao. Školski su slučaj takve sintakse konjunktiva posljedične rečenice, ali toga ima i u nekim drugim zavisnim rečenicama. Takvi su primjeri: Cic. *Div. Caec.* 1, 1: *si quis ... miratur me, qui tot annis in causis ... ita sim versatus ut d e f e n d e r e m multos, neminem l a e s e r i m* ... („branio sam" : „uvrijedio sam"). — *Sull.* 32: *ecquem ... tam sceleratum statuis fuisse ut haec omnia perire v o l u e r i t, aut tam*

[20] Veoma je poučan u tom pogledu gore navedeni primjer iz Nepota, gdje mjesto momentanoga glagola *advenire*, koji slabo odgovara za relativnu sadašnjost, tj. istovremenost, stoji frekventativni *adventare*, tako da se paratatički vid čuva na štetu glagolske semantike.

[21] Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, str. 334 i 642; slično također Ronconi, *o. c.*, str. 145 i 179, i Grassi, *o. c.*, str. 27 i d. i 46.

Oko perfektnih oblika takva konjunktiva polemizirala su prije više godina i dvojica naših stručnjaka, F. Barišić, „'Nepravilnosti' u latinskoj finalnoj rečenici", *Zbornik Filozofskoga fakulteta u Beogradu* 9, 1 (1967), str. 67 i d., i B. Glavičić, „Oko spornoga konjunktiva u Tacita", *ŽA* 18 (1968), str. 67 i d., i to u vezi s prethodnim člankom ovoga drugog „Jedan sporni konjunktiv u Tacita", *RFFZ* 1 (1960), str. 82 i d. Da je u pravu Glavičić, koji primjenjuje tumačenje sposobno da objasni sve analogne primjere, vidi se po tome što se takvi konjunktivi mogu okrenuti u nezavisni futur II isto kao što se i odgovarajući futur II može obrnuti u zavisni konjunktiv. Tako bi se rečenica Tac. *Ann.* 6, 22: *quippe ... Neronis imperium in tempore memorabitur, ne nunc incepto longius a b i e r i m* („da se ne budem udaljio") izrekla nezavisno otprilike ovako: „sin minus, nunc incepto longius *abiero*" (*„bit ću se udaljio", tj. „pokazat će se da sam se udaljio"); tako bi i rečenica Tac. *Agr.* 6: *tum* (sc. *Agricola*) ... *fecit, ne cuius alterius sacrilegium ... res publica — s e n s i s s e t* („da ne bude osjetila") glasila nezavisno: „hoc modo nullius alterius sacrilegium res publica *senserit* (*„neće biti osjetila", tj. „pokazat će se da nije osjetila"). Isto tako i, obratno, u rečenici Verg. *Aen.* 4, 591: *pro Iuppiter! i b i t hic ... et nostris i n l u s e r i t advena regnis* („ići će": *„bit će se narugao", tj. „pokazat će se da se narugao") odgovara futur II *senserit*, isto kao i futur I *ibit*, zavisnom konjunktivu, otprilike: „Dido timet/timuit, ne hic advena *eat/iret* et *inluserit/inlusisset* ipsius regnis" (*„da ne ide i ne bude se narugao"). O našoj perifrazi *budem* + *l*-particip u takvoj upotrebi isp. M. Kravar, „Futur II u našem glagolskom sistemu", *RFFZ* 1 (1960), str. 30 i d.

Takvi perfektni konjunktivi, ali zajedno s odgovarajućim prezentskima, nisu, dakle, ni „nepravilnosti" u slaganju vremena ni osobitosti pojedinih pisaca, već pravilna sintaksa tih oblika potvrđena u toku čitava latiniteta.

miserum ut se perire c u p e r e t? („ushtio je" : „želio je"). — *Phil.* 2, 61: *quis fuit qui illam* (sc. *mimam*) *non v i d e r i t?* („vidio je", rus. „увидел"); isp. *De div.* 1, 95: *quis rex umquam fuit, qui non u t e r e t u r praedictione divina?* („služio se"). — *Verr.* 2, 191: *laudantur veteres oratores... quod copiose causas defendere s o l e r e n t* („običavali su") prema *Fam.* 7, 30, 1: *fuit* (sc. *Caninius*) *mirifica vigilantia, qui suo toto consulatu somnum non v i d e r i t* („nije vidio"). — *Ro.* 87: *solus tu inventus es qui cum accusatoribus s e d e r e s* („sjedio si") prema *Mur.* 25: *inventus est scriba quidam qui cornicum oculos c o n f i x e r i t* („izbô je").

U svim se tim primjerima, neovisno o vremenu glagola glavne rečenice jedan od dva oblika, imperfekt ili perfekt, ili oba zajedno susreću vremenski samostalno, i to očito iz vidskih obzira, kako danas s pravom ističe Grassi[22].

Da je suprotnost *facerem* : *fecerim* u tim i sličnim primjerima nova, ne treba ni isticati: tu se svuda pod dvjema konjunktivnim oblicima nalaze odgovarajući oblici indikativa, tj. suprotnost *faciebam* : *feci;* tako bi prvi od gore navedenih primjera, Cic. *Div. Caec.* 1, 1, glasio upravno: „ego qui tot annis in causis... sum versatus, *defendebam* multos, neminem *laesi*". A to vrijedi i za ostale primjere. U tome ima još jedan, makar i neizravan dokaz o vidskom karakteru suprotnosti *faciebam* : *feci,* koja ovdje djeluje u tom smislu i na odgovarajuće oblike konjunktiva.

3

No pravu vremensku vrijednost dobivaju oblici konjunktiva u izjavno-dopunskim, tj. objektno-subjektnim rečenicama, i to — u odsutnosti izričnih, koje se u latinskom oblikuju kao infinitivna rečenica (tzv. akuzativ i nominativ s infinitivom), — najizrazitije u neupravim pitanjima i zavisnim rečenicama neupravnoga govora, gdje tobožnja „vremena" konjunktiva stoje *pro indicativo* prema pravilu *consecutio temporum*[23]. Što se tiče njihove vidske vrijednosti, ona se određuje sintaktički prema relativno-vremenskom značenju, pri čemu i vrsta radnje glagola kao takva može igrati veću ili manju ulogu[24].

---

[22] *O. c.*, str. 26 i d. i 40 i d.; isp. također Ronconi, *o. c.*, str. 170 i d., i Ernout-Thomas, *Syntaxe*, str. 416 i d., gdje se takvi primjeri tumače slično.

[23] Pod izrazom „konjunktiv *pro indicativo*" mislim na tzv. *coniunctivus obliquus*, koji zauzimlje sintaktičko mjesto indikativa, ali se ne izjednačuje s njim u značenju. To se nama, koji nemamo konjunktiva, čini da, na primjer, u rečenici *nescio, quis v e n i a t/v e n e r i t* — neupravno pitanje „znači" isto što i upravno, tj. „tko dolazi"/„tko je došao", dok mu je pravi smisao nešto kao „tko bi dolazio"/„tko bi bio došao"; da li dubitativni, kako očito pod dojmom njemačkoga *soll*-pitanja misli Hofmann (isp. Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, str. 536 i d.), ili — mnogo vjerojatnije — vrsta potencijalnoga, kako drži Musić (*Rad JAZU* 235, str. 223 i d. i 239 i d.) i danas Ronconi (*o. c.*, str. 138 i d. i 164 i d. s finom analizom njegova „*coniunctivus*-a *modestiae*"), ostaje, dakako, sporno.

[24] Isp. Guberina, *o. c.*, str. 40 i d. i 69 i d., gdje se u vezi s time predlaže pojam „stupnja procesa" radnje, koji nije ni samo relativno vrijeme ni sam vid.

I ovdje dajem primjere *promiscue:* Pl. *Amph.* 954: *mirum quid solus secum secreto ille agat* („radi"). — *Mil.* 1265: *nescio tu ex me hoc audiveris an non: nepos sum Veneris* („čuo si"). — *Bach.* 291: *sentio* (praes. hist.) *quae res gereretur* („radi se"). — Ter. *Ad.* 368: *mihi, qui id dedissem consilium, egit gratias* („dao sam"). — *Haut.* 934: *ah nescis, quam doleam* („boli me")l — *Phorm.* 445: *abi, vise, redieritne iam an nondum domum* („vratio se"). — Cic. *Cat.* 1, 9: *dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem* („živim"). — *Off.* 3, 59: *heri mirabar quid accidisset* („dogodilo se"). — *Fam.* 4, 5, 2: *quid est, quod tanto opere te commoveat tuus dolor intestinus*? („uzbuđuje"). — *Ibid.* 5, 2, 4: *velim recordere, quae ego de te in senatu egerim, quae in contionibus dixerim, quae ad te litteras miserim* („govorio sam" : „rekao sam", „poslao sam") — Nep 3, 1, 3: *quaesisse... dicitur* (sc. *Aristides*), *quare id faceret, aut quid Aristides commisisset* („čini" : „počinio je"). — Caes. *B. G.* 7, 41, 2: *equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt* („bila je"). — *Ibid.* 1, 47, 6: *Ariovistus... conclamavit: quid ad se venirent* („dolaze"). — *Ibid.* 4, 4, 5: *huic ille, quid ex litteris comperisset, aperit,* („saznao je"). — Liv. 2, 40, 5: *sine... sciam... ad hostem an ad filium venerim* („došla sam"). — *Id.* 3, 61, 13: *Sabini instare rogitantes, quid tererent tempus* („trate"). — Petr. *Sat.* 29, 9: *interrogare,.. atriensem coepi, quas in medio picturas haberent.* („imaju"). — Plin. *Ep.* 1, 5, 4: *reminiscebatur, quam me capitaliter... apud centumviros lacessisset* („napao je").

Tu se svuda, kako vidimo, po dva oblika, *faciam* : *fecerim* i *facerem* : *fecissem,* odnose među sobom prije svega vremenski, i to u dvostrukom smislu, apsolutno prema momentu govora (*nunc*-moment) i relativno prema momentu odnosa radnje (*tum*-moment): prezent i imperfekt, iako sami po sebi vidski neutralni, označuju po pravilu istovremenost, a perfekt i pluskvamperfekt prijevremenost. Odatle im onda i vidska vrijednost: prva dva stoje u paratatičkom, a druga dva u sintetičkom kontekstu, koji je, dakle, dan sintaktički; a da i semantika vrste radnje igra pri tome važnu ulogu, vidi se po tome što u prvom slučaju pretežu durativni, a u drugome nedurativni, često i momentani glagoli[25].

No dovoljno je da prezent i imperfekt izađu iz okvira istovremenosti da im se vrati vidska neutralnost, tako da pod povoljnim uvjetima vrste radnje mogu pokrivati i sintetički kontekst, dakle prijevremenost. To biva često u neupravnom govoru kad stoje *pro futuro,* dakle kad je pod njima futur I, i sam vidski neutralan, kako smo vidjeli[26]. Evo nekoliko primjera: Caes. *B. G.* 1, 14, 6: *si obsides ab iis sibi dentur,.. sese cum iis pacem esse facturum* („budu dani").

[25] Musić, *o. c.*, str. 244, govori tek uzgred o vidskim značenjima konjunktiva, ali ih skicira slično kao ovdje, samo što ne uzimlje u obzir leksičko-semantički moment.

[26] V. ovdje, str. 83.

— *Ibid.* 5, 3, 7: *se.., si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum* („dopusti"; ovdje moguć i smisao „dopušta"). — *Ibid.* 1, 18, 9: *siquid accidat Romanis, summam in spem.. regni obtinendi venire* (sc. *Dumnorigem*). („dogodi se"). — *Ibid.* 7, 28, 1: *hostes... constiterunt hoc animo, ut, si ... contra veniretur, acie instructa depugnarent* („dođe se"). — *Ibid.* 7, 80, 1: *Caesar omni exercitu... disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat,.. proelium committi iubet* („dođe"). —Nep. 2, 4, 4: *quos si statim aggrederetur, brevi universos oppressurum* („napadne"). — Liv. 1, 22, 7: *res repetitum se venisse; ni reddantur, bellum indicere iussos* („ne vrate se"). — Nep. 4, 3, 4: *nisi domum reverteretur, se capitis eum damnaturos* („ne vrati se"). — Sall. *Jug.* 8, 2: *sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum* („nastavi)." — Liv. 22, 42, 7: *ni signum detur, sine ducibus ituros* („ne da se"). — *Id.* 2, 39, 11: *si Volscis ager redderetur, posse agi de pace* („vrati se"). — *Id.* 27, 49, 8: *si una equitum ala mittatur, posse omnes deleri* („pošalje se"). — *Id.* 22, 44, 7: *si quid proiectis... legionibus accideret, se omnis culpae exsortem fore* („dogodi se"). — Tac. *Ann.* 2, 77, 2: *si quid hostile ingruat, quem iustius arma oppositurum?* („udari"). — *Ibid.* 1, 28, 2: *prospere... cessura qua pergerent, si fulgor... deae redderetur* („vrati se"). Tu bi svuda bili na mjestu perfekt odnosno pluskvamperfekt kao neupravna zamjena za upravni futur II; ali kako mjesto ovoga može stajati futur I, moguća je analogna zamjena i ovdje, to prije što se radi o glagolima momentana značenja. Drugim riječima, ovdje vrsta radnje preuzimlje ulogu vida, a s njime i relativno-vremenskoga smisla.

Drukčije stoji sa samim perfektom i pluskvamperfektom, kojima se ovdje, kako se vidi iz gore navedenih primjera, izražava prošla radnja sintetičkoga vida. Tada se njima pokriva nužno i ono što bi se upravno kazalo indikativom imperfekta, ali opet tako da se samo konstatira kao prošlo[27]. Tako bi, na primjer, rečenica Pl. *Rud.* 956: *furtum ego vidi qui faciebat* („vršio je") — neupravno glasila nužno: „dico/dixi furtum me vidisse qui *fecerit/fecisset*" („izvršio je"), pri čemu bi se izgubila opisno-paratitička nijansa imperfekta.

*

Kao na području samostalnoga konjunktiva, tako se i u njegovim zavisnim upotrebama razlikuju dva stanja, starije i novije, pri čemu je opći raspored oblikâ znatno promijenjen u korist ovoga drugoga. Tu je sistem konjunktiva već uvelike „temporaliziran", tj. od globalno-vremenskoga postao je čisto vremenski, ali u statusu *modi obliqui*, načina neupravnoga mišljenja. Od dva stanja prvo se čuva osobito u načinski obilježenim upotrebama četiriju članova sistema, na-

[27] Isp. Methner, *o. c.*, str. 158, i Grassi, *o. c.*, str. 52 i d ; isti se problem nameće i u infinitivnoj rečenici pri zamjeni imperfekta infinitivom perfekta; v. ovdje, str. 114.

pose u dvjema tipovima pogodbenoga perioda, a drugo u svim ostalim zavisnim upotrebama konjunktiva, ali ipak tako da su različiti tipovi rečenica bliži ili jednom ili drugom.

Što se tiče vidskih odnosa u tom načinskom sistemu, u starijem stanju uz vidski neutralan prezent stoji aorisno-vidski, a u novome vidsko-vremenski obilježen perfekt, dok se imperfekt i pluskvamperfekt, prvi kao vidski neutralan, a drugi kao sinteličan, odnose među sobom relativno-vremenski.

Drugim riječima, u novom sistemu „vremenskoga" konjunktiva vidska su značenja raspoređena slično kao i u indikativu: uz dva vidski neutralna prezentska oblika imamo dva vidsko-vremenski obilježena perfektna. Gdje prezentski oblici kao izraz istovremenosti pokazuju paratatički smisao, on je određen ili semantički na osnovi vrste radnje samoga glagola ili sintaktički na osnovi vremenske funkcije oblika, dok perfektni oblici kao vidski sintelički izražavaju prijevremenost ili čak prošlost.

To će reći da su i u sistemu konjunktiva, isto kao i u indikativu, vidska značenja očevidno podređena vremenskima.

IX

VIDSKA ZNAČENJA UZ *CUM* „NARRATIVUM"

U sintaksi latinskih vremenskih rečenica što se uvode veznikom *cum* uvjetno nazvanim „narrativum" ili „historicum" nailazimo na dva više ili manje sporna pitanja. Jedno se odnosi na prisutnost konjunktiva u tim rečenicama, a drugo na vidsku vrijednost razlike između njegova dva vremenska oblika, imperfekta i pluskvamperfekta.

O prvom je pitanju raspravljao u svoje vrijeme, a raspravlja kadšto i danas, dosta širok krug stručnjaka, ali se ono i dalje, nakon niza pokušaja da mu se nađe opće prihvatljivo rješenje, ne može smatrati konačno riješenim, tako da pravi razlog literarno potvrđenom procesu zamjene indikativa konjunktivom u rečenicama čisto vremenskoga smisla ostaje u tami. Tu bi se moglo i danas za Wackernagelom ponoviti: „Wir müssen uns bescheiden, unser Nichtwissen zu bekennen"[1].

U znatno užem stručnom krugu razmatra se pitanje vidske razlike između dva vremena konjunktiva u našim rečenicama. Ono zanima u prvom redu latiniste slavenskih škola, što je — kako ćemo odmah vidjeti — sasvim razumljiva stvar. Jer, ako se latinski glagolski oblici promatraju sa stanovišta slavenskoga glagola, u kojem vidske suprotnosti igraju važnu semantičku ulogu, postavlja se automatski na dnevni red i pitanje njihove vidske vrijednosti, čak i bez obzira na to da li morfološkom sistemu latinskoga glagola kao takvu priznajemo vidska svojstva ili ne. Svako prevođenje s latinskoga na hrvatski ili srpski, na primjer, nameće nam na svakom koraku izbor između dvije vidske mogućnosti što nam ih vlastiti glagolski sistem po pravilu stavlja na raspolaganje. Nije, dakle, čudo što se takvo pitanje postavlja i u nas u vezi s *cum* „narrativum". Više se valja čuditi tome što se ono postavlja gotovo samo u tom slučaju.

U nas vrijedi odavna kao školsko pravilo da u vremenskim rečenicama uz *cum* „historicum" imperfekt konjunktiva označuje imperfektivnu, a pluskvamperfekt perfektivnu radnju i da se, u skladu s time, dva latinska oblika imaju onda i prevoditi glagolima ovoga ili onoga vida. Tome više ili manje praktičnom pravilu dala su dva naša ling-

[1] J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, Basel 1926², str. 245; isp. također Leumann-Hofmann: Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München 1928, str. 747 i d., gdje se također ističe da je objašnjenje pojave „nahezu aussichtslos",

vista i vrijednost naučne postavke, i to *explicite* Musić u svome radu o latinskom konjunktivu[2], a *implicite* Belić u okviru svoga učenja o glagolskom „relativu"[3]. Ali obojica samo uzgred dodiruju pitanje o kojem je ovdje riječ.

Evo što o tome kaže Musić. „U sh. se razlika između konjunktiva imperfekta i pluskvamperfekta ističe tim, da se prvi prevodi prošlim vremenom imperfektivnoga, a drugi perfektivnoga glagola... A to dolazi otuda, što je radnja izrečena konjunktivom imperfekta sa stajališta subjekta glavne rečenice sadašnja, a sadašnja je radnja imperfektivna, a radnja izrečena konjunktivom pluskvamperfekta s istoga stanovišta prošla ili upravo gotova, a takva je radnja ponajviše perfektivna"[4]. U potvrdu tome stavu navode se svega dva primjera, i to Nep. 21, 3, 2: *Antigonus in proelio, cum adversus Seleucum ... dimicaret, occisus est* = „Kad *se* Antigon *borio* protiv Seleuka.. , bio je u boju ubijen" — i Cic. *Tusc.* 4, 79: *Alexander cum interemisset Clitum, ... vix a se manus abstinuit* = „Kad *je* Aleksandar *smaknuo* Klita, ... jedva je od sebe ruke ustegao". — Ako naprijed citirani tekst bolje pogledamo, naći ćemo da je pisac s jedne strane prilično oprezan, a s druge ponešto i neodređen. On kaže, prvo, da se razlika između dva vremena konjunktiva u nas samo „ističe" time što se „prevode" oblicima ovoga ili onoga vida i, drugo, da je relativno-sadašnja radnja imperfektivna, a relativno-prošla odnosno gotova „ponajviše" perfektivna. Ne tvrdi, dakle, sasvim odlučno da se imperfektom konjunktiva izriče imperfektivna, a pluskvamperfektom perfektivna radnja, jer očito ne pristaje uz one koji u oblicima latinskoga glagola nalaze vidsku suprotnost, ali nas isto tako ostavlja u nedoumici s obzirom na drugi slučaj, onaj s pluskvamperfektom.

Što se pak tiče Belića, koji se na općelingvističkom planu dotiče i latinskoga glagola, on na jednome mjestu, stavljajući bez daljega grčki i latinski glagol u isti red, kaže: „... međutim u grčkom i latinskom jeziku oni se (*sc.* oba glagolska vida — M. K.) tek grade od vremenskih oblika"[5], — što svjedoči o tome da pisac, koji se u tome predmetu pozivlje na Riemannovu sintaksu[6], prihvaća rašireno Meilletovo učenje o vidskom karakteru suprotnosti *infectum* : *perfectum*, tj. razlike između dvije vremenske osnove latinskoga glagola, prezentske i perfektne.

Sa stanovišta drugih slavenskih jezika osvrtao se na naše pitanje u istom smislu, koliko mi je poznato, Safarewicz[7], polazeći, naravno, od poljskoga.

---

[2] A. Musić, „Latinski konjunktiv", *Rad JAZU* 235 (1928), str. 201 i d.

[3] A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku* I, Beograd 1958[2], str. 202 i d.

[4] *Rad JAZU* 235, str. 238.

[5] *O. c.*, str. 206.

[6] O. Riemann i A. Ernout, *Syntaxe latine*, Paris 1942[7]; v. str. 232 i d.

[7] J. Safarewicz, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego* II (Składnia), Warszawa 1950, str. 81 i 82, gdje se imperfektu konjunktiva pripisuje „prvobitna" imperfektivna vrijednost, a za pluskvamperfekt kaže da znači svršenost i prethodnost.

*

Čini se, bar na prvi pogled, da se naše pravilo o odnosu latinskoga vremena prema slavenskom vidu u slučaju *cum* „narrativum" dâ potvrditi bez ostatka, i to obiljem primjera kao što su:

Pl. *Merc.* 980: *quem quidem ego in exilium quom i r e t, reduxi domum* („kad je išao"). — Id. *Asin.* 395: *ubist?* :: *ad tonsorem ire dixit.* :: *cum v e n i s s e t, post non rediit?* („kad je došao"). — Cic. *Att.* 2, 15, 3: *cum haec maxime s c r i b e r e m, ecce tibi Sebosus* („kad sam pisao"). — Id. *Q. fr.* 3, 1, 6: *cum s c r i p s i s s e m haec infima, . . . venit ad nos Cicero tuus ad cenam* („kad sam napisao"). — Nep. 21, 2, 1: *Philippus . . . , cum spectatum ludos i r e t, iuxta theatrum occisus est* („kad je išao"). — Caes. *B. G.* 4, 25, 4: *hoc cum magna voce d i x i s s e t, se ex navi proiecit . . .* („kad je rekao"). — Sall. *Jug.* 58, 4: *interim Metellus, cum acerrume rem g e r e r e t, clamorem hostilem a tergo accepit* („kad je vodio"). — Liv. 21, 11, 1: *cum Hanno p e r o r a s s e t, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit* („kad je govor završio"). — Petr. *Sat.* 10, 1: *quid ego . . . facere debui, cum fame m o r e r e r?* („kad sam umirao"). — Tac. *Dial.* 42, 2: *cum a d r i s i s s e n t, discessimus* („kad su se osmjehnuli").

Sve navedene rečenice idu, kako vidimo, u prilog shvaćanju da uz *cum* „narrativum" imperfekt konjunktiva znači imperfektivnu, a pluskvamperfekt perfektivnu radnju. Rekli smo da je Musić navodio tome, bar što se tiče prvoga slučaja, onoga s imperfektom, i dobar razlog: da je relativno-sadašnja radnja kao takva imperfektivna. Ostavimo, dakle, prvi slučaj po strani pa ogledajno drugi, onaj s pluskvamperfektom, kojim se — kao i inače — izriče relativno-prošla radnja. Treba napomenuti da bi stvar i ovdje bila odmah riješena kad bi se moglo mirne duše pretpostaviti da je relativno-prošla radnja, sa svoje strane, svagda perfektivna. Ali takva pretpostavka ne bi imala pravoga temelja. Jer relativno-prošla radnja, isto kao i ona apsolutno-prošla, može u vidskom pogledu biti dvojaka. Stoga Musić, kako smo istakli, i označuje takvu radnju kao „ponajviše perfektivnu", iako u njega ta tvrdnja nije dorečena. A da bi se u našem pitanju razjasnio odnos između vremena i vida, valja upravo tu stvar izvesti načisto.

To ćemo opet postići tako da se poslužimo primjerima, ali ovoga puta takvima u kojima se pluskvamperfekt konjunktiva uz *cum* „narrativum" ne da ni shvatiti ni prevesti perfektivno. Navodim ih samo nekoliko, ali ne stoga što bi bili rijetki kao takvi, nego zato što njihova čestoća zavisi od posebnih leksičko-semantičkih svojstava glagola što ih u takvu položaju možemo naći.

Evo, dakle, takvih primjera:

Nep. 23, 5, 1: *cum aliquot ibi dies castra h a b u i s s e t et Capuam r e v e r t e r e t u r, Q. Fabius Maximus . . . ei se obiecit* („pošto je taborovao" : „kad se vraćao").— Caes. *B. G.* 1, 26, 4: *diu cum e s s e t p u g n a t u m, impedimentis castrisque nostri potiti sunt* („pošto se

vodila borba"). — Cic. *Mil.* 28, 1: *Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit* ... („pošto je bio"). — Liv. 9, 4, 7: *cum diu silentium fuisset, ... tum L. Lentulus .... inquit* („pošto je bila"). — Id. 30, 10, 11: *cum diu stetissent, ... tum demum onerarias adgrediuntur* („pošto su stajali").

Te rečenice, u kojima pluskvamperfekt konjunktiva, iako oblik *perfectum*-a, ima imperfektivan smisao, dovode ozbiljno u sumnju vrijednost onoga pravila koje hoće da olako regulira vidsko-vremenske odnose uz *cum* „narrativum". Tu se vremenski oblik sa stanovišta naših vidskih odnosa ni uz najbolju volju ne da shvatiti, a još manje prevesti perfektivno. Značajna je u tom pogledu u njima i adverbna oznaka na pitanja *quamdiu?*, koja sama po sebi pretpostavlja radije imperfektivan nego perfektivan kontekst. U isti mah udara u oči da ovdje *cum* i ne odgovara više našem „kad", jer smisao traži „pošto", — što je u sklopu našega pitanja također poučno.

Da vidimo, dakle, o čemu se radi.

Treba, prije svega, imati na umu da se vremenska rečenica uz *cum* „narrativum" dâ svesti na osobit slučaj vremenskoga odnosa *cum—tum*, za koji su karakteristična dva momenta: prvo, da su radnje obiju rečenica, glavne i sporedne, u „relativu"[8], tj. nisu vremenski određene sa stanovišta momenta govora, nego sa stanovišta nekoga *tum*-momenta o kojem je riječ, i, drugo, da dvije radnje stoje među sobom u strogom relativno-vremenskom odnosu, pri čemu sporedna s obzirom na glavnu može biti istovremena ili prijevremena. Tu se onda istovremenost kao relativna sadašnjost izriče vremenskim oblicima prezenta, a prijevremenost kao relativna prošlost vremenskim oblicima perfekta[9].

Ogledajmo sada u tom smislu naš konkretni slučaj.

Ako znamo da se u vremenskim *cum*-rečenicama, osobito u onima kakva je naša, glavna radnja vrši ili izvrši u prošlom *tum*-momentu, koji je dan u kontekstu pripovijedanja, onda nema ništa naravnije od toga da se sporedna radnja, koja označuje vremenski povod one prve, izriče kao istovremena, dakle relativno-sadašnja, imperfektom, a kao prijevremena, dakle relativno-prošla, pluskvamperfektom. Što se ovdje dva vremena javljaju u načinskom obliku konjunktiva, nema veze s pitanjem njihove vidske vrijednosti[10]. Kako se pak dvije radnje većinom vremenski dodiruju, bilo da se među sobom pokrivaju ili jedna na drugu nastavljaju, očituje se ovdje križanje dviju predo-

[8] Isp. M. Kravar, „Upotreba latinskoga perfekta u 'relativu'", *ŽA* (1956), str. 10 i d., a napose 15 i d., gdje je riječ o vremenskim rečenicama iterativna smisla; v. ovdje str. 38 i d.

[9] Takva je relativno-vremenska upotreba vremena najpotpunije provedena u iterativno-vremenskim rečenicama, gdje se ujedno vidi kako su termini *infectum* i *perfectum* u stvari relativno-vremenski, a ne čisto vidski pojmovi; isp. *ŽA* 6, str. 15 i d.

[10] Tu bi, naravno, dostajala i analogna vremena indikativa, kao što biva inače u *cum*-rečenicama za prošlost. Ako pak konjunktiv uz *cum* „narrativum", kao i onaj kasniji uz *cum* „iterativum", ima za cilj da istakne „relativ", onda bi u tome ležao ključ zamjene indikativa konjunktivom, kao izrazom vremenskoga relativa, u svim navedenim rečenicama.

džaba, vremenske i vidske, ili — drugim riječima — dolazi do miješanja pojmova „sadašnje" i „neizvršeno" odnosno „prošlo" i „izvršeno". To će reći da se ovdje vidski odnos između dvije radnje, a onda i vidski smisao dvaju relativno-vremenskih oblika konjunktiva, imperfekta i pluskvamperfekta, određuje sintaktički, tj. bez obzira na to jesu li i sami oblici vidski označeni ili nisu. Tako onda i dolazi do toga da *cum* + impf. konj. odgovara redovno paratazi: „za vrijeme v r š e n j a radnje x", a *cum* + plpf. konj. sintelezi: „nakon i z v r š e n j a radnje x"[11]. Tako u rečenici: *Antigonus in proelio, cum adversus Seleucum . . . d i m i c a r e t, occisus est* — označuje oblik *dimicaret* sam po sebi samo relativno-sadašnji odnos prema radnji *occisus est*, kao što i u rečenici: *Alexander cum i n t e r e m i s s e t Clitum, vix a se manus abstinuit* — oblik *interemisset* izriče samo relativno-prošli odnos prema radnji *abstinuit*, dok vidska vrijednost obaju oblika proizlazi u prvom redu iz toga sintaktičkog odnosa među dvjema radnjama, ali također i iz vrste radnje, tzv. „akcije" glagola *dimicare* i *interimere*[12]. Stoga i možemo ustanoviti da u slučaju s imperfektom konjunktiva daleko prevlađuju glagoli durativna ili kurzivna značenja, tj. takvi koji odgovaraju uglavnom našem imperfektivnom vidu, mnogo češće prosti nego složeni, dok u slučaju s pluskvamperfektom susrećemo najčešće glagole momentana značenja, dakle takve koji odgovaraju više ili manje našem perfektivnom vidu, daleko češće složene nego proste. U oba slučaja vidimo istu stvar: da vrsta radnje kao sastavni dio leksičke semantike glagola fungira, pod povoljnim okolnostima sintaktičkoga konteksta, kao zamjena za gramatička značenja vida. A da navedeni glagoli, pa i drugi njima slični, nisu i stvarno vidski označeni, lako je dokazati u upotrebama gdje se isti glagoli javljaju u obratnom vidskom smislu[13].

Ako, dakle, pođemo od postavke da u latinskom ni glagolska riječ — kao u slavenskom — ni glagolski oblici — kao u grčkom — nisu strogo odnosno čisto vidski označeni, nego vidska vrijednost danoga oblika u tekstu proizlazi s jedne strane iz njegova sintaktičkoga konteksta, a s druge iz vrste radnje glagola kao takva, onda će biti naravno da ni u našem slučaju dva vremena konjunktiva ne moraju odgovarati svagda istome našem vidskom značenju. To i jest razlog što smo pluskvamperfekt konjunktiva našli i u vidsko-vremenskom kontekstu: „nakon v r š e n j a radnje x", dakle naoko u paratazi. Tako u rečenici: *cum diu s t e t i s s e n t, . . . tum demum onerarias adgrediuntur* — označuje oblik *stetissent*, kao i inače, samo relativno-

[11] Pod „paratazom" razumijem imperfektivan, a pod „sintelezom" perfektivan sintaktički kontekst; isp. *ŽA* 6, str. 13 i d.; v. ovdje, str. 37.

[12] Isp. moje radove „Vidske osobine latinskoga perfekta", *ŽA* 9 (1959), str. 137 i d. a posebno 139 i d., i „An aspectual relation in Latin", *Romanitas* 3 (1961), str. 293 i d. ; v. ovdje, str. 47 i d.

[13] Isp. *ŽA* 6, str. 21 i d., a napose bilj. 45, gdje u čitavu nizu upotreba nalazim oblike prezentske mjesto oblika perfektne osnove; npr. Pl. *Men.* 189: *satine, ut quemque c o n s p i c o r, ita me ludificant?* („čim pogledam"), gdje prezent momentana glagola pokriva ono što se inače izriče perfektom, npr. id. *Mil.* 1264: *omnes. . . mulieres te amant, ut quaeque a s p e x i t* („čim pogleda"); v. ovdje, str. 44 i d.

prošli odnos prema radnji *adgrediuntur*, a što u vidskom pogledu vrijedi kao imperfektivan, o tome odlučuje — ovoga puta unatoč sintaktičkom kontekstu — vrsta radnje samoga glagola *stare* kao takva. Tu vidimo da se u slučaju s pluskvamperfektom mogu više puta naći i glagoli durativna ili kurzivna značenja, osobito prosti glagoli stanja, koji se onda lako asociraju s našim imperfektivnim vidom. Ali da u istoj upotrebi nisu isključeni ni drugi glagoli, pod uvjetom da im se radnja pomišlja kao trajna, dokazuju primjeri kao što je Caes. *B. G.* 7, 53, 3: *cum hoc idem postero die fecisset, ... in Haeduos movit castra* —, gdje se možemo lako pokolebati u izboru između „kad je učinio" i „pošto je činio".

No i ovdje treba imati na umu ono vidsko nepodudaranje između našega vidskoga sistema i latinskih vidsko-vremenskih odnosa: dok se u latinskom i durativna vrsta radnje može predočiti vidski dvojako, paratatički i sintelički, u nas je ona, u nestašici durativno-perfektivnih glagola, ograničena na imperfektivni vid. Ali upravo relativno-vremenski smisao perfektnih oblika, u danom slučaju konjunktiva pluskvamperfekta, upućuje na njihov u osnovi sinteličko-vidski smisao.

Još davno je učio Gaffiot da se dva vremena konjunktiva uz *cum* „narrativum", što ga on i zove „participial", mogu svesti s obzirom na relativno-vremenska značenja na particip: imperfekt na particip prezenta, a pluskvamperfekt na particip perfekta[14]. Ali stvar se da proširiti i na vidsku vrijednost dvaju oblika: Kao što particip prezenta kao izraz za relativno-sadašnju radnju odgovara samim time imperfektivnom vidu, dok particip perfekta kao izraz za relativno-prošlu radnju dopušta oba naša vidska značenja[15], tako se u pogledu vida odnose među sobom i naša dva konjunktiva.

Gore sam spomenuo da *cum* s pluskvamperfektom konjunktiva koji se ne da prevesti perfektivno odgovara našem „pošto". To je, dakako, stvar našega jezika, u kojem *pošto* sam po sebi ističe relativno-prošli odnos, ali dopušta u njemu podjednako obje vidske mogućnosti, dok *kad* uz imperfektivan glagol označuje istovremenost pa zato i ne pristaje u naš slučaj.

Cio taj snop odnosa između latinske rečenice s *cum* „narrativum" i odgovarajuće naše rečenice mogao bi se najbolje predočiti na našim primjerima gdje uz *kad* stoji vidski neutralan glagol. Takav bi, na primjer, bio izraz *kad sam ručao*, u kojem se — zbog vidske neutralnosti glagola *ručati* i relativno-vremenske neutralnosti veznika *kad* — ne razabira što se misli reći: da li *cum cenarem* = „dok sam ručao" ili *cum cenavissem* = „pošto sam ručao", pri čemu ono prvo, izraženo vidski, može značiti samo „kad sam ručavao", dok ovo drugo može biti vidski dvojako: „kad/pošto sam poručao"

---

[14] F. Gaffiot, *Le subjonctif de subordination en latin*, Paris 1906, str. 151 i d.

[15] Isp., na primjer, Sall. *Jug.* 13, 4: *victus* (sc. *Adherbal*) *ex proelio profugit* („pobijeđen"), ali Liv. 2, 32, 4: *per aliquot dies neque lacessiti neque lacessentes sese tenuere* („izazivani" : „izazivljući").

i „pošto sam ručavao". Toliko nam kaže naše vidsko osjećanje. Ali u latinskom dva vremenska oblika kažu, u stvari, samo ovoliko: „kad *sam ručao*" i „kad *sam bio ručao*", obilježavajući relativno-vremenski odnos, a vidski prepuštajući kontekstu. Poučni su u tom smislu primjeri u kojima se susreću oba vremena istoga glagola, kao što je Nep. 13, 3, 3: *ii cum Samum profecti essent et eodem Chares .... proficisceretur, ... accidit, ... ut magna procella oreretur* („kad su krenuli" : „kad je kretao"). Tu se odmah vidi osnovna razlika između dva glagola, latinskoga i hrvatsko-srpskoga, u pogledu vidsko-vremenskih svojstava. Bitna je crta latinskoga, vidski neutralna glagola u tome što raspolaže relativno-vremenskim oblicima, kojima onda — u povoljnu sintaktičkom kontekstu — pokriva i naša vidska značenja, dok naš glagol, relativno-vremenski slabo oblikovan, raspolaže vidskim tvorbama, kojima — također na temelju sintaktičkoga konteksta — pokriva i relativno-vremenska značenja. Ali u slučaju vidski neutralna glagola, kakav je *ručati* u gore navedenom primjeru, ostaje u nas ne samo vidski nego i relativno-vremenski odnos neoznačen.

Na koncu bi se moglo, također u okviru vremenske rečenice uz *cum* „narativum", postaviti i pitanje: ima li možda i takvih slučaja gdje se imperfekt konjunktiva — obratno od onoga što smo vidjeli kod pluskvamperfekta — dâ shvatiti perfektivno. Tome ne bi na prvi pogled trebalo ništa da smeta, pogotovu ako se ima na umu da imperfekt konjunktiva nije sam po sebi vidski označen, o čemu svjedoče mnoge druge upotrebe istoga oblika[16]. U našem slučaju on izriče, doduše, relativno-sadašnju, dakle istovremenu radnju, a takva se radnja — bar u jezicima koji poznaju vidske suprotnosti — pomišlja i izriče imperfektivno. Ali mora li i drugdje, recimo u latinskom, oblik sam po sebi vidski neutralan imati istu vidsku vrijednost, moglo bi biti sporno. Tako ima primjera s glagolom momentane vrste radnje, koji su upravo time nekako *a priori* sumnjivi; npr. Sall. *Cat.* 31, 8: *ad hoc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes* ... —, gdje bismo se možda mogli pokolebati između „kad je dodavao" i „kad je dodao". Ali da u našem slučaju sintaktički položaj oblika uopće preteže nad vrstom radnje ovoga ili onoga glagola, dokazuju neki drugi primjeri koji u tom pogledu ne dopuštaju sumnje; npr. Nep. 8, 4, 2: *bene ergo Pittacus, ... cum Mytilenaei multa milia iugerum agri ei muneri darent, „nolite, oro vos", inquit, „id mihi dare, ...* " —, gdje je očito da se, unatoč momentanom glagolu, radi o imperfektivnosti: „kad su davali". Jer da su „dali", ne bi se više moglo odbijati.

Treba se, dakle zadovoljiti objašnjenjem da imperfekt konjunktiva, sam po sebi vidski neutralan, označuje u danom slučaju kao oblik prezentskoga sistema samo relativno-sadašnju radnju, kakva se u nas mora izricati imperfektivnim vidom, jer nam perfektivni uz *kad* pokriva relativno-prošlu, kojoj inače, npr. uz *pošto*, ništa ne smeta da bude vidski dvojaka.

[16] To vrijedi u prvom redu za njegove prospektivno-načinske upotrebe, kako samostalne tako i zavisne; onda osobito u različitim *ut*-rečenicama i sl; isp. danas i Grassi, *Problemi di sintassi latina*, str. 190 i d.

Tu se lijepo vidi kako su vid i relativno vrijeme dvije različite, stvari, iako se često među sobom prepleću.

*

Ako se, dakle, uz *cum* „narrativum", kao i u drugim slučajima odnosa *cum—tum*, gdje se radi o osobitu slučaju vremenskoga relativa, često očituje odnos:

facerem : *fecissem* = „činio sam" : „učinio sam"

—, ne treba smatrati da se takav odnos objašnjuje vidski, u smislu suprotnosti *infectum* : *perfectum*, koja tobože ima vidsku vrijednost. Dok imperfekt konjunktiva, kao izraz za relativno sadašnju, radnju dobiva imperfektivan smisao strogo sintaktički, ostaje pluskvamperfekt, kao izraz za relativno-prošlu radnju, s našega stanovišta vidski dvoznačan, pri čemu onda o njegovu vidskom značenju odlučuje vrsta radnje danoga glagola. U latinskim je oblicima u oba slučaja na prvome mjestu predodžba o vremenu, a iz nje — pod okolnostima križanja njihova relativno-vremenskoga značenja s vrstom radnje samoga glagola — proizlazi vidska vrijednost dvaju oblika.

Čitavo se pitanje, kako vidimo, svodi uglavnom na odnos između dva glagola, latinskoga i hrvatsko-srpskoga, kao i uopće slavenskoga, od kojih se prvi služi vremenskim, a drugi vidskim oblicima da bi se u određenom sintaktičkom položaju u jednom slučaju označili, a u drugome bar pokrili isti relativno-vremenski odnosi.

X

VID I VRIJEME INFINITIVA

1

Latinski se glagolski sistem odlikuje i time što je u njemu i infinitiv kao važan glagolsko-imenski oblik široke upotrebe također vremenski raščlanjen. Već i sam paradigmatski sastav infinitiva, koji raspolaže oblicima za sva tri vremenska odsjeka:

fecisse ·····→ *facturum esse*
facere

pokazuje kako je ovdje, čak i na području tako apstraktna glagolskoga oblika kao što je infinitiv, predodžba o vremenu na istaknutu mjestu, to više što se u latinskom, kao i u većini drugih indoevropskih jezika, radi u danom slučaju o novim tvorbama, među kojima ih je, ako se uzmu u obzir i pasivni oblici, polovica perifrastična sastava[1]. Ta crta latinskoga infinitiva, tj. njegova vremenska raščlanjenost, udara u oči osobito sa stanovišta takvih jezika koji, kao na primjer grčki ili slavenski, raspolažu jednim, u oba slučaja vidski raščlanjenim oblikom infinitiva, npr. ποιεῖν : ποιῆσαι : πεποιηκέναι odnosno *činiti* : *učiniti*, koji funkcionira kao „čisti" infinitiv, tj. takav kojem je pojam vremena posve tuđ[2].

Ostavljajući po strani infinitiv futura, koji se po svome sastavu, pa i po značenju, naknadno uklopio u glagolski sistem, i to u njegov prezentski dio, zadržavamo se ovdje na suprotnosti *facere* : *fecisse*, u kojoj jedan član pripada prezentskom, a drugi perfektnom podsistemu, tako da se tu i pitanje vidske vrijednosti dvaju oblika postavlja na isti način kao i u drugim parovima oblika o kojima je dosada bilo govora. Štaviše, vidjeli smo da se i sama bit vidsko-vremenskih odnosa glagolskoga sistema izražava upravo u suprotnosti dvaju infinitiva,

---

[1] Isp. Leumann—Hofmann, *Lateinische Grammatik* I, str. 328 i 340, i Meillet-Vendryes, *Traité*, str. 356 i d.

[2] I sam broj oblikâ latinskoga infinitiva i mnoštvo njegovih glagolskih funkcija u uspoređenju s drugim indoevropskim jezicima, napose slavenskima, pokazuje kako je u latinskom proces verbalizacije infinitiva kao glagolskie imenice bio širok i razmjerno brz; isp. Brugmann, *Grundriss* II, 1, str. 638 i d., i II, 3, str. 888 i d. U grčkom je samo infinitiv futura ποιήσειν vremenski obilježen.

prezenta i perfekta. Ako to i ne biva u smislu Meilletove sheme *infectum* : *perfectum*, radi se ipak o suprotnosti u kojoj je prvi član, s obzirom na vidsko-vremensko značenje perfekta, neobilježen, a drugi obilježen kao takav. Drugim riječima, i ovdje bi tzv. „infinitiv prezenta" imao biti vidski neutralan, a infinitiv perfekta sam po sebi sinteličan[3]. To ćemo pokušati dokazati na primjerima važnijih upotreba dvaju članova suprotnosti *facere* : *fecisse*, pri čemu ćemo ogledati najprije prvi od njih, a zatim i oba zajedno.

*

Kad je riječ o latinskom infinitivu prezenta, treba imati na umu da se i on u čitavu nizu upotreba, i to primarnih, ponaša također kao „čisti" infinitiv[4]. On u tom slučaju vremenskoga značenja upravo i nema, dok mu „vidsko" ostaje na razini leksičkoga sadržaja glagola u smislu vrste radnje ili akcije, određeno često i sintaktičkim kontekstom. To se vidi najbolje na primjerima infinitiva uz tzv. „načinske" glagole.

Evo ih samo nekoliko: Pl. *Per.* 396: *hac dote poteris vel mendico nubere* („udati se"). — Ter. *Andr.* 332: *nuptias ecfugere ego istas malo quam tu apiscier* („izbjeći", „postići"). — Cic. *Fam.* 4, 9, 2: *dicere fortasse, quae sentias, non licet, tacere plane licet* („reći" ili „govoriti" : „šutjeti"). — Caes. *B. G.* 3, 92, 3: *hanc* (sc. *animi alacritatem*) *non reprimere, sed augere imperatores debent* („potiskivati", „povećavati", tj. uopće). — Sall. *Jug.* 14, 24: *nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore* („živjeti" : „umrijeti"). — Liv. 22, 51, 4: *vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis* („pobijediti" ili „pobjeđivati" : „služiti se" ili „poslužiti se"). — Tac. *Germ.* 14, 3: *pigrum .... videtur sudore adquirere quod possis sanguine parare* („steći" ili „stjecati", „dobiti" ili „dobivati"). — Petr. *Sat.* 112, 7: *malo mortuum impendere quam vivum occidere* („objesiti", „ubiti").

Tu infinitiv prezenta nosi u sebi samo glagolski pojam, dakle i njegovo akcionalno značenje, o kojem onda većinom i ovisi hoćemo li ga u danom slučaju, kad nam to već nameće naš vidski sistem, shvatiti i prevesti „paratatički", tj. imperfektivno, ili sintelički, dakle perfektivno[5]. U tom je pogledu, dakako, važna i različita uloga durativnih, napose prostih, i nedurativnih, pogotovu momentanih, napose složenih glagola, osobito ako vidski odnos nije dan sintaktički. A sintaktički je, kako se vidi iz mnogih primjera, odlučna i razlika između

[3] U smislu onoga što je o tome rečeno ovdje u Uvodu, v. tamo.

[4] Ili „infinitif proprement dit", kako kažu Ernout-Thomas, *Syntaxe latine*, str. 255. Stoga je naprijed u shemi i smješten „ispod" vremenske crte.

[5] Nazivi „perfektivni" i „imperfektivni" glagoli uzimlju se ovdje i dalje u smislu shvaćanja K. H. Meyera o tobožnjim „vidskim" suprotnostima kao *facere* : *conficere* odnosno *ire* : *venire*, gdje se u stvari radi o leksičkim razlikama vrste radnje ili akcije.

jednokratne radnje, koja se odnosi na dani slučaj, i višekratne, koja vrijedi uopće, bilo kada. Tu smo, dakle, u sličnu položaju kao i kod drugih prezentskih, u vidskom pogledu neutralnih oblika.

No da sami glagoli u infinitivu prezenta kao dopune drugih glagola nisu kao takvi vidski obilježeni, dokazuje također upotreba infinitiva uz tzv. „vidske" ili, po drugima, „fazne" glagole, kao *coepi, pergo, desino* i sl., uz koje u latinskom dolazi infinitiv i takvih glagola koji se po Meyeru označuju kao „perfektivni"[6].

Evo nekoliko primjera: Pl. *Trin.* 162: *ut occepisti, perge porro proloqui* („kazivati"). — *Cas.* 701: *cur non ego id perpetrem quod occepi* (sc. *perpetrare* „izvršivati"). — Ter. *Andr.* 821: *satis pericli incepi adire* („ulaziti"). — *Ad.* 190: *illuc quaeso redi, quo coepisti* (sc. *redire* „vraćati se"). — Enn. *Med. ex.* 36: *quo nunc me vertam, quod iter incipiam ingredi?* („stupati").

Već ti primjeri iz starijega jezika pokazuju kako se složenice, čak ni one s tobože „praznim" preverbom, ne mogu smatrati „perfektivnima". Tako onda i kasnije; npr. Cic. *Q. fr.* 2, 3, 2: *hora fere nona ... Clodiani nostros consputare coeperunt* („pljuvati"; upravo impf. prema „popljuvati"). — Nep. 23, 11, 5: *repente in eas* (sc. *naves*) *vasa ficitilia ... conici coepta sunt* („bacati", upr. impf. prema „pobacati"). — Caes. *B. G.* 1, 54, 1: *Suebi, ... domum reverti coeperunt* („vraćati se"). — *B. Afr.* 26, 2: *nobiles homines ... de adversariorum eius crudelitate ... commemorare coeperunt* („spominjati"). — Verg. *Georg.* 1, 358: *altis montibus audiri fragor incipit* („čuti se"; rus. „слышаться"). — Phaedr. 1, 3, 10: *graculus redire maerens coepit ad proprium genus* („vraćati se"). — Tac. *Ann.* 1, 34, 2: *dissoni questus audiri coepere* („čuti se;" rus. „слышаться"). — Plin. *Ep.* 6, 15, 2: *is cum recitaret, ita coepit dicere* („govoriti"). — Petr. *Sat.* 29, 2: *ego ... non destiti totum parietem persequi* („razglédati").

Tu, dakle, nalazimo još jedan dokaz protiv Meyera i njegovih pristaša u pitanju „perfektivnih" i „imperfektivnih" glagola u latinskom[7]. A što takvi slučaji nisu ipak česti, treba pripisati vrsti radnje, a ne vidu: „fazni" se glagoli već leksički, tj. na razini akcije, teže podnose s glagolima momentana smisla[8].

*

Nešto slično imamo i u upotrebama infinitiva *pro futuro* ili *pro praeterito*, gdje mu se također očituje vidska, pa i vremenska neutralnost.

---

[6] Uostalom, taj kriterij potječe s područja slavenskoga vida.

[7] O tome danas i C. Grassi; v. ovdje, str. 12.

[8] Tako već i u jezicima u kojima je glagol kao takav vidski neutralan: u njemačkom ili francuskom bila bi također neobična sintagmatska veza „ich *fange an* zu *kommen*" odnosno „je *termine* de *venir*", osim u iterativnom smislu.

Ono prvo biva osobito u starolatinskom uz *verba dicendi* u kojima je već dan pojam budućnosti[9]; npr. Pl. *Men.* 843: *perii . . . : minatur mihi oculos e x u r e r e* („da će sažeći"; također samo „sažeći"). — *Per.* 432: *te negabas c r e d e r e argentum mihi* („da ćeš povjeriti"). — *Most.* 1084: *ius iurandum pollicitust d a r e se . . . mihi* („da će dati"). — Ter. *Phorm.* 837: *ego me i r e senibus Sunium dicam ad mercatum* („da ću ići"; moguć i prezentski smisao „da idem").

I tu se, kako vidimo, infinitiv pokazuje vidski neutralan, pri čemu se mjesto vida ističe vrsta radnje, a uz nju i sintaktički kontekst. U infinitivu kao takvu nema ništa što bi ga vidski označivalo kao oblik *infectum*-a sa stalnim vidskim značenjem[10].

Nešto je drukčiji slučaj tzv. „historijskoga" ili „narativnoga" infinitiva, gdje se infinitiv prezenta javlja za prošlost, ali više ili manje u stalnu vidskom značenju[11]. Evo samo dva-tri primjera: Pl. *Aul.* 19 *ille . . . minus minusque impendio c u r a r e minusque me i m p e r t i r e honoribus* („brinuo se", „iskazivao je"). — Ter. *Eun.* 432: *risu omnes qui aderant e m o r i r e* („umirali su"). — Caes. *B. G.* 1, 16, 4: *diem ex die d u c e r e Haedui : conferri . . . d i c e r e* („otezali su", „govorili su"). — Sall. *Cat.* 6, 5: *Romani . . . f e s t i n a r e, p a r a r e, alius alium h o r t a r i, hostibus obviam i r e, libertatem . . . . armis t e g e r e* („žurili su se", „spremali su se", „hrabrili su", „išli su", „štitili su").

Kako se takav infinitiv susreće poglavito u iterativno-narativnu kontekstu, tj. kao izraz za radnju koja se u prošlosti ponavlja, ponaša se u svemu kao zamjena za imperfekt, pa se njime, kako ističe Wackernagel, više slika (dakle opisuje) nego pripovijeda[12]. Stoga se u takvu infinitivu, kao i u samom imperfektu, vrsta radnje usklađuje s vidskim, ovdje sintaktički danim značenjem oblika, što se vidi i po visokom postotku prostih glagola prema složenicama. Štaviše, takav se infinitiv javlja i uporedo s imperfektom; npr. Sall. *Jug.* 32, 3: *alii perfugas v e n d e r e, pars ex pacatis praedas a g e b a n t* („prodavali su" : „gonili su").

Ovdje nema nikakve potrebe tumačiti vidsku vrijednost infinitiva kao slučaj *infectum-a,* kako čine Perrochat[13] i Juret[14], ili iz nje izvlačiti negativan dokaz za tobože „perfektivno" značenje složenica,

---

[9] Isp. Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, str. 357 i d., a posebno H. Sjögren, *Zum Gebrauch des Futurums im Altlateinischen,* Uppsala—Leipzig 1906, str. 56 i d.

[10] Kao što, slijedeći Meilleta, čini P. Perrochat, *Recherches sur la valeur et l'emploi de l'infinitif subordonné en latin,* Paris 1932, str. 27 i d.

[11] Isp. o tome J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache,* Heidelberg 1951[3], str. 50, ili A. Ronconi, *Il verbo latino,* str. 223: „decisamente imperfettivo", i W. Dressler, „Die Funktion des hist. Infinitivs im lateinischen Verbalsystem", *Kratylos* 10, str. 191 i d.; isti, *Studien zur verbalen Pluralität,* str. 105 i d.

[12] J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I, str. 268.

[13] P. Perrochat, *L'infinitif de narration en latin,* Paris 1932, str. 17 i d.

[14] A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine,* str. 28.

kako su činili Barbelenet[15] i Barone[16], pa čak i Hofmann[17]. Na boljem je putu danas Dressler, koji takav infinitiv tumači u smislu „glagolskoga pluraliteta", u danom slučaju iterativne prošle radnje[18].

Različita shvaćanja o podrijetlu historijskoga infinitiva, bilo u smislu infinitiva imperativnoga ili elipse glagola *coepi* ne dovode u pitanje njegovu vidsku vrijednost[19].

No ima i takvih primjera gdje bi se infinitiv mogao shvatiti i perfektivno, kao u gore navedenom primjeru iz Terencija: *risu omnes . . . . e m o r i r i* („umrli su"; kao naš narativni imperativ „umri")[20]. Danas Szantyr navodi Schönfeldovo mišljenje o „bitemporalnom" infinitivu u danom slučaju, tj. takvom koji može stajati mjesto imperfekta i perfekta[21].

2

Dosada smo imali posla sa samim infinitivom prezenta kao „čistim" infinitivom, koji se kao takav javlja u neparnim upotrebama, dok je infinitiv perfekta ostajao po strani. Sada ćemo ogledati oba oblika jedan prema drugome, tj. u suprotnosti *facere* : *fecisse*.

Što se tiče infinitiva perfekta, ima jedna upotreba gdje se i on, kao i infinitiv prezenta, susreće uz načinske glagole i izraze slična smisla i tumači obično vidski kao izraz za aorisno-bezvremensku radnju, dakle kao grčki infinitiv aorista ili *mutatis mutandis* kao naš infinitiv perfektivnoga vida[22]. Neki razlikuju s pravom dva slučaja, stariji i mlađi, napose Ernout-Thomas[23], iako se, prema Hofmannu[24], radi o arhaizmu koji se onda proširio u kasnijem, osobito pjesničkom jeziku.

Takav je infinitiv perfekta mjesto infinitiva prezenta u izrazima zabrane prije svega u starolatinskom; npr. *S. C. Bacch.* 4: *neiquis eorum Bacanal h a b u i s e velet* („održati"), tobože nasuprot pozitivnom *qui . . . deicerent necesus ese Bacanal h a b e r e* („održavati"). — Pl. *Poen.* 870: *meae alae pennas non habent* :: *nolito edepol d i v e l l i s s e* („očupati"). — Ter. *Hec.* 563: *interdico ne e x t u-*

[15] D. Barbelenet, *De l'aspect verbal en latin ancien*, str. 42 i d.

[16] M. Barone, *Sui verbi perfettivi in Plauto e in Terenzio*, Roma 1908, str. 122 i d.

[17] Hofmann—Szantyr, *Grammatik* II, str. 367 i d.

[18] *Studien*, str. 191 i d. U vezi s njegovom pretpostavkom o tobože „vidskom" odnosu između „perfektivnoga" historijskog prezenta i „imperfektivnoga" historijskog infinitiva v. ovdje, str. 27 i d.

[19] Isp. literaturu u Hofmann—Szantyra, *Grammatik* II, str. 368; v. o tom pitanju i ovdje, str. 29 i d.

[20] I Hofmann—Szantyr, *ibid.*, str. 303, uzimlju vezu *coepi* + infinitiv kao „vidsku" probu, ali u Meyerovu smislu.

[21] *Grammatik* II, str. 367; isp. H. Schönfeld, „Bitemporaler Infinitiv", *Der altsprachliche Unterricht* 7 (1955), str. 1 i d.

[22] Tako već Delbrück, *Vergleichende Syntax* II, str. 472 i d.

[23] *Syntaxe latine*, str. 259 i d.

[24] Hofmann—Szantyr, *Grammatik* II, str. 351 i d.

l i s s e extra aedis puerum usquam velis („iznijeti"). — Cato, *Agr.* 5, 4: *nequid e m i s s e velit* (sc. *vilicus*) *insciente domino* („kupiti").

Ta se upotreba infinitiva perfekta objašnjuje, po Hofmannu[25], kao latinska pojava i dovodi u vezu s aorisnim značenjem konjunktiva perfekta u prohibitivu, dok su drugi vidjeli u njoj utjecaj grčkoga aorista, pogotovu preko pravnoga jezika, a treći upućivali na potrebe stiha[26]. Osim toga, Hofmann ističe da takav infinitiv dolazi najčešće od tobožnjih „perfektivnih" glagola, dakle momentanih, iako ni durativni nisu isključeni[27]; tako već ono *habuise* u navedenom primjeru iz *S. C. de Bacch.* ili C. Gracch. u Gelija, *N. A.* 10, 3, 3: *edixerunt, nequis in balneis l a v i s s e vellet* („oprati"; bolje: „prati").

No takav infinitiv perfekta dolazi i izvan izraza zabrane i uz druge načinske glagole i izraze kako u starijem tako sve šire i u kasnijem jeziku; npr. Pl. *Aul.* 828: *non potes p r o b a s s e nugas* („dokazati"). Cato, *Agr.* 23, 4: *quorum dentes vel silicem c o m e s s e possunt* („pojesti"). — Tib. 1, 1, 29: *nec . . . interdum pudeat t e n u i s s e bidentes* („držati"; možda bolje: „*biti držao"). — Verg. *Aen.* 10, 14: *tum certare odiis, tum res r a p u i s s e licebit* („boriti se" : „oteti"; ovdje sa oba infinitiva).

Da se takav infinitiv držao zbog vidskih potreba, a i pod grčkim utjecajem, moglo bi se dopustiti, ali valja svakako računati i s kasnijim bujanjem njegove upotrebe.

Osim toga, tu bi mogla biti po srijedi i neka vrsta načinskih perifraza, i to ne samo u zamjenu za prohibitiv, što je već spomenuto, nego i za druge načinske upotrebe konjunktiva perfekta, pogotovu kad je ovaj počeo sve više prelaziti u prošlost, da bi se na taj način sačuvao aorisno-bezvremenski smisao glagolskoga izraza. Tako bi se u primjeru Pl. *Aul.* 828: *non potes p r o b a s s e nugas* („dokazati"; nasuprot mogućem *probare* „dokazivati" ili „dokazati") ono *potes probasse* moglo razumjeti kao neka vrsta opisnoga potencijala *probaris* prema prezentskom *probes*, isto kao što bi u primjeru Cato, *Agr.* 5, 4: *nequid e m i s s e velit* („kupiti"; nasuprot mogućem *emere* „kupiti" i „kupovati") ono *ne emisse velit* mogao biti nekakav opisni prohibitiv *ne emerit* prema prezentskom *ne emat*.

No ima i takvih primjera u kojima je i preteritalni smisao na osnovi novoga perfekta sasvim očit: npr. Pl. *Bacch.* 759: *iam bis b i b i s s e opportuit* („*biti pio", tj. „da si pio")[28]. — Takav će biti i naprijed navedeni primjer iz Tibula.

Stvar, dakle, ostaje sporna, jer mogućih tumačenja ima više, ali se u svakom slučaju aorisno-bezvremenska i preteritalna upotreba takva infinitiva, prva starija a druga mlađa, mogu još dobro razli-

[25] *Ibid.*; tako već i Wackernagel, *o. c.*, str. 260 i d.

[26] Isp. literaturu, osobito stariju, u Hofmann—Szantyra, *Grammatik* II, str. 352.

[27] *Ibid.*; i Ronconi, *o. c.*, str. 85 i d., smatra tu upotrebu aorisnom.

[28] Ernout—Thomas, *Syntaxe*, str. 259.

kovati. Time onda i misao o bezvremenskom infinitivu perfekta kao reliktu jezične starine ostaje i dalje vjerojatna, a isto tako, unatoč Hofmannu[29], i ona o grčkom utjecaju na njegovu izrazito pjesničku upotrebu.

*

Tek u specifičnim sintaktičkim upotrebama javljaju se dva infinitiva o kojima je ovdje riječ u okviru vidsko-vremenske suprotnosti *facere* : *fecisse*, pri čemu se, kako smo već vidjeli, prvi, neobilježeni član javlja u paratatičkom značenju istovremenosti, tj. relativne sadašnjosti, a drugi u sinteličkom značenju prijevremenosti, tj. prošlosti.

Takvo je područje upotrebe dvaju infinitiva, kojima se ovdje pridružuje, kao treći vremenski član, infinitiv futura, osobito tzv. „infinitivna rečenica" ili *accusativus* i *nominativus cum infinitivo*, gdje suprotnost *facere* : *fecisse* ima prije svega vremensku vrijednost (o čemu najbolje svjedoči upravo treći član *facturum esse*), dok vidska ostaje u pozadini njihove vremenske uloge[30]. Ali u tom pogledu valja razlikovati dva tipa infinitivne rečenice: izjavni kao zamjenu za izričnu rečenicu izjavnoga smisla i zahtjevni kao zamjenu za sličnu zahtjevnu rečenicu[31]. Samo u prvom slučaju imamo infinitiv *pro indicativo* u pravom smislu riječi.

Evo nekoliko primjera. Pl. *Mil.* 91: *ait sese ultro omnis mulieres s e c t a r i e r* („da ganjaju"). — Ter. *Ad.* 517: *ain patrem hinc a b i s s e rus?* („da je otišao"). — Caes. *B. G.* 1, 44, 2: *stipendium c a p e r e se iure belli* („da uzimlje"). — Nep. 25, 21, 5: *hos ut v e n i s s e vidit* (sc. *Atticus*), ... *inquit* („da su došli"). — Cic. *Lael.* 88: *illud est, quod... nostros senes c o m m e m o r a r e audivi* („da spominju"). — Caes. *B. G.* 7, 4, 3: *fratres Litavicci.... paulo ante reperit ad hostes f u g i s s e* („da su pobjegli").

Tu se može dobro vidjeti kako vidska vrijednost u suprotnosti *facere* : *fecisse* ovisi o sintaktičkim okolnostima, osobito o relativnovremenskim odnosima dvaju infinitiva: infinitiv prezenta, sam po sebi — kako smo vidjeli — vidski neutralan, dobiva paratatički smisao sintaktički, tj. u odnosu na dani vremenski moment, dok infinitiv perfekta čuva i ovdje, kao i inače, sinteličkí smisao[32]. Zanimljiv je u tom pogledu primjer dviju rečenica s tzv. „minimalnim kontrastom", kao Pl. *Curc.* 307: *salvom gaudeo te a d v e n i r e* („što dolaziš")

[29] *Ibid.*; za grčki su utjecaj i Ernout—Thomas, *ibid.*, str. 260.

[30] Isp. P. Guberina, *Rad JAZU* 282, str. 33 i d., napose 41, gdje se uloga infinitiva u toj funkciji objašnjuje u smislu „stupnja procesa" radnje.

[31] Naša sintaktička terminologija slabo razlikuje između „izjavne" ili enuncijativne rečenice kao tipa proste rečenice (za razliku od „zahtjevne" ili postulativne) i izrične ili deklarativne kao vrste objektno-zavisne rečenice. Infinitivna rečenica „transformira" oboje, izjavnu i zahtjevnu rečenicu, na isti način, npr. *scio te v a l e r e* (= upravno *scio*, **quod v a l e s*) i *volo te v a l e r e* (= upravno *volo*, **ut v a l e a s*). Ali infinitiv stoji u prvom slučaju *pro indicativo*, a u drugome *pro coniunctivo*.

[32] Tj. isto kao i sam perfekt kao stožer čitava sistema; v. ovdje, str. 47 i d.

prema Ter. *Phorm.* 286: *ere, salve: salvom te a d v e n i s s e gaudeo* („što si došao"), — gdje je uloga sintaktičkoga konteksta u pitanju vidske vrijednosti prvoga oblika očita. Ali ima slučaja u kojima ni sintaktički kontekst nije jednoznačan; npr. Pl. *Epid.* 684: *tu habes lora: ego te e m e r e vidi* („gdje kupuješ"; tako naš prijevod, ali bi se pravi smisao mogao kolebati između „vidio sam te *kupovati*" i „vidio sam te *kupiti*"). O tom pitanju govori danas i Grassi, ali ne uzimljući dovoljno u obzir sintaktički moment[33].

Kao što infinitiv prezenta dobiva sintaktički paratatičko-vidski smisao, čak i u slučaju neduralivnih, pa i momentanih glagola, tako i, obratno, u infinitivu perfekta dolaze i durativni glagoli, pa mu je onda i vidski smisao upravo durativno-perfektivan, dakle ipak sintelički, iako ga silom prilika prevodimo imperfektivno; npr. Pl. *Trin.* 667: *scio te sponte non tuapte e r r a s s e* („da si pogriješio" jednom ili „da si griješio" uopće). — Caes. *B. G.* 1, 17, 6: *ob eam causam, quamdiu potuerit, t a c u i s s e* (sc. *sese*; „da je šutio"). — Cic. *Fam.* 3, 12, 3: *nunquam . . . mihi videor t r a c t a s s e causam difficiliorem* („da sam vodio"; naše je *voditi* u tom smislu *imperfectivum tantum*). — Tac. *Agr.* 11, 4: *Gallos quoque in bellis f l o r u i s s e accepimus* („da su se odlikovali", rus. „отличались"). Tu opet vidimo kako durativna vrsta radnje slabi sintelički smisao perfektnoga oblika[34]. Pod tim se, dakle, infinitivom nalazi ovdje perfekt što smo ga označili kao „konstativni" (ili također „kompleksivni"). Ali takav infinitiv perfekta, koji neupravno zastupa upravni perfekt, može onda ako ne izraziti, a ono bar pokriti i radnju koja bi se upravno izrekla imperfektom. Tipičan je u tom pogledu primjer Sall. *Jug.* 11, 5: *Jugurtha iacit* (= „dicit") *per ea tempora . . . Micipsam parum animo v a l u i s s e* („da je vrijedio"), gdje bi pod infinitivom *valuisse* mogao upravno biti ne samo perfekt *valuit* nego i imperfekt *valebat*, ali s time što bi se u ovom drugom slučaju u infinitivu perfekta izgubio opisno-paratatički smisao imperfekta[35].

Sve što smo rekli naprijed, napose za infinitiv prezenta, vrijedi u slučaju infinitivne rečenice izjavnoga tipa. Ali čim se taj oblik nađe u isto takvoj rečenici zahtjevnoga tipa, gdje upravo stoji *pro coniunctivo*, opet mu se vraća njegova vidska neutralnost, pri čemu onda o vidu odlučuje sama vrsta radnje; npr. Pl. *Amph.* 880: *Mercurium iussi me continuo c o n s e q u i* („da pođe" ili „da ide" za mnom?). — *Rud.* 1027: *sine me hinc a b i r e* („da otiđem"). — *Merc.* 484: *quid veis igitur me d e i c e r e ?* („da kažem" u danom času) prema *Most.* 181: *ego verum amo: verum volo d i c i mihi* („da se kazuje"

[33] C. Grassi, *Problemi di sintassi latina*, str. 198 i d.

[34] Isto kao i u samom perfektu; v. ovdje, str. 59 i d.

[35] R. Methner, *Untersuchungen zur lateinischen Tempus- und Moduslehre*, str. 169 i d.; isp. također Ronconi, *o. c.*, str. 43, gdje se kao primjer daje rečenica *Socrates doctrinam a m a b a t*, koja bi zavisno glasila: (*dicunt*) *Socratem doctrinam a m a v i s s e*, tj. isto kao da mjesto *amabat* stoji *amavit*. Ali to nije dokaz da infinitiv perfekta „può senz'altro indicare un'azione imperfettiva del passato". Jer u neupravnom se govoru ne opisuje, već konstatira.

uopće). — Caes. *B. G.* 1, 49, 4: *Caesar ... duas acies hostem p r o p u l s a r e, tertiam opus p e r f i c e r e iussit* („da odbijaju" : „da završi").

Odatle proizlazi da je tzv. „infinitiv prezenta" kao takav i vremenski i vidski neobilježen: prvo značenje dobiva sintaktički u odnosu na dani vremenski moment, a drugo preko vremenskoga ili leksički prema vrsti radnje danoga glagola.

Smisao vidsko-vremenske suprotnosti *facere* : *fecisse* ističe se oštro u primjerima gdje oba infinitiva stoje jedan prema drugome; npr. Pl. *Bacch.* 151: *v i x i s s e nimio satiust iam quam v i v e r e* („*biti [po-]živio", tj. „biti mrtav" : „živjeti")[36]. — *Rud.* 1321: *istuc verbum ... pessumumst 'h a b u i s s e et nil h a b e r e'* („*biti imao" : ne „imati"). — Plin. *Ep.* 6, 10, 2: *libuit ... monimentum eius v i d e r e, et v i d i s s e paenituit* („da vidim" : „da sam vidio")[37].

Očito je da je i tu vremenska vrijednost dvaju oblika na prvom mjestu, a vidska negdje iza nje.

*

Kako vidimo, suprotnost *facere* : *fecisse* pokazuje ovdje, na području samoga infinitiva, iste vidsko-vremenske osobine kao i drugi analogni parovi oblika u kojima se po dva, jedan prezentski a drugi perfektni, javljaju jedan prema drugome: dok se prvi član pokazuje vremenski, pa i vidski neobilježen s time što paratatičko-vidsku vrijednost dobiva preko vremenske u odnosu na dani vremenski moment, drugi je vidsko-vremenski obilježen u smislu protekłosti radnje, u kojoj su vid i vrijeme povezani u istu predodžbu. Stoga tzv. „infinitiv prezenta" i funkcionira vidski neutralno, pri čemu se u sintaktički neodređenim upotrebama ističe ulega akcionalne semantike, dok infinitiv perfekta ostaje, kao i drugi oblici istoga sistema, u okviru sinteličkoga vida, čak i onda kad vrsta radnje, kao u slučaju durativnih glagola, dolazi u sukob s vidskom vrijednošću, tako da vremensko značenje dolazi na prvo mjesto.

Sve je to vidljiv dokaz za tvrdnju da se članovi dvaju sistema, ovdje kao i inače, odnose među sobom prvenstveno vremenski, a samo posredno i vidski.

Tek u osamljenu slučaju nalazi se infinitiv perfekta, očito kao relikt starijega stanja jezika, i u aorisno-vidskom značenju.

Prema tome i u infinitivu su, ukoliko je vremenski određen, svuda na prvom mjestu vremenski odnosi, dok su vidski u njihovoj pozadini: nalaze se, kako bi se danas reklo, u „dubinskim" strukturama iskaza nemajući u njemu samostalne jezične funkcije.

---

[36] U tom se primjeru pod infinitivom *vixisse* nalazi tzv. „negativni" perfekt; v. ovdje, str. 54 i d.

[37] Tu se i u nas u suprotnosti „da vidim" : „da sam vidio" nalazi vidski neutralan glagol *vidjeti*, koji kao takav stoji bliže latinskom *videre* nego, na primjer, ruski par *видеть* : *увидеть*. Odatle se vidi kako mi, prevodeći bilo koji latinski glagolski oblik, unosimo u latinski glagol vidski podatak imperfektivnosti ili perfektivnosti kojega u njemu kao leksemu nema.

XI

OD GLAGOLSKOGA VIDA DO RELATIVNOGA VREMENA*

Latinski je, sa svojim italskim srodnicima, jedini među starim indoevropskim jezicima koji, osobito u svome klasičnom obliku, poznaje koherentan sistem korelacije relativnoga vremena kao izraza istovremenosti, prijevremenosti i, što će nas ovdje manje zanimati, poslijevremenosti, dok su neki moderni jezici razvili istu crtu ili polazeći izravno od latinskoga ili, možda, pod njegovim kulturno-jezičnim utjecajem. Ta razmjerno kasna pojava kategorije koja u drugim starim jezicima nema posebna izražaja dokazuje sama po sebi da činjenica, kako je ukazao već i Brugmann[1], mora biti i u latinskom sekundarna. Uostalom, u stanju smo pratiti djelomično njezin razvoj od starolatinskoga do klasične epohe. O funkcioniranju korelacije svjedoči prije svega pravilo „slaganja vremenâ", koje — unatoč „izuzecima" koji se katkada preuveličavaju — dominira na svim razinama morfosintaktičke strukture glagola: u indikativu isto kao u konjunktivu i u glagolskom imenu. Najpoučniji je slučaj „bezvremenska" upotreba glagolskih oblika koja se javlja bilo na čisto bezvremenskom planu, kao u sentencijama, ili u interferenciji s apsolutno-vremenskim planom, npr. u iteraciji; tako, više nego drugdje, u različitim tipovima indefinitne rečenice, gdje suprotnost dviju morfoloških osnova glagola, prezentske i perfektne, nalazi svoju punu relativno-vremensku primjenu.

Zaustavimo se, za našu svrhu, na konkretnu primjeru, Caes. *B. G.* 6, 17, 3: *cum* (sc. *Galli*) *superaverunt, animalia capta immolant* —, odakle se, uz relativno-vremensku transpoziciju glagola zavisne rečenice, dobiva tipična suprotnost: *cum superant / superaverunt, . . . immolant* — u smislu „za vrijeme radnje *x*" : „poslije radnje *x*". Kako se vidi, odnosi relativnoga vremena izraženi su ovdje sredstvima apsolutnoga: istovremenost *cum superant* kao sadašnjost, a prijevremenost *cum superaverunt* kao prošlost prema

---

* Referat održan na XIII međunarodnom kongresu antičkih studija („Eirene"), Dubrovnik, 7.—12. listopada 1974, pod naslovom „L'aspect verbal en latin à la lumière d'oppositions distinctives". Čitano također pod naslovom „Vom Aspekt zum relativen Tempus im lateinischen Verbalsystem" u ljetnom semestru 1975. na „Lingvističkom kolokviju" Lingvističkoga instituta Sveučilišta u Bonnu.

[1] K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Berlin—Leipzig 1933, str. 570 i d., ili *Grundriss* 2/3, str. 729 i d.

apsolutnom prezentu *immolant*. Ako bismo za tu latinsku suprotnost, namjesto da je prevodimo, htjeli naći adekvatnu zamjenu u srodnim sistemima koji, kao grčki ili slavenski, počivaju također na dvjema ili čak trima osnovama, bili bismo upućeni na korelaciju glagolskoga vida u smislu trojne suprotnosti *prezent* : *aorist* : *perfekt* u grčkom, npr. (ὅταν) ποιῶ : ποιήσω : πεποιήκω, ili dvojne suprotnosti *imperfektiv* : *perfektiv* u slavenskom, npr. (*kad*) *činim* : *učinim* u hrvatsko-sprskom. To je upravo ono što se i činilo u više navrata, a da se nije vodilo računa o sintaktičkom funkcioniranju specifičnih odnosa latinskoga sistema. Jer razlika između latinskoga tipa, s jedne strane, i grčkoga ili slavenskoga, s druge, udara u oči na prvi pogled: dok u latinskom članovi suprotnosti nose relativno-vremenski podatak u sebi, u grčkom ili slavenskom paru, kojih su članovi na istoj crti vremena, imamo samo vidski podatak, koji pod povoljnim okolnostima sintaktičkoga konteksta, kao ovaj ovdje, pokriva i relativno-vremenske odnose[2].

Treba dodati da na tri strane postoji čitav niz upotreba analognih suprotnosti gdje bi se ta razlika između tipova o kojima je riječ mogla dokazati kao bitna.

No jedno je važno pitanje ostalo gore otvoreno, i to: što je s vidskim podatkom u latinskom slučaju? Da ne bismo, u ovom nedostatku vremena, ponavljali čitavu raspru o pitaju vidske sposobnosti latinskoga glagola i njegovih oblika, zalazimo *in medias res* ograničujući se na pet postavki o predmetu[3].

1. U prvom redu, vrijedno je podcrtati da se vidski odnosi u takvu jeziku kao latinski, gdje se, to jest, njihova prisutnost, u nedostatku „kompetentnih" govornih osoba, mora dokazivati izvana, mogu proučavati samo sintaktički, tj. u okviru iskaza, drugim riječima, u tekstovima. Jedna je uspješna metoda u tim istraživanjima sigurno utvrđivanje suprotnosti oblika, u načelu binarnih, gdje se semantičke kategorije o kojima je riječ, promatrane prema minimalnom kontrastu, tretiraju kao „distinktivna obilježja" morfosintaktičke prirode.

---

[2] Isp. A. Musić. „Zum Gebrauche des Praesens verbi perf. im Slavischen", *AslPh* 24 (1902), str. 479 i d.; v. danas o tom pitanju J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, str. 26 i d.

[3] Vidi o tome potanje u M. Kravar, „Zur Frage des lateinischen Verbalsapekts", *ŽA* 18 (1968), str. 49 i d.; ili ovdje „Zusammenfassung", str. 138 i d. — Želim naglasiti da ovdje pod „glagolskim vidom" razumijevam svaku gramatičku kategoriju koja se odnosi na t o k glagolske radnje ukoliko se on izražava u morfosintaktičkim suprotnostima, kao što je slučaj na dvjema spomenutim područjima, gdje takva kategorija funkcionira na sistematski način. Stoga naš glagolski vid nema ništa zajedničko s veoma neodređenim pojmom „vidskih funkcija" W. Dietricha, koji — pozivljući se na učenje E. Coseriua — povezuje pod imenom „perifrastičnoga vida" stanovit broj glagolskih perifraza, više ili manje marginalnih frazeoloških činjenica, većinom akcionalnoga ili čak vremenskoga smisla („Der periphrastische Verbalaspekt im Griechischen und Lateinischen", *Glotta* 51 [1973], str. 188 i d.). Njegova ponešto letimična kritika istraživanja o „prostom" glagolskom vidu u grčkom i latinskom, koja ide od G. Curtiusa i A. Meilleta sve do nekih novijih radova (H. Reinhold, M. Kravar i C. Grassi), čini mi se slabo osnovana.

Takva je metoda, što su je u svoje vrijeme uveli lingvisti kao Brøndal, Hjelmslev i Jakobson, i dalje uobičajena, dapače veoma dobro poznata[4].

Uza sve to, što se tiče pitanja glagolskoga vida u latinskom, opaža se sklonost, više ili manje općenita, da se polazi radije od sistema „jezika" nego od teksta „govora". To se radilo osobito na početku istraživačkoga posla na ovom području, tako da se on još i u naše vrijeme nalazi pod teretom svojih prvih koraka.

Ako bi se moglo činiti da i ja ostajem u okviru sistema, radim to ovdje tek pošto sam, za niz djelomično već objavljenih radova, obilno prekapao po tekstovima različitih epoha, i to u svrhu što sažetije obavijesti[5].

2. Latinski glagolski sistem, izgrađen na morfosintaktičkoj suprotnosti *facere* : *fecisse*, funkcionira čitav kao vremenski sistem. Dovoljno je u tom pogledu usporediti njegovu shemu sa shemama grčkoga ili slavenskoga sistema, koji počivaju na vidskim suprotnostima.

Vidski sistemi, kakvi su poznati u tim dvjema jezicima, mogu se prikazati pomoću slijedećih shema (sl. 1 i 2)[6]:

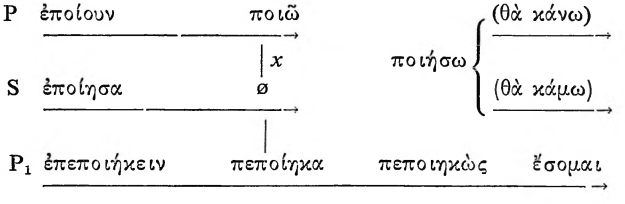

odnosno:

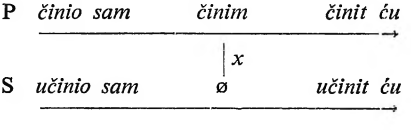

[4] Isp. osobito članak R. Jakobsona „Zur Struktur des russischen Verbums", *Charisteria G. Mathesio*, Pragae 1932, str. 74 i d., ili, danas *Selected Writings* II, The Hague—Paris 1971, str. 3 i d., važan s teoretskoga stanovišta.

[5] Isp. *ŽA* 18, *passim*; v. ovdje str. 138 i d.

[6] Moje sheme slijede izdaleka sheme G. Guillaumea, *Temps et verbe* (=*Collection linguistique de la SL* 27), Paris 1929, str. 77 i d., iako su ove mnogo složenije.

Tumač znakova: ——→ = vremenska crta; x = vidska os; P = „paratatički" vid, S = „sintelički" vid, P_1 = „perfektni" vid.

To će reći:

U vidskim sistemima postoje za svaki vremenski odsjek, osim za sadašnjost, po dva ili više različitih oblika sparenih u suprotnosti, po definiciji binarne, između „paratatičkoga" i „sinteličkoga" vida (uopćeni nazivi za „neizvršeno" : „izvršeno"); što se tiče vida grčkoga perfekta, dakle „perfektnoga", on se dade svesti na paratatički slučaj, jer postignuti rezultat nije drugo nego vrsta stanja koje traje. Na taj način, ovdje imamo između prezenta i perfekta, oba paratatička, prije suprotnost roda između radnje u toku i stanja i trajanju[7].

Kako se, s druge strane, sinteličko značenje ne podnosi s aktualnom sadašnjošću, pretinac sinteličke sadašnjosti ostaje prazan, iako se to na dvije strane događa na različit način: u grčkom prezent aorisnoga vida ne postoji, dok u slavenskom perfektivni prezent služi za druge vremenske odsjeke.

Budućnost, koja je u starogrčkom vidski neraščlanjena, u novogrčkom ipak jest.

U svakom slučaju, tu smo, da ostavimo po strani grčki perfekt, pred dvojnom vidskom korelacijom, koja se može izraziti u tipičnim suprotnostima ποιεῖν : ποιῆσαι ili *činiti* : *učiniti*. Njihov bi se smisao dao, npr. francuski ili njemački, svesti na odnos „faire$_1$": „faire$_2$" odnosno „tun$_1$" : „tun$_2$".

Ako bismo tu istu shemu htjeli primijeniti na latinski, kako se više puta i radilo, imali bismo slijedeću sliku (sl. 3):

P	*faciebam*	*facio*	*faciam*
		$x = \emptyset$	
P_1	*feceram*	*feci*$_1$	*fecero*

Međutim, takva je shema, kako se vidi, slabo prilagođena latinskim činjenicama, osim u slučaju kad se perfekt javlja u svom „perfektnom" značenju, tj. kad se svodi na prezent stanja *feci*$_1$, dakle na paratatički slučaj. Osim toga, valjalo bi se pitati je li sam prezent isključivo paratatičan ili nije.

No latinski je perfekt također i, reklo bi se, više nego išta oblik preteritalna značenja, i to *feci*$_2$. Oko njega se, kao stožera čitava sistema, okreću ostali oblici iste osnove. Ako bismo htjeli ostati kod iste sheme, ona bi, dakle, izgledala kako slijedi (sl. 4):

[7] To je u osnovi učenje Apolonija Diskola, Περὶ συντάξεως; isp. R. Schneider i G. Uhlig: *Apollonii Dyscoli quae supersunt* III (=*GG* II), Lipsiae 1910, *passim*; v. također, B. Delbrück, *Vergleichende Syntax* II (=Brugmann—Delbrück, *Grundriss* IV, 2), Strassburg 1897, str. 1 i d.

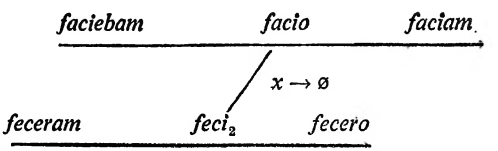

Pod tim se okolnostima funkcionalni odnosi između dva glagolska podsistema mijenjaju u tom smislu što svaki prezentski oblik, određen apsolutno-vremenski, tvori par s odgovarajućim oblikom perfekta kao relativno-vremenskoga izraza za prijevremenost. Dovoljno se sjetiti našega primjera iz Cezara, odakle se, pomoću apsolutno-vremenskoga prijenosa glagola glavne rečenice, dobivaju tri para proporcionalnih suprotnosti: a) *cum superant/superaverunt, immolant,* b) *cum superabant/superaverant. immolabant* i c) *cum superabunt/superaverint, immolabunt.*

Uostalom, kako ovdje vidska os, uz prevagu pojma relativnoga vremena, teži prema nuli, odnosi se u shemi mogu predočiti i kao linearni: *feceram* : *faciebam*/*feci*$_2$, *feci*$_1$: *facio, fecero* : *faciam,* pri čemu se samo u odsjeku prošlosti javlja čisto vidski odnos. Tako se dobiva (sl. 5):

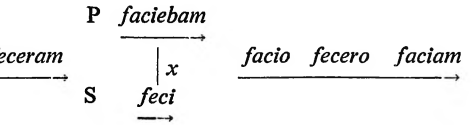

Drugim riječima, tu imamo suprotnost vremena, bilo apsolutnoga ili relativnoga, *facere* : *fecisse* u smislu francuskoga, na primjer, „faire" : „avoir fait" ili njemačkoga „tun" : „getan haben", koja je nešto sasvim drugo nego vidske suprotnosti ποιεῖν : ποιῆσαι ili *činiti* : *učiniti,* koje se — kako smo vidjeli — u francuskom i njemačkom ne raščlanjuju.

Što se tiče funkcioniranja navedenih suprotnosti, ono se regulira s dvostrukoga vremenskog stanovišta: apsolutno, tj. prema momentu *nunc,* u koji se govori, ili relativno, tj. prema momentu *tum,* o kojem se govori, u ovom posljednjem slučaju pomoću „slaganja vremena". Kako pojam vremena prožimlje cio glagolski sistem, a ne samo indikativ, kao u grčkom i djelomično u slavenskom, vremenski se odnosi, napose relativni, dadu ilustrirati na svim trima planovima semantičke strukture glagola: u indikativu, npr. Pl. *Merc.* 297: *immo bis tanto valeo quam valui prius* („vrijedim" : „vrijedio sam") ili id. *Rud.* 972: *quos* (sc. *pisces*) *quom capio, siquidem cepi, mei sunt* („lovim": „ulovim"), ili u konjunktivu, npr. Liv. 2, 40, 5: *sine ... sciam ..., ad hostem an ad filium venerim* („znam" : „došla sam") — ili Nep. 13, 3, 3: *ii cum Samum profecti essent et eodem Chares...*

proficisceretur, ... accidit, ... ut magna procella oreretur („krenuli su" : „kretao je") — ili napokon u glagolskom imenu, npr. Pl. *Bacch.* 151: *vixisse nimio satius est quam vivere* („*biti živio" : „živjeti") — ili Liv. 23, 5, 1: *hac pugna pugnata Romam profectus est* (sc. *Hannibal*) *nullo resistente* („bila se" : „opirao se").

Vidimo da isti pojam dominira svuda: to je pojam vremena.

3. No postavlja se pitanje da li u okviru sistema što smo ga upravo ocrtali igraju kakvu ulogu vidski odnosi, kakvi su dosada bili traženi, i, ako igraju, u čemu se ta uloga sastoji.

Da vidimo najprije što se tu može naći s obzirom na tzv. „vidsku" suprotnost *infectum* : *perfectum*, npr. *facere* : *fecisse*, kojoj je Meillet, slijedeći dvoznačno Varonovo učenje, bio u svoje vrijeme začetnik i koja se nalazi i dalje, tu i tamo, kod više autora, i ne samo onih francuske škole, kao u Riemann-Ernouta, Jureta, Ernout-Thomasa, itd[8].

Samo se po sebi razumije da se, poslije onoga što smo rekli o funkcioniranju latinskoga glagolskog sistema, vidske vrijednosti moraju tražiti u okviru suprotnosti vremena, osobito relativnoga, Tako se, na primjer, ima dojam da se u našem tipičnom primjeru *Galli cum superant / superaverunt, immolant* („kad nadvlađuju" : „kad nadvladaju") — prezent *superant* kao oblik *infectum*-a i perfekt *superaverunt* kao oblik *perfectum*-a suprotstavljaju među sobom kao dva člana vidske suprotnosti, tj. „paratatički" i „sinteličkі", — dojam što ga prijevod na grčki ('ὅταν νικῶσι' : 'ὅταν νικήσωσι') ili na slavenski („kad nadvlađuju" : „kad nadvladaju") može samo pojačati. U stvari, to biva samo na osnovi danoga sintaktičkog konteksta, gdje se vidske vrijednosti, koje se ne izražavaju, samo pokrivaju značenjima relativnoga vremena, koja se, izražena kao takva, nalaze, tako reći, na površini same strukture iskaza.

I zaista, obratni primjeri, koji nisu nipošto rijetki, ne ostavljaju sumnje o prvorazrednoj ulozi vremena. Evo ih nekoliko gdje se prezentski oblici susreću u sinteličkom kontekstu, a perfektni, bar naoko, u paratatičkom: Enn., *Ann.* 8, 298: *summus ibi capitur meddix, occiditur alter* („bude uhvaćen", „bude ubijen"). — Ter. *Ad.* 757: *ego hos convenio: post huc redeo* („sastat ću se", „vratit ću se"). — id. *Hec.* 385: *quom orata eius reminiscor, nequeo quin lacrumen* („sjetim se"). — ili pak Ter. Andr. 766: *recte ego semper fugi has nuptias* („bježao sam"). — Plin. *Ep.* 9 36, 5: *si diu iacui vel ambulavi, post somnum .... demum ... equo gestor* („ležao sam", „šetao sam").

Tu se vidi kako suprotnost *infectum* : *perfectum* nije sama po sebi dovoljna da izrazi vidske odnose u iskazu. Jedan drugi činitelj, semantičke prirode, mora se uzeti u obzir.

---

[8] A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris 1952[6], str. 28 i d.; v. također *ŽA* 18, str. 60 i d. v. ovdje, str. 138 i d.

Zna se dobro da su se vidske činjenice u latinskom tražile i u okviru semantike glagolske riječi, tj. u čisto leksičkim suprotnostima, kao *ire* : *venire* ili, osobito, u parovima *simplex* : *compositum*, npr. *facere* : *conficere*. To su radili Delbrück, Meillet, Barbelenet, Meyer, i, nakon negativne van der Heydeove kritike, ponovno dva slavenska istraživača, Janáček i Safarewicz, koji su ipak istakli veoma važnu činjenicu da prosti glagoli stoje radije u prezentskim, a složeni u perfektnim oblicima[9].

Ja sam u nizu radova pokušao odvojiti u glagolskim oblicima vidska značenja u pravom smislu riječi od onoga što se na drugim jezičnim područjima označuje kao *Aktionsart*, tj. „vrsta radnje" ili akcija, tj. od leksičkoga značenja glagola, koje se ovdje, kao i drugdje, miješalo s vidskim vrijednostima. U tu sam svrhu svrstao sve glagole prema „vrsti radnje", inače veoma različitioj, u dva razreda, durativne i momentane, ne napuštajući leksički plan. Danas i neki drugi, prije svega Grassi, čine to isto[10].

Tako sam našao:

1) da prosti glagol, javljajući se radije u prezentskom nego u perfektnom obliku, pridaje glagolskom obliku značenje blisko značenju grčkoga prezenta ili slavenskoga imperfektiva, i

2) da složeni glagol, birajući radije perfektni nego prezentski oblik, čini da glagolski oblik dobije „aorisno", gotovo perfektivno značenje. To isto vrijedi i za parove kao *ire* : *venire*.

Ali pojava ostaje na leksičkoj razini, tj. nije gramatikalizirana, tako da smo i ovdje daleko od vidskoga sistema. Jer ima mnogo obratnih slučaja, tj. takvih gdje to pravilo ne vrijedi. Evo nekoliko primjera: Pl. *Capt.* 870: *abi, stultu's*: *sero post tempus v e n i s* („dolaziš") — id. *Amph.* 32: *propterea pace a d v e n i o et pacem ad vos a d f e r o* („dolazim", „donosim"). — Id. *Epid.* 138: *dissipiebam mentis, quom illa scripta m i t t e b a m tibi* („slao sam"). — Ter. *Phorm.* 573: *quid illi tam diu . . . c o m m o r a b a r e , ubi id audieras?* („zabavljao si se"). — ili pak Cic. *Fam.* 13, 29: *semper Caesarem Capito c o l u i t et d i l e x i t* („častio je", „volio je"). U takvim primjerima, protivnima pravilu, nemamo drugo nego upotrebu durativnih glagola u perfektu i momentanih u prezentu.

Što se tiče vrijednosti pravila, ostaje od njega, dakle, samo tendencija prema usklađivanju dviju razina glagolskoga izražaja u iskazu, leksičkoga i gramatičkoga, i to prije kao činjenica govora nego kao činjenica jezika.

4. Jedina morfosintaktička suprotnost u latinskom glagolskom sistemu koja, pod određenim sintaktičkim okolnostima, funkcionira u vidskoj ulozi jest ona između imperfekta i aoristo-perfekta, tj.

[9] Isp. o tome *ibid.*, str. 50 i d.; v. ovdje str. 149 i d.

[10] C. Grassi, *Problemi di sintassi latina: Consecutio temporum e aspetto nel verbo latino*, Firenze 1966, str. 154 i d., gdje se razlikuju „durativni" i „punktuativni" glagoli.

faciebam : *feci*$_2$, dakle suprotnost koja uopće ne figurira u tradicionalnoj shemi *infectum* : *perfectum* (usp. sl. 5 sa sl. 3). To sam pokušao dokazati u posebnu članku[11].

Pa ipak se ne može jednostavno reći da se ovdje radi o suprotnosti koje se članovi sami po sebi suprotstavljaju među sobom kao dva preterita različita „vida". Odnos među njima mnogo je složeniji. Dok se imperfekt, kao izraz istovremenosti u prošlosti, kao takav odnosi na prošli moment o kojem se govori[12], perfekt, kao izraz prijevremenosti u odnosu na moment u koji se govori, dobiva značenje apsolutne prošlosti tek na osnovi transpozicije u prošlost, gdje njegov odnos prema momentu govora prestaje. Drugim riječima, to je tipičan slučaj onoga što se u ovoj zemlji, prema Beliću, zove „sintaktički relativ"[13]. U svakom slučaju, upravo na silu toga sintaktičkog susreta, više nego čega drugoga, funkcionira par *faciebam* : *feci*$_2$ kao vidska suprotnost, gdje su oba člana obilježena kao takva: imperfekt kao „paratatički", a perfekt kao „sintelički" oblik, odakle među njima odnos: (a+b) : (a+c)[14].

To se vidi prije svega u pripovijedanju, u kojem su dvije funkcije, opisivanje i kazivanje u pravom smislu, podijeljene između dva člana suprotnosti o kojoj je riječ. Veoma dragocjeni čine mi se u tom smislu opći pogledi Weinrichovi, gdje se s pravom razlikuje „prednji plan" preteritalnoga perfekta i „stražnji plan" imperfekta u pripovijedanju[15]. Uostalom, odavna se zna da *perfecto procedit, imperfecto insistit oratio*, što izlazi otprilike na isto. Neka bude dosta jedan primjer: Pl. *Bacch.* 983: *verbum nullum f e c i t: lacrumans a u s c u l t a b a t quae ego l o q u e b a r* („nije rekao": „slušao je", „govorio sam").

Nije čudno što u tom slučaju i durativni glagoli dobivaju u perfektu čisto „sinteličku" vrijednost, npr. Caes. *B. G.* 1, 44, 4: *legio locum non t e n u i t atque in proximum collem sese recepit* („nije zadržala").

---

[11] M. Kravar, „An aspectual relation in Latin: The opposition *imperfect* : *perfect*", *Romanitas* 3 (1961), str. 293 i d ; v. također „Vidske osobine latinskoga perfekta", *ŽA* 9 (1959), str. 137 i d. (ili ovdje, str. 47 i d.).

[12] Isp. njegovo vjerojatno podrijetlo: **faciē-bhuām*; v. ovdje, str. 57.

[13] A. Belić, „O sintaksičkom indikativu i 'relativu'", *Symbolae grammaticae J. Rozwadowski* II, Cracoviae 1928, str. 47 i d.

[14] Isp. И. М. Тронский, „Заметки о видо-временной системе латинского глагола", *Вопросы грамматики* (= *Сборник И. И. Мещанинова*), Москва—Ленинград 1960, str. 434 i d., ili na njemačkom pod naslovom „Bemerkungen zum Aspekt und Tempussystem des lateinischen Verbums", K. Strunk: *Probleme der lateinischen Grammatik*, Darmstadt 1973, str. 355 i d., gdje se imperfekt označuje kao obilježeni, a perfekt kao neobilježeni član suprotnosti. Slično sam prije njega postupao i sam označujući durativni perfekt kao vidski neutralan u smislu odnosa *a* : (*a*+*b*); danas gledam nešto drukčije na tu stvar.

[15] H. Weinrich, *Tempus: Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart 1971^2, str. 28 i d. i 91 i d. Dvije se „perspektive" govora dadu po mome mišljenju svesti na dvije točke određivanja glagolske radnje, tj. na vremenski „deiksis": na moment *nunc* i moment *tunc*; v. u mene, *Romanitas* 3, str. 302 i d., ili ovdje, str. 47 i d.

Međutim, nešto drugo imamo u razgovornom saopćivanju. Tu perfekt ostaje u odnosu prema momentu govora, gdje je u pogledu vida dovoljan sam sebi, kao u već navednom primjeru, Cic. *Fam.* 13, 29: *semper Caesarem Capito coluit et dilexit* („častio je", „volio je"). Ako se tu nalazi imperfekt u društvu s perfektom, biva to stoga što onaj prvi ima po pravilu memorialno-deskriptivni smisao koji se želi istaknuti, npr. Cic. *Tusc.* 1, 4: *in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes* („cvjetali su" : „učili su", ili točnije: „cvjetaše" : „učahu"). Ali u takvu se slučaju teže uočuje vidski odnos među dvjema oblicima, iako se oni i tu vidski razlikuju.

To će reći da je u svrhu funkcioniranja suprotnosti *faciebam* : $feci_2$, u vidskoj ulozi potrebno sudjelovanje još jednoga činitelja, tj. govorne perspektive ili „deiksisa".

5. S druge strane, dihotomija morfološkoga sistema latinskoga glagola, u okviru koje funkcionira njegov vremenski mehanizam, počiva očevidno na fragmentima prvobitnoga sistema koji u osnovi sliči starogrčkom sistemu. Je li takav sistem opće-indoevropski ili nije, to je danas veoma sporno pitanje, jer suvremena istraživanja više ili manje preinačuju klasično učenje. Mogli bismo kao za primjer citirati Adradosove poglede na taj problem[16]. U svakom slučaju, paralelizam između grčkoga sistema sa tri vidske osnove, tzv. „prezentskom", „aorisnom" i „perfektnom", i latinskoga sa dvije vremenske osnove, gdje prezent preživljuje, dok novi perfekt nastaje iz sinkretičkoga stapanja staroga perfekta i aorista, ne bi smio izazivati sumnju, to manje što su im tvorbe na dvije strane većinom iste[17]. Još je značajnije što je latinski glagol, napuštajući neke prvobitne oblike, u isto vrijeme dopunio svoj sastav novim oblicima italskoga podrijetla, ali ipak čuvajući morfološku dihotomiju. To bi moglo značiti da vremensko organiziranje glagolskoga sistema nije ništa drugo nego rezultat nekakve pojmovne transformacije uslijed koje se prvobitna vidska korelacija „neizvršeno" : izvršeno" osjetila kao vremenska, tj. „sadašnje" : „prošlo", pogotovu ako se ima na umu relativno-vremenska suprotnost „istovremenost" : „prijevremenost", u kojoj se dva pojma, vidski i vremenski, križaju[18]. Takva pojava nije nepoznata čak ni u grčkom ili u slavenskom. To je stoga što je novi perfekt u svojstvu preterita povukao u prošlost cio svoj podsitem uključujući i naslijeđene oblike aorisno-vidskoga podrijetla, tako da je mogao stupiti u vremensku suprotnost s prezentskim podsistemom. Štaviše, mogla bi se navesti u prilog takvoj hipotezi, dvostruka, sad vidsko-prospektivna sad vremensko-retrospektivna upotreba dvaju naslijeđenih oblika, tj. futura II i konjunktiva perfekta, gdje se čini da se takva transformacija događa, tako reći, pred našim očima; npr. Pl. *Stich.* 351: *hoc egomet,*

[16] F. Rodriguez Adrados, *Evolución y estructura del verbo indoeuropeo*, Madrid 1963, str. 475 i d.

[17] Isp. danas o tom pitanju K. H. Schmidt, „Das Perfektum in indogermanischen Sprachen: Wandel einer Verbalkategorie", *Glotta* 42 (1964), str. 1 i d.

[18] Isp. M. Kravar, „Verbal Aspect and Relative Time", *RFFZ* 17 (1978), str. 149 i d., i isti, „*When*-Clause as a General Aspect Test", *PICL XII*, str. 377 i d.

tu hoc convorre. :: *ego f e c e r o* („učinit ću") — naprama Ter. *Eun.* 888: *emoriar, si non hanc uxorem d u x e r o* („ne budem uzeo") ili Pl. *Cist.* 110: *tranquille: ne quid, quod illi doleat, d i x e r i s* („nemoj reći") naprama id. *Poen.* 799: *quicum litigas abscessit.* :: *utinam hinc a b i e r i t malam crucem* („bude otišao"). Tu se čini da oblici *fecero* i *dixeris*, s jedne strane, i *duxero* i *abierit*, s druge, pripadaju dvjema različitim stanjima sistema[19].

Kako god bilo, vidski su odnosi, kako ih nalazimo drugdje, bili ovdje potisnuti u pozadinu sistema, nakon čega više ne mogu, osim pojedinačno, igrati funkcionalnu ulogu na površini iskaza, gdje su značenja relativnoga vremena zauzela njihova mjesta.

Vrijedno je u tom pogledu podsjetiti se još jednom na naše slike 3 i 4, od kojih bi jedna, lišena novih oblika (npr. *feceram*) mogla predstavljati prvobitno stanje sistema, dok druga — čini se — ilustrira put koji je mogao dovesti do novoga stanja stvari. Jer tu se radi o vidsko-vremenskom razvoju glagola kojega polazna točka ostaje djelomično u mraku, dok nam je rezultat potvrđen u književnoj tradiciji, osobito onoj klasično-latinskoj. Što se tiče arhajskoga stanja, bilo bi vrijedno primijeniti u tu svrhu neku vrstu „lingvističke arheologije" da bi se otkrili različiti morfosintaktički „slojevi" glagolskoga sistema.

No to je zadatak koji prelazi granice ovoga saopćenja.

*

Prema tome, možemo zaključiti da su vidski odnosi u latinskom, kako smo već nazreli, usko povezani s vremenskima. Ako arhajski jezik, kako sam upravo podsjetio, čuva nešto vidljivih ostataka prvobitnoga stanja, odatle ne slijedi da je time njegov glagolski sistem u pogledu vida mnogo bolje opremljen nego sistem klasičkoga jezika. Radi se tek o pojedinačnim tragovima pretknjiževnoga stanja. Stoga se ono što se u latinskom razumijeva pod „vidskom suprotnošću" određuje uistinu stjecajem više funkcionalnih činitelja: leksičkoga smisla glagola, vremenskoga, osobito relativno-vremenskog značenja oblika, a također govorne perspektive. To će reći da je glagolski vid u latinskom daleko od toga da bude distinktivno obilježje morfosintaktičkoga sistema, ali je ipak redundantan semantički relikt koji na planu iskaza nema autonomne funkcije, osim — kako smo vidjeli — na području prošlosti.

Takvo stanje stvari nije tako daleko od stanja romanskih jezika kao što se više puta tvrdilo.

[19] Isp. također Tronski, *o. c.*, str. 441 i d.

XII

VIDSKO-VREMENSKA STRUKTURA GLAGOLSKOGA SISTEMA

1

Pošto smo u prethodnim poglavljima imali prilike promatrati vidske pojave latinskoga glagola pod različitim sintaktičkim okolnostima i na obilju raznovrsnih potvrda, dakle u okviru „teksta" ili „govora", bilo bi sada dobro da iz svega toga pokušamo izvući, da tako kažem, apstraktnu bit njegove „aspektualnosti", kako bismo mogli odmjeriti ulogu i odrediti mjesto vida u glagolskom sistemu ili, općenitije rečeno, u „sistemu jezika"[1].

Što se tiče „vidske" vrijednosti suprotnosti *simplex* : *compositum*, npr. *facere* : *conficere*, koju su dokazivali Delbrück i isprva Meillet, pa Barbelenet i neki drugi, pristali smo — navodeći nove razloge — uz mišljenje da se tu ne radi o vidskim parovima „paratatički" ili „sintelički" obilježenih glagola, već o leksičkim ili, bolje reći, leksematskim parovima različite akcije ili „vrste radnje" (njem. *Aktionsart*), koji u latinskom sistemu nisu, kao u slavenskome, gramatikalizirani, tj. funkcionalno generalizirani u binarno strukturirane vidske suprotnosti. Takvi se parovi glagola dadu u najboljem slučaju svrstati u leksematski odnos između „durativnih" i „nedurativnih", pogotovu „momentanih" glagola[2]. To isto vrijedi i za parove kao *ire* : *venire* i sl., među kojima je osobito Meyer tražio vidski odnos. Tako se poka-

---

[1] Tu imam na umu općelingvističku dihotomiju između „jezika" i „govora" (po F. de Saussureu) odnosno onu analognu između „sistema" i „teksta" (po L. Hjelmslevu).

[2] Distinkcija S. Agrella između „aspekta" (tj. „vida") i „Aktionsart-a" (ili „vrste radnje", „akcije" i sl.), opće mjesto suvremene aspektologije, stekla je općelingvističku vrijednost preko E. Hermanna, „Objektive und subjektive Aktionsart", *IF* 45 (1927), str. 207 i d., i H. Jacobsohna, „Aspektfragen", *IF* 51 (1933), str. 292 i d.; isp. također *Gnomon* 2 (1926), str. 369 i d., napose 379 i d. (u njegovoj ocjeni J. Wackernagela, *Vorlesungen über Syntax*).

Danas i Ju. S. Maslov, „Prinzipien und Methoden der kontrastiven Aspektologie", *PICL* XII, str. 695 i d., okuplja različita akcionalna značenja u suprotnost „terminativ" : „nicht-terminativ".

Grassi, *Problemi di sintassi latina*, str. 154 i d., razlikuje u latinskom „durativne" i „punktuativne" glagole.

zalo da se pravi odnos između latinskoga i slavenskoga glagola svodi na razmjer:

facere : *conficere* = *činiti*/(*učiniti*) : *načiniti* / (*načinjati*)[3],

što znači da latinska suprotnost sadržava dvije leksički različite tvorbe od kojih svaka odgovara dvjema vidski različitim tvorbama slavenskoga glagola; slično je i sa suprotnošću *ire* : *venire* = tobože *ići* : *doći*, a u stvari = *ići*/(*poći*) : *doći*/(*dolaziti*), gdje opet imamo po dva glagola u obje vidske tvorbe.

Taj zaključak uglavnom daje pravo van der Heydeu.

To, drugim riječima, znači da u latinskom jeziku nema vidski obilježenih glagola; glagolska je riječ kao takva vidski neutralna.

Znatno je složenije pitanje „vidske" vrijednosti glagolskih oblika, tj. suprotnosti *infectum* : *perfectum* kao *facere* : *fecisse*, koju su Meillet i njegova škola, kako smo vidjeli, tumačili kao vidsku. Jer, ako je morfološka „bitematičnost" glagolskoga sistema, tj. njegova dihotomija na prezentski i perfektni podsistem očevidna, nije se na funkcionalno-semantičkom planu dala dokazati kao strogo vidska korelacija[4]. Osim toga, za Meilletom je ostalo neriješeno pitanje odnosa vida i vremena u perfektu i njegovu sistemu. U tom je smislu kritika i dopunjala njegovo shvaćanje po kojem bi *feci* — uz *facio* kao prezent *infectum*-a — bio samo prezent *perfectum*-a, pa se upućivalo i na aorisno, tj. preteritalno značenje perfekta. Tako se dobivao razmjer:

facio : *feci* = ποιῶ : πεποίηκα/ἐποίησα,

u kojem bi, dakle, *feci* nosilo u sebi dva vidska značenja, perfektno i aorisno, i dva vremenska, sadašnje i prošlo.

No, ako se latinskom paru oblika *facio* : *feci* traži paralela u takvu odnosu prema grčkim oblicima, nameće se nekoliko ograda, i to:

1. U latinskom su prezent i njegov sistem — osim imperfekta i participa, koji su paratatički kao takvi — vidski neutralni, dok je grčki prezent sa svojim sistemom zaista *infectum*, tj. izraz radnje u izvršivanju.

2. Vremensko značenje prošlosti što ga ima latinski perfekt kao preterit, tj. kad ne fungira kao *perfectum praesens*, nose u sebi i ostali oblici njegova sistema, što u grčkom nije slučaj: tu su aorisni i per-

[3] Naše *načiniti*/*načinjati* odgovara, dakako, samo u nekim sintagmatskim vezama latinskom *conficere*.

[4] Ta „bitematičnost" (njem. *Zweistämmigkeit*), iako semantički već izbrisana, svojstvena je i slavenskom glagolu, koji — slično kao i latinski — također počiva morfološki na dvjema osnovama, prezentskoj i tzv. „infinitivnoj", u stvari preteritalnoj. Ta morfološka paralela, koja se u znanosti zanemaruje, može ovdje poslužiti kao dokaz da se morfološka simetrija sistema ne mora dosljedno odražavati na njegovu funkcionalno-semantičkom planu.

fektni oblici, osim vremenski obilježenoga indikativa, čist vidski *confectum* odnosno *perfectum*, tj. izraz radnje u izvršenju ili izvršenosti.

3. Opća se semantika latinskoga perfekta i njegovih oblika svodi na složeno vidsko-vremensko značenje u kojem su vidska predodžba o „izvršenom" i vremenska predodžba o „prošlom" nerazdvojno integrirane u složen ali jedinstven pojam — nazovimo ga tako — „preteritivne" ili „protekle" radnje. To je radnja koja bude vršena u proteklo vrijeme.

Ta „proteklost" nije ni sam vid ni samo vrijeme, već oboje zajedno, tj. vidska ograničenost toka radnje bez obzira na njezin učinak, koji može biti i izvršivanje i izvršenje ili izvršenost[5].

4. Samo na području prošlosti, gdje se u istom odsjeku vremena sastaju dva preteritalna oblika, vremensko-vidski „preteritivno" obilježeni perfekt i vidski kao paratatički obilježeni imperfekt, funkcionira suprotnost *faciebam* : *feci* u smislu vidskoga odnosa podudarajući se — u tom vremenskom odsjeku — s grčkom suprotnošću ἐποίουν : ἐποίησα[6].

5. U glagolskom sistemu kakav je latinski, gdje su prezentski oblici vidski neutralni, a perfektni vidsko-vremenski preteritivni, prvi su vidski neobilježeni, a drugi su obilježeni; samo se u prošlosti taj odnos mijenja: tu je imperfekt prema preteritivnom perfektu dopunski obilježen kao paratatički oblik.

Dakle, u takvu sistemu pojam vremena prevlađuje nad pojmom vida, što se očituje u njegovu funkcioniranju ne samo u apsolutno-vremenskom smislu „sadašnjost—prošlost—budućnost" nego i u relativno-vremenskom „istovremenost—prijevremenost", a to se u grčkom ne izražava vremenski, već pokriva vidski[7].

---

[5] To bi — prema slavenskom vidu, koji je „opterećen" leksičkim značenjima, osobito rezultativnošću — bila vrsta „čistoga" vida, koji se tiče „proteklosti" ili „neproteklosti" vremena radnje, a ne njezina predmetnoga učinka, tj. izvršivanja ili izvršenja odnosno izvršenosti, što ostaje ili u značenju glagola ili u kontekstu; tu je bitnu razliku dobro naslutio, ali je nije obradio Đ. Grubor, „Aspektna značenja", str. 32 i d., i 295 (1953), str. 298 i d.

U tom se smislu ovdje i uzimlje naziv „preteritivnost", koji može funkcionirati i vidski i vremenski, poklapajući se u drugom slučaju s „preteritalnošću", tj. prošlošću.

[6] Ovdje se grčki član ἐποίησα podudara s latinskim *feci* i vremenski, jer se u oba slučaja radi o preteritalnim oblicima, dok je razlika između grčkoga i slavenskoga u tome što grčko ἐποίησα ne odgovara samo našem *učinih* nego, napose u slučaju durativnih glagola, koji su u slavenskom po pravilu *imperfectiva tantum*, i našem *činih*, tako da se navedena grčka suprotnost nalazi prema našima u slijedećem razmjeru: ἐποίουν : ἐποίησα = *činjah* : *učinih*/*činih*, pri čemu suprotnost *činjah* : *činih* odražava indoevropski „pravid", kao u grčkom i latinskom, a suprotnost *činih* : *učinih* novi slavenski „vid". Ako se prosti preteriti zamijene perfektom, dobiva se samo vidski odnos *činio sam* : *učinio sam*, dok „pravidski" nestaje; isp. o tome M. Kravar, „Imperfekt i aorist u hrvatsko-srpskom jeziku", *MSC RS* 7 (1978), u tisku.

[7] Isp. o odnosu vida i relativnoga vremena M. Kravar, „Verbal Aspect and Relative Time", *RFFZ* 17 str. 149 i d., ili, također, „*When*-Clause as a General Aspect Test", *PICL XII* str. 377 i d.. Slično misli o tome i J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1976, str. 26, 90 i 97.

Taj sistem, u kojem je, kako smo rekli, predodžba o vremenu na prvom mjestu, funkcionira na vremenskom planu indikativa kako slijedi:

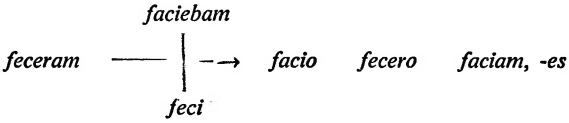

U sistemu se, kako vidimo, razlikuju također tri vremenska odsjeka, kao i u grčkom, ali tako da u svakom odsjeku danom obliku prezentske osnove kao izrazu za apsolutno-vremenski određenu radnju odgovara po jedan oblik perfektne osnove kao izraz za relativno-prošlu ili prijevremenu radnju.

No ovdje, za razliku od grčkoga, funkcionira sistem na analogan način i na načinskom planu konjunktiva, koji u načinskim upotrebama razlikuje dva globalno-vremenska odsjeka, jedan prospektivni i drugi retrospektivni, a u onima *pro indicativo* sva tri vremenska:

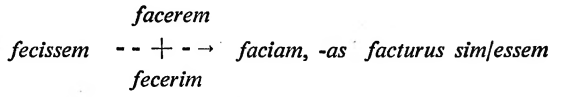

Čak je i imenski plan infinitiva analogno vremenski razrađen, s tim što infinitiv prezenta, kao „čisti" infinitiv, ostaje izvan vremenske crte, osim također u upotrebama *pro indicativo:*

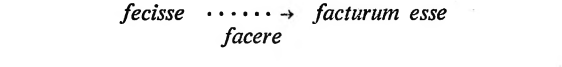

To će reći da ovdje pojam „relativnoga vremena" igra veoma važnu ulogu. Takvi su relativno-vremenski parovi: a) na vremenskom planu: za sadašnjost *facio* : *feci*, za prošlost *faciebam* / *feci* : *feceram* i za budućnost *faciam, -es* : *fecero*; b) na načinskom planu: *faciam, -as* : *fecerim* u prospektivnom i *facerem* : *fecissem* u retrospektivnom smislu[8]; na imenskom planu, npr. u infinitivu: *facere* : *fecisse* (ili, ako se apstrahira razlika u rodu, i u participu: *faciens* : *factus*).

Čitav se sistem dade izraziti u suprotnosti *facere* : *fecisse*, koja se ne podudara sasvim ni s grčkom ποιεῖν : πεποιηκέναι/ποιῆσαι, a još manje sa slavenskom *činiti* : *učiniti*, gdje se u oba slučaja radi o čisto vidskim odnosima, dok uz latinsko vidski neutralno *facere* stoji vidsko-vremensko *fecisse*. Stoga latinsko *facere* : *fecisse* i odgovara u osnovi romanskom, npr. francuskom *faire* : *avoir fait*.

[8] Na načinskom planu postoje samo dva vremenska odsjeka, jedan okrenut u smjeru sadašnjost—budućnost, a drugi u smjeru sadašnjost—prošlost; isp. o tome Guillaume, *Temps et verbe*, str. 7 i d.

9 Glag. vid u lat. jez.

Što se tiče odnosa toga sistema prema slavenskom, dobili bismo ovakav razmjer:

facere : *fecisse* = *činiti*/(*učiniti*) : **biti učinio*/(**biti činio*)[9].

Taj odnos valja, već i zbog njegove praktične vrijednosti, objasniti potanje. Jer pitanje je složenije nego što se čini na prvi pogled, i to stoga što vidska granica na dvije strane ne ide istom točkom[10].

O tome će biti posebno govora nešto dalje.

Odatle onda zaključak da u latinskom jeziku ni glagolski oblici nisu, osim pojedinačno, strogo vidski obilježeni, iako oblici tzv. *infectum*-a stoje većinom paratatički, a oblici tzv. *perfectum*-a sintelički, čemu pogoduje, kako sam već istakao, osobito činjenica što durativni glagoli dolaze radije u prezentskim oblicima, a momentani radije u perfektnima, iako ni tu — bar za većinu ostalih glagola — nema apsolutna pravila. Tako se dobiva: mjesto *infectum*-a vidski neutralan prezentski niz oblika, a mjesto *perfectum*-a „preteritivno" obilježen perfektni niz, u kojem su vid i vrijeme nerazdvojno spojeni. Jedino u sferi prošlosti dolazi vidski odnos do pravoga izražaja u suprotnosti između imperfekta i perfekta, dakle kao parcijalna vidska pojava na osamljenu mjestu sistema.

To posljednje nije uočio ni van der Heyde kao najstroži kritičar Meilletova učenja.

2

Sada ćemo sve to pokušati izraziti u terminima strukturalne analize, kako bismo dobili što jasniju sliku o vidsko-vremenskim odnosima u glagolskom sistemu.

U tom se smislu može utvrditi da glagolski vid u latinskom jeziku nije, osim u suprotnosti *imperfekt* : *perfekt*, distinktivno obilježje glagolskih oblika, nego redundantna crta relativno-vremenskih, izrazito privativnih suprotnosti sistema. U tim se suprotnostima po dva člana dvaju podsistema, prezentskoga i perfektnoga, suprotstavljaju na osnovi općega pojma „proteklosti" radnje s obzirom na „deiktički" moment prema kojem se radnja vremenski određuje (bilo „apsolutno" prema *nunc*-momentu, kao u vremenskom *facio* : *feci* za sadašnjost, ili „relativno" prema kakvu *tunc*-momentu, kao u „bezvremenskom" *facio* : *feci*, pa u vremenskom *faciebam*/*feci* : *feceram* za prošlost i *faciam*, *-es* : *fecero* za budućnost, ili u načinskom prospektivnom *faciam*, *-as* : *fecerim* i retrospektivnom *facerem* : *fecissem*,

[9] Ovdje s metodičkih razloga prevodim doslovno infinitiv perfekta, što bi se konkretno reklo: „da sam učinio"/„da sam činio".

[10] Nisu rijetki stručnjaci koji, ostajući na površini latinskih paradigmatskih oblika, kao *scribo* : *scripsi* i isl., misle da takve suprotnosti odgovaraju bez ostatka slavenskima kao *pišem* : *napisah*; isp. E. Koschmieder, *Aspekt und Zeit* (=*Opera Slavica* 4), Göttingen 1963, str. 21 i d., ili Grubor, *o. c.*, str. 139 i d. i 299 i d.

ili u imenskom *facere* : *fecisse*), pri čemu se prezentski oblik, osim imperfekta, javlja kao neobilježeni, a perfektni kao obilježeni član suprotnosti. A kako je osnovni pojam „proteklosti" i vidska i vremenska veličina, vidske su vrijednosti neodvojive od relativno-vremenskih značenja, osim u slučaju podudaranja — radije nego „neutralizacije" — apsolutno-vremenskoga podatka, kao u *faciebam* : *feci*, gdje je prvi član posebno vidski obilježen u suprotnom smislu, tako da je suprotnost izrazito „ekvipolentna". Odatle se vidi kako je vid u latinskom glagolskom sistemu popratna vrijednost relativno-vremenskih značenja, dakle obratno nego u grčkom i slavenskim jezicima, gdje vidski oblici odnosno tvorbe dobivaju sintaktički i relativno-vremensku vrijednost[11].

Takvi bi se odnosi između vida i vremena, kako apsolutnoga tako i relativnoga, dali predočiti na slijedeći način[12]:

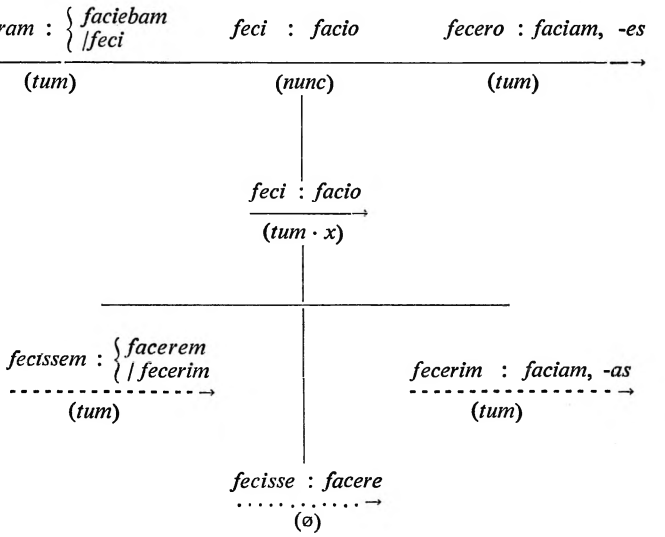

[11] „Vidski" privativan karakter suprotnosti *facio* : *feci*, ali na osnovi prezentskoga značenja perfekta, dopušta danas i Perrot, *L'information litteraire* 13, str. 159 i d., u čemu nije prvi, jer sli no misli već i Bergsland, *SO*, supl. 11, str. 25 i d., ali ne videći da upravo time bitno ispravlja Meilletovo poimanje *infectum*-a kao neobilježenoga člana suprotnosti prema obilježenom *perfectum*-u.

Da je opća vidsko-vremenska suprotnost *facere* : *fecisse* privativna, proizlazi iz svih mojih prethodnih radova, a što se tiče ekvipolentnoga karaktera suprotnosti *faciebam* : *feci*, moram reći da je Dressler, pozivljući se na moje radove, također naslutio da bi ona mogla biti takva; isp. njegove *Studien zur verbalen Pluralität*, str. 118: „Oder war die Opposition äquipollent?" Ja na to neodlučno ali oštroumno pitanje mogu odgovoriti samo pozitivno.

[12] Tumač znakova: ——→ = vremenski oblici ili *tempus in esse*, - - - -→ = načinski oblici ili *tempus in fieri*, · · · ·→ = imenski oblici ili *tempus in posse*; latinski izrazi potječu od Guillaumea, *o. c.* str. 7 i d.

Čini se, bar na prvi pogled, da ta shema nije daleko od Varonove sheme *infectum* : *perfectum* kako je interpretira Meillet. Ali, ako se bolje pripazi, vidi se da je korigira u tri važne točke:

1. Član *facere* i njegov podsistem, osim imperfekta i participa, nisu *infectum* u tom smislu što bi bili vidski izraz izvršivanja radnje, već po tome što su neobilježeni s obzirom na značenje člana *fecisse*.

2. Član *fecisse* i njegov podsistem nisu *perfectum* u tom smislu što bi bili čisto vidski izraz izvršenja radnje, već time što su obilježeni kao vidsko-vremenski izraz proteklosti radnje sa stanovišta danoga momenta, tj. (iz-)vršene i prošle u isti mah, dakle relativno-prošle. Jer tu su relativna prošlost i sintelički vid dvije strane iste predožbe.

3. Mjesto tobože vidske suprotnosti *faciebam* : *feceram* imamo vidsku suprotnost *faciebam* : *feci*, koja se *en bloc* suprotstavlja članu *feceram* u smislu prvih dviju točaka.

Analogna se suprotnost *facerem* : *fecerim* javlja u nekim sintaktičkim upotrebama i na načinskom planu konjunktiva.

Dakle, suprotnost *facere* : *fecisse* nije, kao u Meilleta, ekvipoletno-vidski odnos, kakav su samo *faciebam* : *feci* i *faciens* : *factus*, nego privativan vidsko-vremenski odnos *sui generis*. Tek tako reinterpretirani mogli bi se i Varonovi nazivi *infectum* i *perfectum* ispuniti novim smislom i sačuvati svoje mjesto u učenju o vidsko-vremenskim osobinama latinskoga glagola.

O odnosu navedene vidsko-vremenske sheme prema slavenskom glagolu reći će se više ovdje u nastavku.

*

Sve u svemu, u latinskom glagolskom sistemu, koji je u morfološkom pogledu ne samo bitematičan, tj. građen na dvije osnove, nego i očevidno binarno simetričan, dominantna je relativno-vremenska korelacija među parovima oblikâ dvaju podsistema, dok vidska ostaje u pozadini vremenske ne istupajući, osim pojedinačno, kao takva. Samo uzajamnim prilagođivanjem leksičkih značenja glagolske riječi, tj. akcionalnih suprotnosti kao *facere* : *conficere* ili *ire* : *venire* i gramatičkih vrijednosti glagolskih oblika, osobito relativno-vremenske suprotnosti *facere* : *fecisse*, mogu se u latinskom ako ne izraziti, a ono bar pokriti oni semantički odnosi koji se drugdje, napose u grčkom i slavenskom, očituju u čisto vidskim suprotnostima.

Time se pitanje o vidu latinskoga glagola ne skida s dnevnoga reda, već se postavlja na nove temelje.

U sistemu koji funkcionira na vremenskim odnosima ne poznajući čistih vidskih oblika, a time — osim pojedinačno — ni vidskih suprotnosti, vidske se vrijednosti, koliko strukturalno-semantički i postoje, mogu javljati funkcionalno-sintaktički samo u sastavu vremenskih odnosa. Vidska je analiza oblika, drugim riječima, moguća pod uvjetom da se u svakom danom slučaju apstrahira vremensko zna-

čenje oblika koji se analizira. Takva analiza, dakle, otkriva vidske vrijednosti koje se nalaze pod vremenskim odnosima sistema *in actu*. U tom bi se smislu smjelo reći da u latinskom jeziku vidska značenja postoje, ali ne funkcioniraju kao takva, tj. *ceteris paribus* s obzirom na vremenske odnose. Ni sama vidska suprotnost između paratatički pozitivno obilježenoga imperfekta i vremensko-vidski obilježenoga perfekta nije toliko stvar sistema koliko sintaktičkoga susreta dvaju članova sistema u istom odsjeku vremena, gdje se uz isto vremensko značenje ističe vidska razlika među njima. Osim toga, tu je po srijedi takva vrsta „vida" koji se, kako smo već vidjeli, odnosi na vremenski tok radnje, koja se predočuje kao „neprotekla" ili „protekla", pri čemu se ne pita za njezin rezultat kao u slučaju slavenskoga vida, u kojem se sama radnja označuje kao „neizvršena", tj. u izvršivanju, ili kao izvršena, i to prvenstveno s obzirom na njezin učinak.

Radi se, kako smo već vidjeli, o različitim površinskim strukturama istoga pojmovnog sadržaja aspektualnosti, u kojima se ogleda i razlika u podrijetlu glagolskoga vida na dvije strane.

3

Sada bi valjalo ogledati pobliže odnos u kojem se nalazi vidsko-vremenska struktura latinskoga glagolskog sistema, kako je upravo opisana, prema slavenskom sistemu vida i vremena. Ovdje ćemo, naravno, učiniti to u primjeni na hrvatsko-srpski glagol.

Naprijed, na početku Uvoda, spomenuo sam da je pitanje vidskih sposobnosti latinskoga glagola i/ili njegovih oblika bilo u svoje vrijeme postavljano više kao stvar teoretskoga interesa nego kao stvar praktičnih potreba. To je stoga što se sa stanovišta evropskih jezika, osobito romanskih i germanskih, u kojima se vidska značenja slabo ili djelomično oblikuju, takvo pitanje i ne nameće samo od sebe. Tu se uglavom priznaje ovakav opći odnos:

facere : *fecisse* = *faire* : *avoir fait* = *tun* : *getan haben*.

Na području prošlosti vrijedi razmjer:

faciebam : *feci* = *je faisais* : *je fis* = *ich tat*,

osim što se perfektno značenje oblika *feci* rješava u smislu prvoga razmjera, dakle

feci = *j'ai fait* = *ich habe getan*.

Slično je bilo i na područjima slavenskih jezika, osobito južnom i istočnom, dok su u tim jezicima — bar na književnojezičnoj razini — bili živi prosti preteriti, imperfekt i aorist, što se može dobro pratiti na starohrvatskim i staroruskim tekstovima (u ovim drugima, da-

kako, više u analognu odnosu prema grčkome). Tako su naši stari pisci, kako sam drugdje podsjetio, dosljedno održavali, navlastito u pripovijedanju, ovakav latinsko-hrvatski vidski odnos:

faciebam : feci = činjah : činih/učinih,

tj. u odsjeku prošlosti, dok inače, u okviru opće vidsko-vremenske suprotnosti *facere : fecisse* nije bilo stalna vidskoga odnosa[13]. Tek s pojavom sve bržega povlačenja prostih preterita postaje latinsko-slavenski vidski odnos i u odsjeku prošlosti neodređen, jer se u novim odnosima nameće razmjer:

faciebam : feci = činio sam : činio sam/učinio sam,

što navodi na pomisao da se latinski imperfekt i perfekt svode djelomično na isti smisao.

U takvoj situaciji teoretsko pitanje vidskih osobina latinskoga glagola dobiva s našega stanovišta i kakvo-takvo praktično značenje.

*

Da bismo u bit latinsko-slavenskih vidskih odnosa ušli što dublje, treba ih ogledati na glagolima različita akcionalnoga značenja, tj. u suprotnosti između durativnih i nedurativnih, i to na području vidski raščlanjene prošlosti. Što se tiče durativnih glagola, kakav je kurzivni *ire* „ići", oni se u latinskom javljaju, bar u principu, u obje vidske situacije, tj. paratatički i sintelički, npr. *ibam : ii,* isto kao što su i nedurativni, čak i momentani kao *venire* „doći"/„dolaziti", mogući u objema, npr. *veni : veniebam.* Naprotiv, u slavenskom su durativni glagoli, kao *ići* „ire", po pravilu *imperfectiva tantum* i samim time vezani uz paratatički vid, npr. *iđah/idoh,* dok su nedurativni, kao *doći : dolaziti* „venire", vidski raščlanjeni i stoga mogući u obje situacije, npr. *dođoh : dolazih/dolažah*[14]. Dakle, vidski je raskorak između dva sistema u odnosima *ii = idoh* i *veni = dolazih,* gdje su *ii* i *veni,* po latinskom vidskom „računanju", sintelički, jer je vrijeme vršenja radnjama *iisse* i *venisse* proteklo, a *idoh* i *dolazih,* po slavenskom računanju, paratatički, jer su se radnje *ići* i *dolaziti* izvršivale u proteklo vrijeme To su, dakle, dva slučaja durativne vrste radnje, gdje se latinski i slavenski glagol vidski razilaze čak i u sferi prošlosti pokazujući ujedno kako se na dvije strane radi i o različitim vrstama

[13] V. ovdje bilj. 6. — Tu dolaze u obzir prije svega naši stari biblijski tekstovi, zatim književni prijevodi s latinskoga, pa latinski pisane gramatike našega jezika i sl., što je sve slabo proučeno s obzirom na naše pitanje.

[14] Ovdje se opet služim našim prostim preteritima, aoristom i imperfektom, jer se na njima može mnogo bolje objasniti o čemu se radi nego na perfektu kao njihovoj zamjeni, koja briše čak i „pravidsku" razliku između dva prosta preterita: *idoh/iđah = išao sam* ili *dolažah/dolazih = dolazio sam.*

„vida". Taj se vidski raskorak premošćuje u prvom slučaju našim *poći*, ingresivnom dopunom kurzivnom *ići*, pa se dobiva odnos: *ii*= *idoh/pođoh* (uz *ibam*=*iđah*), a u drugome promjenom vidskoga mjesta, pa se dobiva odnos *veni*=*đođoh/dolazih* (uz *veniebam*=*dolažah*), čime latinski perfekt pokriva oba naša vida, dok imperfekt odgovara svagda našem imperfektivnom vidu[15].

No takav odnos postoji samo u prošlosti, gdje u latinskom prema paratatičkom imperfektu stoji preteritivni perfekt: *ibam* : *ii* ili *veni* : *veniebam*[16]. Svuda inače, tj. u drugim vremenskim sferama ili na načinskom i imenskom planu, imamo vidski neutralne oblike prezenta prema preteritivnim perfektnima, što se očituje u odnosu *ire* : *iisse* = *ići* : **biti išao/*biti pošao* odnosno *venire* : *venisse* = *doći/dolaziti* : **biti došao/ *biti dolazio*[17]. Tu se, u prvom slučaju, odnos *ire* : *ići* neobavezno dopunjuje našim *poći*, pa se dobiva odnos *ire* : *ići/poći*, čime naš vidski par raščlanjuje durativnu (upravo kurzivnu) vrstu radnje prezentskoga oblika.

Što je rečeno o suprotnosti *ire* : *venire* vrijedi u osnovi i za suprotnost *facere* : *conficere*, ali s tom razlikom što glagol *facere* nije vidljivo ni durativan, kao *ire*, ni momentan, kao *venire*, pa se može vidski ponašati sasvim slobodno. A takva je golema većina latinskih glagola između dva pola, durativnosti i momentanosti.

Što se pak tiče same vidsko-vremenske sheme *facere* : *fecisse*, i ona se samo djelomično podudara s našim odgovarajućim vidskim oblicima. Ako bismo je, koliko je moguće, pokušali „prevesti" našim vidsko-vremenskim sredstvima, našli bismo među latinskim *facere* : *fecisse* i našim „činiti"/(„učiniti") : „*biti učinio" / („*biti činio") opet tri bitne razlike, i to:

1. U latinskoj je suprotnosti prvi član prema našem „činiti" / („učiniti") vidski, pa i relativno-vremenski, neobilježen.

2. Drugi je član prema našem „*biti učinio"/(„*biti činio") ne samo preteritalno-vremenski nego i preteritivno-vidski oblik osobita smisla vremenski ograničene radnje bez obzira na njezin učinak.

3. U vidskoj suprotnosti *faciebam* : *feci* prema našem „činjah" : „učinih"/(„činih") (= „činio sam" : „učinio sam" / („činio sam") prvi se član podudara s našim imperfektivnim vidom, dok se drugi i tu javlja u osobitu vidskom smislu prelazeći granice našega perfektivnog vida.

---

[15] Ostaje, dakle, kao kamen spoticanja naš aorist imperfektivnoga vida, koji po našem računanju ide u paratatički vid, a po latinskom bi išao u sintelički, i to upravo zato što znači radnju koja se vršila u proteklo vrijeme; isp. Grubor, *o. c.*, str. 268 i d., gdje se takav aorist, za čudo, izjednačuje s imperfektom, tobože *gradiše* = *građahu* (što bi u latinskom bio perfekt prema imperfektu).

[16] Tako isto, ako se zanemare ostala gramatička značenja, i u participu: *iens* : *itum* ili *veniens* : *ventum*.

[17] Tj. „da sam išao"/„da sam pošao" ili „da sam došao"/„da sam dolazio"; isp. bilj. 9.

Odatle se vidi kako između vidskih značenja latinskoga glagola, ni kad se javljaju u očevidnim suprotnostima, i slavenskoga nema potpuna podudaranja. To se može predočiti na slijedeći način:

Drugim riječima: latinski imperfekt *faciebam* odgovara našem imperfektu *činjah*, ali su oba uža od našega imperfektivog vida, dok se latinski perfekt *feci*, u svom aorisnom značenju, podudara s našim aoristom, ali bez obzira na njegov vid, dakle i s imperfektivnim *činih* i s perfektivnim *učinih*; zamijenimo li naše proste preterite perfektom *činio sam/učinio sam*, ukidamo time u imperfektivnom vidu „pravidsku" granicu među imperfektom i aoristom stvarajući ujedno i lažan dojam da ni u latinskom između imperfekta i perfekta nema nužne vidske razlike. A takva razlika postoji, samo što se ne očituje na razini stvarnoga učinka radnje, već na razini njezina vremenskoga toka, dakle trajanja[18].

Ako razlučimo vremenski tok radnje (*c*) od njezina učinka (*e*), dobivamo ovakvu sliku (—→ = paratatički, a —⊣ = sintelički vid):

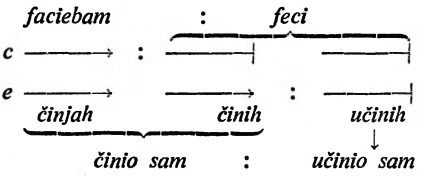

Tu se lijepo vidi, prvo, kako vidska granica (:) u dva sistema, latinskom i slavenskom, stoji na različitim mjestima i, drugo, kako se na dva područja tok i učinak radnje različito strukturiraju: u latinskom sinteličkom vidu imamo uz isti tok različit učinak, a u našem paratatičkom vidu uz isti učinak različit tok.

Odatle bi slijedilo da se vid u latinskom glagolu i odnosi na vremenski tok radnje („neproteklo" : „proteklo"), a u našem na njezin stvarni učinak („neizvršeno" : „izvršeno")[19].

[18] I to trajanja ne u smislu pitanja koliko vremena radnja traje, nego pitanja da li traje ili ne.

Dojam da u latinskom između imperfekta i perfekta, npr. durativnih ili durativno upotrijebljenih glagola, nema vidske razlike mora biti još jači sa stanovišta onih slavenskih jezika koji — kao ruski, poljski, češki i slovački ili slovenski — imaju samo složeni preterit. Dok se naš jezik još može pomoći prostim preteritima da bi se objasnio odnos *faciebam* : *feci* = *činiah* : *činih/učinih*, u ruskom, na primjer, imamo potpunu zbrku: *faciebam* : *feci* = *я делал* : *я делал/сделал*, tj. isto što i u nas pri zamjeni prostih preterita složenim.

[19] To isto vrijedi, naravno *mutatis mutandis*, kako ću pokazati na drugom mjestu, i za odnos između našega vida prema suprotnosti *imperfekt* : *„aorist"* (fr. *passé simple*, tal. *passato remoto* ili šp. *pasado indefinido*) u romanskim jezicima.

U smislu TG-gramatike moglo bi se reći da kategorija vida u dva glagolska sistema, latinskom i slavenskom, počiva na istom „dubinskom", tj. pojmovnom sadržaju „aspektualnosti", koji se onda „površinski" različito strukturira[20]: u latinskom morfematski, a u slavenskom leksematski, ali tako da se ni u jednom ni u drugom slučaju apstraktna predodžba vida ne javlja u čistu obliku, jer je u prvom slučaju povezana s pojmom relativnoga vremena, a u drugome opterećena leksičkom semantikom[21]. Time se onda objašnjuju i veoma česta podudaranja i nerijetka odudaranja u upotrebi vidskih vrijednosti na dvije strane.

[20] U tom smislu, iako u granicama tradicionalne lingvistike, govori i dalje o „aspektualosti" А. В. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Москва—Ленинград 1971, str. 49 i d.

[21] To bi značilo da „čisti" vid, tj. nepovezan s vremenom i neopterećen leksikom, postoji, na primjer, u grčkom jeziku. Ako vid označimo kao a, vrijeme kao t, a akciju (u danom slučaju efektivnost) kao e, možemo uspostaviti ovakav latinsko-grčko-slavenski vidski odnos: *facere* : *fecisse* prema ποιεῖν : ποιῆσαι/πεποιηκέναι prema *činiti* : *učiniti* = $a_0 : (a_2 + t)$ prema $a_1 : a_2/a_3$ prema $a_1 : (a_2 + e)$.

Zusammenfassung

FRAGEN DES VERBALASPEKTS IM LATEINISCHEN

In diesem Buche werden einige Aufsätze über Fragen des Verbalaspekts im Lateinischen vereinigt, die in letzten etwa zwanzig Jahren meistenteils in drei verschiedenen Fachzeitschriften erschienen sind. Es handelt sich um die Untersuchung gewisser syntaktischer Typen, in denen die Aspektfähigkeiten des lateinischen vom Tempusbegriff beherrschten Verbalsystems am deutlichsten zum Vorschein kommen. Die Analyse wird auf allen drei Ebenen des Verbalsystems durchgeführt: auf der temporalen (Präsens als solches und historisches Präsens, Opposition Präsens : Perfekt und Imperfekt : Perfekt, Bildung *-tus fui* und Futur II), auf der modalen („Tempora" des Konjunktivs, insbesondere mit *cum* „narrativum") und auf der nominalen (Infinitiv); in einem Aufsatz werden auch Entwicklungsfragen behandelt.

Der vorliegende Aufsatz in deutscher Sprache, der hier als Zusammenfassung des ganzen Buches erscheint, ist auch selbst gewissermaßen selbständig; er enthält einen ebenfalls schon veröffentlichten Gastvortrag*.

Neu ist indessen der vierte Teil des Aufsatzes, in dem die Analyse der Aspekt- und Tempusstruktur des Verbalsystems zusammengefaßt wird.

1

Die Suche nach der grammatischen Kategorie des Aspekts — wie man heute in ungenauer französischer und schon auch europäisch-lateinischer Übersetzung für slavisches „Vid" sagt — im Bereiche des lateinischen Verbums und seiner Formen stellt ein verhältnismäßig neues sprachwissenschaftliches Unternehmen dar, wenn man die Jahrhundertelange Arbeit an der Erforschung der grammatischen Struktur der lateinischen Sprache von den ersten römischen Grammatikern bis heute, sei es zu praktischen oder theoretischen Zwecken, vor Augen hat. Der Begriff des Verbalaspekts ist aus anderen Sprachsystemen,

---

* Gehalten im Wintersemester 1960/61 an der Philosophischen Fakultät der Universität Marburg a. d. Lahn und im Sommersemester 1964 an der Philosophischen Fakultät der Universität Frankfurt a. Main; veröffentlicht in *ŽA* 18 (1968), S. 49 ff., unter dem Titel „Zur Frage des lateinischen Verbalaspekts".

und zwar zunächst aus dem griechischen und dann aus dem slavischen, hierher eingebracht worden, wobei bekanntlich die Angaben von F. Miklosich über die slavischen und die von G. Curtius über die griechischen Aspekterscheinungen mehr oder minder maßgebend waren. Es ist daher kein Wunder, daß es in diesem Bereich — wie man es wohl betont hat[1] — nach wie vor manche offenen Fragen gibt.

Auch uns wird hier die Frage interessieren, ob und wie das lateinische Verbum neben anderen grammatischen Bedeutungen, besonders denen des Genus, Modus, und Tempus, auch die Aspektverhältnisse des Verbalvorgangs zum Ausdruck bringt, wie diese im Griechischen und in den slavischen Sprachen, obwohl auf den beiden Gebieten mit verschiedenen Mitteln, in strukturell-funktionellen Gegensätzen mit Hinsicht auf den Vorgangsverlauf gekennzeichnet sind.

Gleich am Anfang ist es notwendig, daß wir uns über die Bedeutung des Begriffes, von dem die Rede ist, einigen. Was ist also eigentlich „Aspekt"? Der Aspekt, wie er heute allgemein bestimmt wird, ist eine Verbalkategorie, die den inneren Verlauf des Verbalvorgangs zum Ausdruck bringt und innerhalb derselben Sphäre der äußeren Zeit — Gegenwart, Vergangenheit und Zukunft — einen an sich verlaufenden bzw. nicht-vollendeten einem an sich verlaufenen bzw. vollendeten Vorgang gegenüberstellt[2].

So verhalten sich z. B. im Slavischen, und namentlich im Russischen, die beiden Glieder des Verbpaars *делать* : *сделать* = „tun" zueinander oder *mutatis mutandis* im Griechischen die beiden Glieder des Formenpaars ποιεῖν : ποιῆσαι „tun". Das heißt, daß der slavische Gegensatz zwischen den „imperfektiven" und den „perfektiven" Verbalbildungen im wesentlichen dem griechischen zwischen den „infektiven" und den „konfektiven" Verbalformen entspricht. Daraus hat man in den slavischen Ländern schon eine Schulregel gemacht, obwohl auch hier im einzelnen noch nicht das letzte Wort gesprochen worden ist[3].

Anders steht es mit der „Aktionsart" oder „Aktion", in der sich die Stufe oder, besser gesagt, die Phase des Verbalvorgangs spiegelt, d. h. der Hinweis, ob er durativ, kursiv, iterativ, momentan, ingressiv, terminativ, effektiv, resultativ usw. ist. Diese Bedeutungsnuancen bilden gewöhnlich einen Bestandteil der Verbalsemantik, und als solche sind sie Sache lexikalischer und nicht grammatischer Natur.

---

[1] J. Vendryes, La comparaison en linguistique, *BSL* 42 (1942—45), S. 1 ff. und bes. 10.

[2] Eine kurze aber gute Übersicht der wichtigsten Probleme der heutigen Aspektologie gibt W. Pollak, Aspekt und Aktionsart im Lichte der Forchungsgeschichte, *MSp* 6 (1962), S. 13 ff. und bes. 21 („Literaturangaben"). Für das Lateinische s. M. Kravar, An aspectual relation in Latin, *Romanitas* 3 (1961), S. 293 ff. und bes. 294; vgl. hier S. 47 ff.

[3] Dazu Schwyzer-Debrunner, *Griechische Grammatik* II, S. 248 ff., und J. Safarewicz, Note sur l'aspect verbal en slave et en indo-européen, *LB* 7 (1963), S. 25 ff.

Das kann man wieder an Beispielen aus dem Slavischen sehen, wo das Verbum beides, Aspekt und Aktion, ausdrückt[4].

So haben wir z. B. im Russischen zwei Verbpaare: impf. *петь* : perf. *спеть* = „singen" oder impf. *бить* : perf. *побить* = „schlagen" und außerdem als besondere, im gegebenen Falle die ingressive bzw. die terminative Aktion, aber wieder in beiden Aspekten: perf. *запеть* : impf. *запевать* = „anfangen zu singen" und perf. *добить* : impf. *добивать* = „bis zum Ende schlagen". Daß die Perfektivität von *запеть* und *добить* eine grammatische und die Ingressivität von *запеть* bzv. die Terminativität von *добить* lexikalische Bedeutungen sind, beweisen die imperfektiven Ableitungen *запевать* und *добивать*, wo die erstere schwindet, während die beiden letzteren erhalten bleiben.

Man kann schon auf Grund des Gesagten im voraus erwarten, daß man den Aspekt und die Aktion auch anderswo wird auseinanderhalten müssen, wenn es sich um Aspekterschienungen handelt, — eine Forderung, die um so dringender ist, als man heutzutage mit dem Begriff „Aspekt" in den verschiedensten Sprachen und Sprachgruppen der Welt operiet.

Hier werden wir die Sache in Anwendung auf das lateinische Verbum überprüfen. Es ist aber zu bemerken, daß uns die Frage der Aspektbedeutung des lateinischen Verbums und seiner Fromen auf ein Gebiet führt, wo sich die Forschung noch heute, nach mehreren Versuchen, darüber ins reine zu kommen, auf einem nicht sehr sicheren Boden bewegt. Das beweisen auch einige der neueren Ansichten über die Aufgaben in diesem Bereich[5]. Seinerzeit aber sind diesbezüglich sehr verschiedene Lösungen vorgeschlagen worden, von denen sich drei besonderen Ansehens erfreut haben. Die erste ist die Auffassung von D. Barbelenet, angeregt durch einige frühere Arbeiten, nach der sich die Aspektverhältnisse im Lateinischen hauptsächlich ind der Oppossition zwischen dem Simplex und dem Kompositum äußern, also als *facere* : *conficere*[6]. Nach einer anderen Ansicht, die auf K. H. Meyer zurückgeht[7], sind unter den lateinischen Verben, besonders unter denjenigen der Bewegung, die einen „imperfektiv", z. B. *ire, currere, volare, fugere, ducere* usw., die anderen aber „perfektiv", wie *venire, mittere, iacĕre* u. a., weiter *capere, emere, dare, nuntiare,*

---

[4] Die beiden Begriffe, „Aspekt" und „Aktionsart" oder „Aktion", sind zuerst im Slavischen unterschieden und dann auch allgemein angenommen worden; vgl. E. Koschmieder, Studien zum slavischen Verbalaspekt, *KZ* 55 (1928), S. 280 ff., und 56 (1929), S. 78 ff., wo zugleich die frühere Literatur angegeben ist; s. noch E. Hermann, Objektive und subjektive Aktionsart, *IF* 45 (1927), S. 207 ff., und H. Jacobsohn, Aspektfragen, *IF* 51 (1933), S. 292 ff., wo dieselbe Unterscheidung gefordert wird. Für die neuere Literatur s. Pollak, *a. a. O.*

[5] F. Thomas, Etat et tendances de la syntaxe latine, *Mémorial des Etudes latines*, Paris 1943, S. 103, wo die Frage ebenso als offen betrachtet wird.

[6] *De l'aspect verbal en latin ancien et particulièrement dans Térence*, Paris 1913.

[7] Perfektive, imperfektive und perfektische Aktionsart im Lateinischen, *SB* 69/6 (1917), S. 1 ff.

audire usw. Die dritte Meinung ist die Lehre A. Meillets vom Aspektcharakter der Opposition Infektum: Perfektum, die aus Varros Schrift „De lingua Latina" stammen soll, also *facere* : *fecisse*[8].

Obwohl ungenügend ausgearbeitet und gegenseitig nicht völlig in Einklang gebracht, sind diese drei Auffassungen allmählich in sehr kompetente Handbücher aufgenommen worden. So kann man sie unter anderem bei Leumann-Hofmann[9] und bei Meillet-Vendryes[10] finden.

In den dreißiger Jahren hat K. van der Heyde diese Theorien einer gründlichen Kritik unterzogen[11]. Seine Folgerungen in Hinsicht auf die Aspektbedeutung des lateinischen Verbums und seiner Formen sind äußerst skeptisch. Sein Standpunkt, daß alle Versuche, im Lateinischen Aspektunterschiede zu beweisen, erfolglos seien, erinnert an eine frühere Ansicht W. Krolls, der sagt: „Allzu große Bedeutung haben sie (d. h. die Aktionsarten, wie mann damals den Aspekt nannte — Verf.) für das Lateinische nicht"[12].

Aber trotz der eingehenden und gründlichen Kritik Van der Heydes ist alles beim alten geblieben, besonders in den Kreisen der französischen Schule, die sich in dieser Frage noch immer nicht nur auf Barbelenet und Meillet, sondern auch auf Meyer beruft. In den Handbüchern der lateinischen Syntax von Riemann-Ernout[13], Juret[14], Ernout-Thomas[15] u.a. finden wir dasselbe. Einen neuen Versuch, die Lehre vom Aspektcharakter der Opposition Simplex : Kompositum zu rehabilitieren, hat etwas später K. Janáček mit besonderer Rücksicht auf den plautinischen Gebrauch unternommen[16].

In neuester Zeit hat endlich H. Reinhold zu dieser viel erörterten Frage Stellung genommen[17], indem er, ohne sich auf die Vorgänger zu berufen, seine eigene, in mancher Hinsicht persönliche Lösung der Frage vorschlägt.

Es ist zu erwähnen, daß alle angeführten Auffassungen über die Aspekterscheinungen auf dem Gebiete des lateinischen Verbums an derselben Schwäche leiden, an der lange Zeit auch die Aspektlehre im Rahmen der indogermanischen Syntax im allgemeinen gelitten hat,

---

[8] *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris 1952[6], S. 28 ff., und *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1948[2], S. 185 ff.

[9] *Lateinische Grammatik*, München 1928[5], S. 549 ff.; vgl. auch die neue Ausgabe der Syntax in der Bearbeitung von A. Szantyr, *Grammatik* II, München 1965, S. 300 ff.

[10] *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris 1948[2], S. 261 ff. und 301 ff.

[11] *L'aspect verbal en latin. Problèmes et résultats*, *REL* 10 (1931), S. 326 ff., 11 (1933), S. 69 ff., und 12 (1934), S. 140 ff.

[12] *Die wissenschaftliche Syntax im Lateinischen Unterricht*, Berlin 1925[3], S. 59 ff.

[13] *Syntaxe latine*, Paris 1935[7], S. 232 ff.

[14] *Système de la syntaxe latine*, Paris 1933[2], S. 26 ff.

[15] *Syntaxe latine*, Paris 1953[2], S. 215 ff.

[16] Kapitoly o slovesném vidu u Plauta, *LF* 63 (1936) 67 (1940), *passim*.

[17] Zum lateinischen Verbalaspekt, *KZ* 75 (1956), S. 1 ff.

indem sie nämlich zwischen dem Aspekt als einer grammatischen und der Aktion als einer lexikalischen Kategorie nicht unterscheiden. Diese Scheidung zeigt sich aber auch in Hinsicht auf das leteinische Verbum als unentbehrlich, wo man im Inhalt des Verbalwortes und seiner Formen ebenfalls die lexikalischen von den grammatischen Werten unterscheiden sollte. Das ist bis heute noch nicht systematisch getan worden.

Eben von dieser Seite werden wir also versuchen, unserer Frage näher zu treten.

Was uns in diesem Votrag interessiert, ist die Frage, ob das lateinische Verbum und seine Formen neben den übrigen Verbalbedeutungen auch die Aspektcharakteristik des Vorgangs, d. h. der Handlung, des Vorgangs oder des Zustands, enthalten. Da sich aber im lateinischen Verbalsystem der Aspekt- und der Zeitbegriff nicht genug voneinander unterscheiden, ist es hier notwendig, eine doppelte Aufgabe zu lösen: erstens muß man in jeder Verbalform die etwaige Aspektbedeutung von der Zeibedeutung trennen und zweitens feststellen, ob die Aspektcharakteristik des Vorgangs durch das Verbalwort selbst, d. h. lexikalisch, oder durch seine Formen, d.h. morphologisch ausgedrückt wird, oder ob sie sprachlich unausgeprägt bleibt, so daß sie nur aus dem Satzkontext, d. h. syntaktisch, herauszufinden ist.

Da es sich hier darum handelt, vor allem die Anwesenheit der Aspektbedeutung des Verbums überhaupt festzustellen, wäre es meiner Meinung nach am besten, vom syntaktischen Standpunkt auzszugehen. Jeder Verbalinhalt kann nämlich im konkreten Falle entweder als ein an sich noch verlaufender oder als ein an sich schon verlaufener Vorgang gedacht werden. Es drängt sich uns also die Notwendigkeit auf, zwei Arten vom syntaktischen Kontext zu unterscheiden, in denen die Aspektcharakteristik des Vorgangs — auch ohne Rücksicht auf die Aspekteigenschaften des Verbums und seiner Formen — schon *a priori* gegeben ist. Diese zwei Kontexte bezeichne ich mit den Benennungen aus der „Syntax" des Apollonios Dyskolos, des griechischen Grammatikers, der anscheinend als erster eine klare Vorstellung vom Aspekt gehabt hat. Er setzt den Vorgang ἐν παρατάσει dem Vorgang ἐν συντελείᾳ gegenüber, ohne Rücksicht auf die Zeit, in die er fällt[18]. So können auch wir den Kontext, der einen an sich verlaufenden Vorgang einschließt, als „paratatisch", denjenigen aber, der einen an sich verlaufenen Vorgang voraussetzt, als „syntelisch" bezeichnen.

Wenn wir also finden, daß das lateinische Verbum oder seine Formen sozusagen auf diese zwei Aspektstellungen reagieren, so werden wir zum Schluß kommen, daß sie aspektfähig sind; dann wird

---

[18] S. Περὶ συντάξεως, III *passim*, Ausgabe von G. Uhlig, Leipzig 1910. Die Ausdrücke παράτασις und συντέλεια übernehme ich als „Paratase" und „Syntelese".

es auch der Mühe wert sein, festzustellen, wo da sherkommt. Widrigenfalls wird unser Schluß negativ sein[19].

Um dies festzustellen, müssen wir zwei Fragen beantworten.

2

Unsere erste Frage lautet: Ist im Lateinischen das Verbalwort als solches aspektmäßig charakterisiert oder nicht?

Ich habe schon erwähnt, daß diese Frage von vielen Fachleuten positiv beantwortet wird, die der Meinung sind, daß im Lateinischen die einen Verben „imperfektiv" und die anderen „perfektiv" sind und daß sich dieser Gegensatz der Regel nach in der Opposition *facere* : *conficere* ausdrückt[20].

Wir wollen sehen, was daran wahr ist. Zu diesem Zwecke möchte ich mich einiger Aspektproben bedienen.

1. Ein Vorgang, der im Augenblick des Sprechens vor sich geht, kann in der Aspekthinsicht nur imperfektiv, d.h. an sich verlaufend sein. Das ist die aktuelle Gegenwart, die als solche einen paratatischen Gebrauch voraussetzt. Im Satze Pl. *Asin.* 384: *quis nostras sic f r a n g i t foris?* „Wer *zerbricht* so unsere Tür? „hat das Präsens *frangit* („ломает"), indem es eine Handlung bezeichnet, die im Sprechmoment selbst im Gange ist, einen unbedingt imperfektiven Sinn. Wenn die lateinischen Verben aspektmäßig eingeteilt wären, so könnte man die aktuelle Gegenwart nur durch diejenigen ausdrücken, die an und für sich imperfektiv sind. Das ist der Grund, weswegen sich die Gegenwart und der perfektive bzw. konfektive Aspekt im Slavischen und im Griechischen ausschließen: Im ersten Falle bedeutet das perfektive Verbum nicht die echte Gegenwart, und im zweiten gibt es vom konfektiven Aoriststamm kein Präsens.

Was sehen wir im Lateinischen? Hier würde man erwarten, daß die Verben, die von Meyer und nach ihm auch von anderen als „perfektiv" bezeichnet werden, und besonders die Komposita mit einem angeblich „leeren" Präfix, nicht die echte Gegenwart bedeuten können. Aber die syntaktischen Tatsachen beweisen das Gegenteil.

Hier möchte ich zuerst einige Beispiele anführen, wo Meyers „Perfektiva" paratatisch für die Gegenwart stehen: Pl. *Capt.* 870: *abi, stultu's: sero post tempus v e n i s* („приходишь"). Id *Cas.* 165: *heus vos, ecquis haec, quae loquor, a u d i t ?* („слышит"). — Ter. *Haut.* 736: *mane: quo m i t t i s istam, quaeso? iube maneat* („шлешь"). Id. *Eun.* 887: *te mihi patronam c a p i o , Thais, te obsecro* („беру"). „Mart. 2, 82, 1: *servum quid f i g i s?* („распинаешь").

[19] Bei der Prüfung des Aspektwerts der lateinischen Formen stütze ich mich auf das slavische Aspektgefühl, das hier irgendwie als maßgebend gelten sollte, und gebe überall eine russische Aspektdeutung derselben.

[20] Vgl. Hofmann-Szantyr, *Grammatik*, S. 304, und Meillet-Vendryes, *Traité*, S. 301 ff.

Nur einige Beispiele für die Komposita: Pl. *Amph.* 32: *propterea pace a d v e n i o et pacem ad vos a d f e r o* („прихожу", „приношу"). — Ter. *Phorm.* 216: *ah quid agis? quo a b i s, Antipho?* („уходишь"). Nep. 19, 4, 3: *o quam indigna p e r p e t e r i s, Phocion* („претерпеваешь").

Es können sogar Komposita mit schwachem Präfix, durch die man nach Barbelenet und anderen noch heute die Anwesenheit der „perfektiven" Verben im Altlatein zu beweisen versucht, eine echte Gegenwart bedeuten; z. B. Pl. *Aul.* 190: *quid tu solus tecum loquere? : : meam pauperiem c o n q u e r o r* („жалуюсь"). Id. *Men.* 615: *per Iovem deosque omnis a d i u r o, uxor* („заклинаю"). Id. *Rud.* 743: *o filia mea, . . . mearum me absens miseriarum c o m m o n e s* („напоминаешь"). Ter. *Andr.* 660.: *quor me e n i c a s?* („убиваешь"). Cic. *Att.* 6, 9, 1: *spero et hercule . . . c o n f i d o te iam . . . valere* („полагаюсь").

Noch bedeutender sind die Beispiele, wo ausgesprochen momentane Verben im gleichen Gebrauch vorkommen; z. B. Pl. *Aul.* 81: *hem, erumne ego a s p i c i o meum?* („вижу"). — Id. *Men.* 1132: *o salve, insperate, multis annis post quem c o n s p i c o r* („вижу"). Man kann sich daher schwer mit M.-L. Sjoestedt einigen, die nach Barbelenet in den Oppositionen wie *aspicere* : *aspectare* ein Aspektverhältnis finden will[21], wenn wir sehen, daß wir auch dem angeblich „perfektiven" *aspicere* paratatisch begegnen.

An mancher Stelle könnte zwar ein solches Verbum im Präsens perfektiv aufgefaßt werden, aber dann würde es im futurischen Sinne stehen. Die vorher angeführten Beispiele zeigen uns, daß eine solche Deutung nicht die einzig mögliche ist. Vor langem hat H. Meltzer eingewandt[22], daß Meyers „Perfektiva", unter denen sich auch Komposita befinden, einen imperfektiven Sinn haben können, aber er hat die Sache nicht ganz ins reine gebracht, weil er sich auf die „Präsensprobe" nicht gestützt hat.

Alle unsere Präsentien, wo wir meistens ein Kompositum anstatt eines Simplex haben, entsprechen dem slavischen imperfektiven Aspekt. Es ist kein Wunder, daß Barbelenet nicht imstande war, wie G. Herbig seinerzeit sagte, „das logisch unmögliche"[23], d. h. den Gebrauch eines perfektiven Verbums für die aktuelle Gegenwart zu rechtfertigen. Ich füge hinzu, daß auch Van der Heyde[24], der meiner Ansicht nach im Verständnis der Komposita am weitesten vorgedrungen ist, den Beweis der „Präsensprobe" nicht ausgenützt hat. Man kann aber den Zweifel am angeblich „aoristischen" Sinn der angeführten Komposita

[21] Les itératifs latins en *-tare* (*-sare*), *BSL* 25 (1923—24), S. 153 ff., und 26 (1924—25), S. 113 ff.

[22] In seiner Besprechung der Meyerschen Abhandlung in der *BphW* 39 (1919), S. 74 ff.

[23] S. seine eingehende Besprechung von Barbelenets Buch, *IFAnz.* 36 (1916) S. 38 ff. und bes. 44.

[24] *REL* 12, S. 140 ff.

schon bei Meillet-Vendryes und heute auch anderswo finden[25]. Dort wird die Opposition Simplex : Kompositum nicht mehr auf den Gegensatz zwischen „imperfektiven" und „perfektiven" sondern zwischen „determinierten" und „undeterminierten" Verben zurückgeführt; es wird aber nicht ausdrücklich gesagt, daß es sich hier nicht mehr um den Aspekt handelt.

2. Der Gebrauch des Verbums im Imperfekt, das die Paratase in der Vergangenheit darstellt, dient ebenfalls als Aspektprobe. Die Anhänger der Lehre von der Aspekteinteilung der lateinischen Verben behaupten, daß die Verben, die von ihnen als „perfektiv" bezeichnet werden, im Imperfekt nicht im durativen, sodern nur im iterativen und konativen Sinne anzutreffen sind. Auch diese Auffassung hat schon Meltzer zu widerlegen versucht[26], indem er sie für „Achillesferse" von Meyers Lehre bezeichnete: Die konative Bedeutung sei ja die, die man nicht durch den perfektiven Aspekt aussagen kann. Aber obwohl der Fall des durativen (oder eher: aktuellen) Imperfekts etwas seltener ist, ist er doch nicht unmöglich. Hier sind einige Beispiele, wo einfache, angeblich „perfektive" Verben in einem solchen Imperfekt vorkommen: Pl. *Epid.* 138: *disipiebam mentis, quom illa scripta m i t t e b a m tibi* („посылал"). — Ter. *Andr.* 545: *alium censes esse nunc me atque olim quom d a b a m* (sc. *gnatam*)*?* („давал"). Caes. *B. G.* 6, 8, 7: *Germani, qui auxilio v e n i e b a n t . . . sese domum contulerunt* („приходили"). — Ov. *Met.* 7, 607: *neque enim c a p i e b a n t funera portae* („вмещали").

So begegnet man auch den Komposita, sogar denen mit schwachem Präfix; z. B. Pl. *Capt.* 654: *illic servom se a s s i m u l a b a t, hic sese autem liberum* („притворялся"). — Ter. *Phorm.* 573: *quid illi tam diu . . . c o m m o r a b a r e, ubi id audieras?* („оставался"). — Cic. *Verr.* 1, 144: *hic te si res ipsa . . . non c o m m o v e b a t . . . ne illud quidem animadvertebas* („трогало").

Wenn es sich hier um „perfektive" Verben handeln würde, wäre es unmöglich, sie überhaupt im Imperfekt zu finden. Da haben wir also noch einen Beweis dafür, daß man die Verben, die oft als „perfektiv" bezeichnet werden, nicht als solche betrachten kann. Das sind bloß paratatisch angewandte Verben momentanen Sinnes.

3. Dafür spricht auch der Gebrauch dieser Verben im Partizip Präsentis, das einen Vorgang bedeutet, der parallel mit einem anderen vor sich geht; es handelt sich also wieder um einen Fall der Paratase. Aber auch hier begegnen wir den angeblich „perfektiven" Verben; z.B. Pl. *Poen.* 652: *adiit ad nos extemplo e x i e n s* (sc. *e navi*) („выходя"). — Ter. *Hec.* 468: *omnem rem scio ut sit gesta: a d v e n i e n s audivi modo* („приходя"). — Var. *At. frg.* 3: *geminis c a p i e n s tellurem . . . palmis* („хватая"). — Cic. *De or.* 1, 185: *non dicerem hoc a u d i e n t e Scaevola* („пока слушает"). — Ov. *Met.* 4, 141: *in vultibus oscula f i g e n s . . . clamavit* („втыкая").

[25] *Traité*, S. 302 ff.
[26] *a. a. O.*, S. 76.

Wie wir sehen, kommen hier auch Meyers „Perfektiva" und Komposita vor, darunter einige auch mit schwachem Präfix. Diesen Wiederspruch hat auch J. Marouzeau bemerkt[27], aber er hat ihn nicht gelöst, obwohl er in einigen Fällen angenommen hat, daß das Partizip solcher Verben die Vorzeitigkeit bedeuten könnte, wie angeblich *exiens* im obigen Satze aus Plautus. Diese Annahme, obwohl nicht ausgeschlossen, zeigt sich aber kaum notwendig.

4. Hierher gehört auch der Fall des Ablativs Gerundii, der ebenso wie das Partizip Präsentis einen begleitenden Vorgang bezeichnet, also paratatisch gebraucht wird. Es genügen zwei Beispiele: Caes. *B. G.* 3, 8, 3: *naves ... in redeundo offenderunt* („возвращаясь"). — Cic. *Quinct.* 70: *nolo eam rem commemorando renovare* („упоминая").

5. Den Wert einer Aspektrobe hat auch der Infinitiv nach sogenannten „Phasenverben" wie „anfangen", „fortsetzen", „aufhören" u. ä., die nur durch imperfektive Verben ergänzt werden können. Im Lateinischen finden wir jedoch auch angeblich „perfektive" Verben mit ihnen verbunden; z.B. Pl. *Trin.* 162: *ut occepisti perge porro proloqui* („высказывать"). — Ter. *Andr.* 821: *satis pericli incepi adire* („подвергаться"). — Caes. *B.* G. 1, 54, 1: *Suebi ... domum reverti coeperunt* („возвращаться"). — Petr. *Sat.* 29, 2: *ego ... non destiti totum parietem persequi* („обыскивать").

*

Wir haben hier einige Satzkontexte gesehen, die den paratatischen Vorgang syntaktisch einschließen, in denen aber auch sogenannte „perfektive" Verben erscheinen. Gibt es nun andererseits Fälle, wo die Verben, die als „imperfektiv" bezeichnet werden, einen syntelischen Vorgang bezeichnen?

Da werden uns wieder einige Aspektproben willkommen sein.

1. Die erste davon ist der Gebrauch des Perfekts mit einer Adverbialbestimmung des Zieles, wobei der Vorgang als ein an sich verlaufener ausgedrückt wird. Wie es bekannt ist, dient im Lateinischen zu diesem Zwecke das Perfekt als Nachfolger des alten Aorists. Hier würden wir nur „perfektive" Verben erwarten. Wie wir aber gleich sehen werden, sind hier sogar angeblich „imperfektive" Verben, d.h. Simplicia überhaupt, und besonders Meyers „Imperfektiva" der Bewegung, nicht ausgeschlossen. Hier sind einige Beispiele: Pl. *Bacch.* 347: *deos atque amicos iit salutatum ad forum* („пошел"). — Id. *Rud.* 327: *is huc erum etiam ad prandium vocavit, sceleris semen* („пригласил"). — Ter. *Hec.* 345: *tum filius tuus intro iit videre ... quid agat* („пошел"). Cic. *Att.* 10, 4, 8: *Curio ... cucurrit ... Puteolos, ut ibi contionaretur* („побежал"). —

[27] L'emploi du participe présent latin à l'époque républicaine, *MSL* 16 (1910—11), S. 133 ff.

Liv. 21, 46, 5: *vixdum clamore sublato iaculatores f u g e r u n t ... a d s e c u n d a m a c i e m* („убежали").

Meyer und andere nach ihm haben eine solche Möglichkeit ausdrücklich abgelehnt. Meltzer[28] und in neuerer Zeit Van der Heyde[29] sind gegen diese Auffassung gewesen, aber sie wird heute hie und da noch immer aufrechterhalten[30].

2. Das lateinische Perfekt bezeichnet aber in seiner Aoristbedeutung auch ohne Zielbestimmung einen an sich verlaufenen Vorgang. Es würde daher zu erwarten sein, daß sogenannte „imperfektive" Verben auch sonst im Perfekt nicht vorkommen. Hier aber belehrt uns wieder die Praxis eines anderen.

In diesem Sinne sind die Verben des Zustands besonders lehrreich, d. h. die durativen Verben, wenn sie im Perfekt als Ausdruck für einen angefangenen oder einen beendeten Zustand erscheinen[31]. Dann bekommen sie einen perfektiven Sinn, wobei sie zugleich ingressiv oder terminativ werden; mit aderen Worten bedeuten sie nur den Anfang oder das Ende des Vorgangs. Hier sind die Beispiele: Caes. *B. C.* 1, 44, 4: *legio ... locum non t e n u i t atque in proximum collem sese recepti* („удержала"). — Ib. 3, 37, 4: *Scipio ... temere progressus turpem h a b u i t exitum et noctu ... flumen transiit* („получил"). — Cic. *Fam.* 6, 18, 5: *me Romae t e n u i t omnino Tulliae meae partus* („задержал"). — Nep. 19, 4, 3: *hic* (sc. *Phocion*) *cum ad mortem duceretur, obvius ei f u i t Euphiletus* („пошел"). — Liv. 21, 33, 9: *s t e t i t parumper tamen Hannibal ac suos continuit* („остановился"). — Id. 22, 12, 6: *prudentiam .... dictatoris extemplo t i m u i t* (sc. *Hannibal*) („побоялся").

Einige nehmen an, daß *fui* in diesem Falle als Perfekt von *fio* zu betrachten ist, was sinngemäß möglich wäre, aber sie werden nicht ganz recht haben, weil die gleiche Erscheinung, wie wir sehen, auch bei anderen Verben durativen Sinnes, die im Perfekt offenbar perfektiv werden, zu finden ist. Auf dasselbe weist heute Reinhold hin[32], wobei er sich auf N. Wilsing beruft, der vor kurzem ebenfalls den ingressiven Sinn von *fui* hervogehoben hat: „das wird", sagt er, „besonders wichtig in Fällen, wo *fuit* 'er ist geworden' übersetzt werden muß".

Worum handelt es sich hier eigentlich? Wenn im Lateinischen die einen Verben tatsächlich imperfektiv und die anderen perfektiv sind, wie das häufig angenommen wird, so muß zu erwarten sein, daß die ersten paratatisch und die zweiten syntelisch gebraucht werden.

---

[28] *a. a. O.*, S. 75.

[29] *REL* 12. S. 152 ff.

[30] Dazu Hofmann-Szantyr, *Grammatik* II, S. 302 f., und Juret, *Système*, S. 33 ff.

[31] S. M. Kravar, Vidske osobine latinskoga perfekta, *ŽA* 9 (1959) S. 137 ff. und bes. 141; vgl. hier S. 47 ff.

[32] *a. a. O.*, S. 21. So schon bei R. Methner, *Untersuchungen zur lateinischen Tempus- und Modustehre*, Berlin 1901, S. 59.

Aber unsere Aspektproben beweisen, daß die Verben auch im umgekehrten Gebrauch stehen. Wie soll man dann diese Erscheinung erklären? Diese Frage würde ich so beantworten:

Im Lateinischen ist das Verbalwort als soches in Hinsicht auf den Aspekt neutral, so daß es imstande ist, beide Aspektkontexte, die Paratase und die Syntelese, mit sich zu decken. Nebenbei gesagt, gibt es solche aspektneutrale Verben auch im Slavischen, wo man ihnen fälschlicherweise einen „doppelten" Aspekt zuschreibt. Es gibt aber im Lateinischen, wie auch in anderern Sprachen, Verben, die der Aktion nach verschieden sind. Es möge hier genügen zu erwähnen:

A) unter den Simplicia:

a) die Zustandsverben, wie *sto, iaceo, timeo* usw., die an und für sich durativ sind;

b) die Handlungsverben im engeren Sinne, wie *ago, scribo, tango* usw., die hinsichtlich der Aktion zum größten Teil ebenfalls nicht gekennzeichnet sind: aber es gibt auch momentane, wie *capio, venio, pario* usw.;

c) die Vorgangsverben, wie *fio, cresco, cado* usw., die mehr oder weniger kursiv sind; hierher gehören auch die Bewegungsverben, wie *eo, curro, volo* usw.;

B) die Komposita, wie *abeo, concido, attingo* usw., die, besonders dann, wenn das Präfix seine eigene Bedeutung einbüßt, zum größten Teil einen momentanen Sinn erhalten.

Es versteht sich von selbst, daß die Aktionsbedeutungen in Wirklichkeit bei weitem zahlreicher sind, aber dies kann für unseren Zweck genügen.

Wie gesagt, können also dieselben Verben in beiden Aspektkontexten stehen, aber in der Tat kommen sie doch so vor, daß die durativen und die kursiven Verben die Paratase und die momentanen die Syntelese vorziehen. Eine ähnliche Ansicht hat schon Safarewicz geäußert[33]. Das könnte man durch unzählige Beispiele, die ich wegen des Zeitmangels nicht anführe, bekräftigen. Um die These von „perfektiven" und „imperfektiven" Verben zu entkräftigen, habe ich nur Beispiele für den umgekehrten Gebrauch gegeben.

Andererseits aber, wo der Aspektkontext nicht syntaktisch gegeben ist, z. B. im Futurum, in den Modalformen, im Infinitiv usw., übernimmt die Aktion die Rolle des Aspekts, was besonders bei der Übersetzung der lateinischen Formen z.B. ins Slavische zutage tritt. Aber auch davon wird hier nicht die Rede sein.

Der allgemeine Schluß unserer bisherigen Darlegung lautet: Im Lateinischen gibt es keine aspektmäßig gekennzeichneten Verben.

---

[33] O wyrażaniu dokonaności i niedokonaności w języku łacińskim, *Eos* 41 (1940—46), S. 197 ff. Erst in dieser Hinsicht scheinen mir die Ergebnisse von Janáček, *a. a. O., passim*, besonders wichtig.

3

Jetzt bleibt uns nur noch übrig, die zweite Frage zu beantworten, und zwar: Sind wenigstens die Formen des lateinischen Verbums aspektmäßig charakterisiert?

In Meillets Lehre vom Aspektcharakter der Opposition zwischen den Formen des Infektums und den des Perfektums, in der Lehre, die der Autor selbst dem Varro zuschreibt, finden wir den ersten Versuch, das System des lateinischen Verbums konsequent auf eine Aspektgrundlage zu setzen. Das Wesentliche dieser Lehre läßt sich auf folgendes zurückführen: „Le système verbal du latin oppose deux thèmes fondamentaux dont l'un indique le procès inachevé, *l'infectum*, l'autre le procès achevé, le *perfectum*, type *dico-dixi*, par exemple; mais cette opposition continue, en les simplifiant, les vieilles oppositions d'aspect' indo-européennes"[34]. Jedem Studenten ist dieses Schema aus den französischen Handbüchern sehr gut bekannt.

Obwohl Meillets Auffassung, die allmählich eine Anzahl von Anhängern gewonnen hat, nicht überall durchgedrungen ist, bleibt dennoch die Tatsache, daß die zwei Formenreihen häufig als Ausdruck eines Vorgangs in der Paratase einerseist und eines solchen in der Syntelese andererseits funktionieren. In dieser Hinsicht ist wieder die slavische Übersetzung der lateinischen Formen belehrend[35]. Der französische Gelehrte hat jedoch, soweit es uns bekannt ist, niemals versucht, den Wert seines Schemas durch eine Menge sprachlicher Tatsachen zu prüfen, durch die es sich aber nicht restlos beweisen läßt.

Das Schema enthält bekanntlich zwei Formen, um die alle anderen gruppiert sind: das ist das Präsens, das hier als „présent de l'infectum", und das Perfekt, das als „présent du perfectum" figuriert. Die schwache Seite dieser Lehre fällt gleich auf: Hier wird mit dem lateinischen Perfekt als Präteritum, was es eigentlich auch ist, nicht gerechnet. In diesem Sinne hat schon A. Debrunner mit Meillet polemisiert[36]. Außerdem gibt es im Schema gar keine Beziehung zwischen dem Perfekt und dem Imperfekt, die sich als zwei Präterita, also als

---

[34] *Esquisse*, S. 28.

[35] Besonders verführerisch sind in dieser Beziehung verschiedene Arten von Temporalsätzen, wo sich die Formen des Infektums und die des Perfektums meistens so zueinander verhalten; z. B. Pl. *Epid.* 147: *novi ego nostros: mihi dolet, quom ego vapulo* („меня бьют") und id. *Mil.* 1264: *omnes... mulieres te amant, ut quaeque aspexit* („увидит"); oder Cic. *Att.* 2, 15, 3: *cum haec maxime scriberem, ecce tibi Sebosus* („писал") und id. *Quint. fr.* 3, 1, 6: *cum scripsissem haec infima... venit ad nos Cicero tuus ad caenam* („написал"). In der Tat aber kommen die Formen beider Reihen, wie wir es gleich sehen werden, auch in der umgekehrten Aspektanwendung vor. Was sie hier, wie auch sonst, auszudrücken haben, ist nicht so sehr der Aspekt, wie das relative Zeitverhältnis, das sich nur teilweise mit dem Aspektgegensatz deckt; s. dazu Kravar, Upotreba latinskoga perfekta u „relativu", *ŽA* 6 (1956), S. 10 ff. und bes. 15 ff., und Aspektna značenja uz *cum* narrativum, *RFFZ* 5 (1964), S. 53 ff.; vgl. hier S. 34 ff. und 99 ff.

[36] Vgl. seine Besprechung von Meillets *Esquisse*, *IF* 48 (1930), S. 313.

zwei Formen derselben Zeitbedeutung, in der Regel aspektmäßig zueinander verhalten[37].

Den Aspektwert der Opposition Imperfekt : Perfekt haben schon die alten Grammatiker emfunden. So lesen wir in Priscian: „'praeteritum imperfectum' tempus nominantes, in quo res aliqua coepit geri necdum tamen est perfecta, 'praeteritum' vero 'perfectum', in quo res perfecta monstratur"[38]. Diese Bestimmung, wie wir sehen, ist volkommen aspektmäßig. Ein solcher Unterschied zwischen beiden Präterita wird, obwohl nur indirekt, noch heutzutage allgemein anerkannt, wenn man ihre „temporale" Bedeutung erklärt. Meillets Schule nimmt jedoch an, daß die Aspektbedeutung beider Formen im Sinne des Schemas Infektum : Perfektum zu deuten ist, d.h. daß beide, obwohl jede für sich, ihren Aspektwert dem System, dem sie angehören, verdanken.

Jemand hat treffend gesagt, daß das deutsche Sprachgefühl für die Aspektunterschiede „so gut wie stumpf" sei[39]. Diesen Mangel empfindet man insbesondere in der Sphäre der Vergangenheit, wo z.B. auch die romanischen Sprachen dem deutschen aspektneutralen Präteritum zwei Formen entgegenstellen, wie es im Französischen das *imparfait* und das *passé simple* sind, die unter anderem fähig sind, aspektmäßig zueinander zu stehen.

Den Aspektgegensatz zwischen den beiden lateinischen Präterita fühlt man am besten in Beispielen, wo sie zusammen vorkommen. Hier sind einige: Pl. *Bacch.* 983: *verbum nullum f e c i t : lacrumans ... a u s c u l t a b a t, quae ego l o q u e b a r* („сказала" : „слушала", „говорил"). — Ter. *Hec.* 806: *denique hercle ium p u d e b a t: a b i i* („стыдно было": „ушел"). — Id. *Haut.* 308: *ubi sim nescio: ita t i m u i.* :: *at ego nil esse s c i b a m* („побоялся": „знал"). — Nep. 5, 2, 1: *Cimon celeriter ad principatum p e r v e n i t, h a b e b a t enim satis eloquentiae* („пришел" : „имел"). — Liv. 29, 27, 10: *vento eodem f e r e b a n t u r: ceterum nebula ... conspectum terrae a d e m i t* („ехали" : „отняла").

Die hier angeführten Sätze gehören größtenteils zum besonderen Redestil, d. h. zur Erzählung, wo sich der Aspektunterschied zwischen beiden Präterita im Sinne des längst bekannten Spruches äußert: „Perfecto procedit, imperfecto insistit oratio". Und in der Tat: wo beide Formen in einem längeren Text abwechseln, folgen die durch das Perfekt ausgedrückten Vorgänge sozusagen nacheinander in einer Linie, während die im Imperfekt erscheinenden Vorgänge nebeneinander auf einer Ebene zu stehen scheinen: die ersten sind dynamisch und die zweiten statisch. So sind die einen zur Erzählung im engeren Sinne des Wortes, die anderen aber zur Beschreibung geeignet. Das ist zwar wohlbekannt, aber auch dieser stilistische Unterschied zwi-

[37] S. dazu Kravar, *ŽA* 9, S. 144, und *Romanitas* 3, S. 302 ff.; vgl. hier S. 47 ff.

[38] Keil, *GL* II, S. 406.

[39] Jacobsohn, *a. a. O*, S. 249.

schen den zwei Formen läßt sich letzten Endes auf ihre Aspektbedeutung zurückführen. Hier ist Van der Heyde, indem er Meillet widerlegte[40], zu skeptisch gewesen.

Soll man also den Aspektcharakter des Gegensatzes zwischen dem Imperfekt und Perfekt aus der Opposition Infektum: Perfektum erklären und denselben automatisch auf die übrigen Formen der zwei Reihen übertragen? Was folgt, gibt uns keinen Anlaß zu einem solchen Schluß.

Die Zeit gestattet uns nicht, diese ganze Frage zu behandeln. Ich will daher wieder einige Fälle herausgreifen, wo beide Reihen gegen jede Erwartung im umgekehrten Gebrauch vorkommen. Dabei möchte ich mich wieder einiger Aspektproben bedienen.

1. Erstens kann man die Formen des Infektums, die als solche einen paratatischen Vorgang bedeuten sollten, auch in der Syntelese finden.

So sieht vor allem der Fall des Präsens *pro praeterito*, und namentlich das „historische" Präsens aus, wo wir — wie man es zu sagen pflegt — „die Vergegenwärtigung einer selbsterlebten Handlung" haben; z.B. Ter. *Andr.* 355 ff.: *continuo ad te .... p e r c u r r o ad forum, ... ubi te non i n v e n i o, ibi a s c e n d o in quendam excelsum locum; c i r c u m s p i c i o: nusquam* („прибегаю", „застаю", „взлезаю" „оглядываюсь")[41]. Es handelt sich hier um vergangene Handlungen, die schnell hintereinander folgen. Ein solches Präsens steht, wie wir sehen, *pro perfecto*. Wir begegnen ihm sogar häufig zusammenn mit dem Perfekt; z.B. Sall. *Jug.* 69, 1: *Vagenses ... primo... portas c l a u s e r e: deinde, ... magno cum gaudio obvii* (sc. *Iugurthae*) *p r o c e d u n t* („закрыли": „выходят")[42]. Demnach kann das Präsens, obwohl eine Form des Infektums, auch einen an sich verlaufenen Vorgang bedeuten.

Es ist aber doch zu bemerken, daß das historische Präsens wegen seines stilistischen Charakters kein ganz sicheres Kriterium darstellt. So kommt es auch *pro imperfecto* und sogar mit dem Imperfekt zusammen vor; z.B. Liv. 5, 41, 5: *pars in proxima quaeque tectorum... r u u n t, pars ultima ... p e t u n t, inde rursus ... in forum ... r e d i b a n t* („мчатся", „идут" : „возвращались"). — Hier handelt es sich aber nicht um die Erzählung im engeren Sinne, sondern um eine Beschreibung: die Handlungen laufen nicht wie oben nacheinander, sondern sie stehen nebeneinander. Wenn wir das näher betrachten, so sehen wir, daß im Präsens *pro perfecto* meistens Komposita oder überhaupt Verben momentanen Sinnes, im Präsens *pro imperfecto* aber Simplicia zu finden sind.

---

[40] *REL* 11, S. 68 ff.

[41] S. M. Kravar, Bilješka o historijskom prezentu u latinskom, *ŽA* 7 (1957), S. 212 ff.; vgl. hier S. 22 ff.

[42] Die russische Übersetzung ist in diesem Falle nicht maßgebend, weil es sich hier um eine stilistische Übertragung handelt, wo auch z. B. russ. impf. *выходят* statt perf. *вышли* steht.

Was soll das bedeuten? Das heißt, daß die Aktion selbst, falls der Aspektkontext nicht syntaktisch gegeben its, die Rolle des Aspekts spielt.

Diese These würde auch in anderen Anwendungen der Formen des Infektums zu beweisen sein, z.B. im Präsens *pro futuro*, im Futur selbst, in den Modalformen und im Infinitiv. All das lasse ich beiseite[43]. Einige Beispiele abhängiger Sätze, in denen Präsensformen dort stehen, wo man mit Recht Perfektformen erwarten würde, mögen hier genügen: Nep. 15, 4, 3: *nisi id confestim f a c i s, ego te tradam magistratui,* („сделаешь"). — Pl *Bacch.* 688: *ubi me a s p i c i e t, ad carnuficem rapiet continuo senex* („увидит"). — Caes. *B. G.* 1, 44, 11: *qui nisi d e c e d a t . . . ex his regionibus, sese illum pro hoste habiturum* („отступит"). — Liv. 22, 44, 7: *si quid proiectis . . . legionibus a c c i d e r e t, se omnis culpae exsortem . . . fore* („случится"). — Pl. *Capt.* 97: *quas* (sc. *aedes*) *quotiensquomque c o n s p i c i o, fleo* („увижу"). In solchen Fällen genügt die momentane Aktion, um einen an sich verlaufenen Prozeß anzudeuten.

2. Wenn wir die Formen des Infektums im syntelischen Gebrauch finden, was ist dann mit den Formen des Perfektums: kommen auch diese in der Paratase vor?

Betrachten wir von diesem Standpunkt aus die Hauptform des Perfektsystems, das Perfekt selbst. Das ist, wie bekannt, eine synkretische Bildung, die in sich die Bedeutungen zweier alter Aspektstämme vereinigt, und zwar diejenigen des Perfekt- und des Aoriststammes. Als solches bedeutet das lateinische Perfekt in erster Linie einen an sich verlaufenen Vorgang in der Syntelese, was sich dann auf sein ganzes System überträgt. Es wäre überflüssig, dafür Belege anzuführen. Jedoch gibt es auch hier Fälle eines besonderen Gebrauchs, d. h. solche, in denen sowohl das Perfekt, als auch andere Formen seines Systems, einen Vorgang bezeichnen können, der zeitlich zwar aufgehört hat, aber an sich, also aspektmäßig, nicht verlaufen ist. Das geschieht besonders im Gespräch, wo das Perfekt als „konstatierend" erscheint. Ein solcher Gebrauch scheint eher paratatisch als syntelisch zu sein; z. B. Pl. *Amph.* 735: *immo mecum c e n a v i s t i et mecum c u b u i s t i* („ужинал" : „лежал"). — Ter. *Andr.* 766: *recte ego f u g i has nuptias* („избегал"). — Cic. *Quint. fr.* 1, 1, 45: *facies. . . perpetuo, quae f e c i s t i, ut omnes aequitatem tuam laudarent* („делал"). — Nep. 15, 9, 4: *satis v i x i: invictus enim moritor* („жил").

Einen solchen Sinn hat das Perfekt insbesondere dann, wenn das Verbum mit einer Adverbialbestimmung auf die Frage „wie lange?" oder „bis wann?" vorkommt, d.h. wenn das Gewicht auf der Dauer des Vorgangs liegt und der Vorgang vorzugsweise als Zustand gedacht wird; z. B. Pl. *Asin.* 263: *ibi tu ad hoc diei tempus d o r m i t a s t i in otio* („спал"). — Id. *Stich.* 159: *illa* (sc. *mater*) *me in alvo menses*

[43] S. Kravar, *ŽA* 6, S. 21 f.; vgl. hier S. 45 ff.

g e s t a v i t decem („носила"). — Caes. *B. G.* 1, 48, 3: *ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias t r a d u x i t* („переводил").

Ein solches Perfekt findet man meistens bei Verben durativer oder kursiver Bedeutung, d. h. dort, wo die Aktion mit der Aspektbedeutung der Form zusammenstößt; andere Verben sind in diesem Gebrauch selten (wie *traducere* im obigen Satz aus Caesar). Die gleiche Wirkung hat die Adverbialbestimmung. Da wird der Vorgang ganz einfach als „aufgehört" bezeichnet. Ein Vorgang kann aber auf zweierlei Art als aufgehört gedeutet werden: entweder indem seine eigene Dauer aufhört, oder indem er in einer aufgehörten Zeit, wie es die Vergangenheit ist, dauert. Hier kreuzt sich also der Aspektbegriff des „Verlaufenen" mit dem Zeitbegriff des „Vergangenen". Ich kann nicht mit Reinhold übereinstimmen, daß das Perfekt auch hier einen „perfektiven" Sinn hat[44]; es ist einfach durativ-syntelisch.

Wenn ein solches Perfekt mit dem Imperfekt zusammentrifft, so wird der Aspektgegensatz zwischen ihnen viel schwächer; z. B. Ter. *Eun.* 107: *Samia mihi mater f u i t ; ea h a b i t a b a t Rhodi* („была" : „жила"). — Cic. *Tusc.* 1, 4: *in Graecia musici f l o r u e r u n t , d i s c e b a n t q u e id omnes* („процветали": „изучали"). — Id. *Or.* 132: *d i c e b a t melius quam s c r i p s i t Hortensius* („говорил" : „писал").

So werden auch die anderen Formen des Perfektums gebraucht; z. B. das Futur II: Sall. *Jug.* 10,5 : *quem alienum fidum invenies, si tuis hostis f u e r i s?* („будешь")? oder das Plusquamperfekt: Liv. 35, 47, 3: *tum... ii, quos p a v e r a t per aliquot annos publicus peculatus... Romanos in Hannibalem... instigabant* („кормило")[45].

Ein solches Perfekt wird im Slavischen, wie wir sehen, imperfektiv wiedergegeben. Jedoch soll man dabei mit der Tatsache rechnen, daß die slavischen durativen Verben, sowie auch andere im durativen Gebrauch, eigentlich *imperfectiva tantum* sind, während das lateinische Perfekt auch hier in seinem System bleibt, d.h. syntelisch auftritt.

Wie wir sehen, drängt sich uns hier der zweite allgemeine Schluß auf, der lautet: I m L a t e i n i s c h e n s i n d a u c h d i e V e r b a l f o r m e n a s p e k t m ä ß i g n i c h t s t r e n g bzw. r e i n g e k e n n z e i c h n e t, o b w o h l d i e F o r m e n d e s I n f e k t u m s h ä u f i g p a r a t a t i s c h u n d d i e d e s P e r f e k -

---

[44] *a. a. O.*, S. 21 ff., und Kravar, *ŽA* 9, S. 142 ff., und *Romanitas* 3, S. 305 ff.; vgl. hier S. 59 ff.

[45] Das gleiche geschieht auch in Temporalsätzen; z. B. Cic. *Brut.* 16: *ager... cum multos annos q u i e v i t, uberiores efferre fruges solet* („лежит"), oder Liv. 30,10,11: *cum diu s t e t i s s e n t,... tum demum onerarias adgrediuntur* („стояли"); s. Kravar, *ŽA* 6, S. 22 f., und *RFFZ* 5, S. 55 ff. (Hier, z. B. im letzten Satze, wäre statt impf. *стояли* auch perf. *простояли* möglich, aber keineswegs notwendig, was eben ein Hinweis auf die geschwächte Aspektledeutung von *stetisse* ist.). Allerdings ist hier die Vorzeitigkeit nichts anderes als die relativ-temporale Funktion des syntelischen Aspekts der Form.

tums syntelisch stehen. Eine absolute Teilung gibt es aber in diesem Sinne nicht. Die Glieder der Opposition Infektum : Perfektum, wie sie von Meillet zusammengepaart sind, verhalten sich in erster Linie im relativ-temporalen und nur nebenbei im aspektmäßigen Sinne zueinander: jede Form des Perfektums — in bezug auf die entsprechende Form des Infektums — bezeichnet vor allem die Vorzeitigkeit. Sogar die Opposition zwischen dem Imperfekt und dem Perfekt, die — wenn sie als solche erscheint — den einzigen Fall des echten Aspektverhältnisses im Rahmen des lateinischen Verbums darstellt, ist nicht, wie ich hervorgehoben habe, so sehr Sache des Systems, wie Sache der syntaktischen Umstände, unter denen die zwei Formen zusammentreffen.

4

Nachdem wir bislang die Aspekterscheinungen des lateinischen Verbums unter verschiedenen syntaktischen Umständen und an einer Menge verschiedenartiger Belege, also im Rahmen des „Textes", d.h. der „Rede", betrachtet haben, wäre es angebracht zu versuchen, aus all dem das abstrakte Wesen seiner „Aspektualität" sozusagen herauszuziehen, um die Rolle des Aspekts im Verbal- oder, allgemeiner gesagt, im Sprachsystem abwiegen und seine Stelle in ihm bestimmen zu können[46].

Was zunächst den „Aspektwert" der Opposition Simplex : Kompositum angeht, z. B. *facere* : *conficere*, die Delbrück und anfangs auch Meillet, dann Barbelenet und einige andere zu beweisen versucht haben, so hat sich erwiesen, daß es hier nicht um Paare „paratatisch" oder „syntelisch" gekennzeichneter Verben, sondern um lexikalische oder, besser gesagt, lexematische Paare verschiedener Aktionsart geht, die im lateinischen System nicht, wie im slavischen, grammatikalisiert, d. h. funktionell in binär strukturierte Aspektgegensätze verallgemeinert sind. Solche aktionelle Verbpaare lassen sich bestenfalls ins lexematische Verhältnis zwischen „durativen" und „nicht-durativen", insbesondere „momentanen" Verben einordnen[47]. Das gleiche gilt auch von Paaren wie *ire* : *venire*, zwischen denen vor allem Meyer ein Aspektverhältnis gesucht hat. Auf diese Weise entfällt auch der aspektuelle Vergleich zwischen den lateinischen und slavischen Verbalbildungen im Sinne der angeblichen Gleichung:

facere : *conficere* = *делать* : *сделать*

[46] Hier ist die allgemeinlinguistische Dichotomie „Sprache" und „Rede" (nach F. de Saussure) bzw. die analoge „System" und „Text" (nach L. Hjelmslev) gemeint.

[47] Auch Ju. S. Maslov, Prinzipien und Methoden der kontrastiven Aspektologie, *PICL XII*, Innsbruck 1978, S. 695 ff., vereinigt verschiedene aktionnelle Bedeutungen in den Gegensatz „terminativ" : „nicht-terminativ".

Das bedeutet mit anderen Worten, daß es im Lateinischen keine aspektuell gekennzeichneten Verben gibt; das Verbalwort als solches ist aspektuell neutral.

Ein solcher Schluß gibt van der Heyde recht.

Etwas verwickelter ist jedoch die Frage nach dem Aspektwert der lateinischen Verbalformen, d.h. der Opposition Infektum : Perfektum wie *facere* : *fecisse*, die Meillet und seine Schule, wie wir gesehen haben, als einen Aspektgegensatz gedeutet haben. Wenn nämlich die morphologische „Zweistämmigkeit" des Verbalsystems, d.h. seine Dichotomie in Präsens- und Perfektsystem anscheinend ist, hat sie sich auf funktionell-semantischer Ebene nicht als eine rein aspektuelle Korrelation beweisen lassen[48]. Außerdem ist nach Meillet die Frage nach dem Verhältnis zwischen Aspekt und Tempus im Perfekt und seinem System ungelöst geblieben. In diesem Sinne hat auch die Kritik seine Ansicht ergänzt, nach der *feci* — neben *facio* als Präsens des Infektums — bloß Präsens des Perfektums wäre, wobei man zugleich auf die aoristische, d.h. präteritale Bedeutung des Perfekts hingewiesen hat[49]. Auf diese Weise drängt sich die Gleichung auf:

$$facio : feci = \text{ποιῶ} : \text{πεποίηκα/ἐποίησα},$$

in der also *feci* zwei aspektuelle, die perfektische und aoristische, und zwei temporale, die gegenwärtige und vergangene, Bedeutungen in sich vereinigen soll.

Jedoch muß man dabei folgende Einschränkungen machen:

1. Im Lateinischen ist das Präsens mit seinem System — außer dem Imperfekt und Partizip, die an sich paratatisch sind, — aspektneutral, während das griechische Präsens mit seinem System ein echtes Infektum ist.

2. Die allgemeine Bedeutung des lateinischen Perfekts läßt sich auf eine kombinierte aspektuell-temporale Bedeutung zurückführen, in der die beiden Vorstellungen, das „Vollendete" und das „Vergangene", in einem allgemeinen aber einheitlichen Begriff der „verlaufenen" oder „präteritiven" Handlung untrennbar verquickt sind. Es ist dies ein Vorgang, dessen Verlauf im gegebenen Moment — sei

[48] Dieselbe strukturelle Zweistämmigkeit auf der Grundlage „präterital" : „nicht-präterital", obwohl teilweise verwischt, ist auch dem slavischen Verbum eigen.

[49] So besonders A. Debrunner in der genannten Besprechung, *IF* 48 (1930), S. 313 ff.

es im *nunc*-Moment des Sprachens oder im *tum*-Moment des Bezugs — vollendet ist[50].

Diese „Verlaufenheit" ist weder bloßer Aspekt noch bloßes Tempus, sondern beides zusammen, d.h. die aspektuelle Begrenzung des Vorgangsverlaufs ohne Rücksicht auf seinen Effekt, der sich erst aus der Aktion des Verbums oder dem syntaktischen Zusammengang ergibt.

3. Nur im Bereiche der Vergangenheit, wo in demselben Zeitabschnitt zwei präteritale Formen, das aspektuell als paratatisch gekennzeichnete Imperfekt und das aspektuell-temporal als „präteritiv" gekennzeichnete Perfekt zusammentreffen, funktioniert die Opposition *faciebam* : *feci* im Sinne eines Aspektverhältnisses und stimmt — in diesem Zeitabschnitt — mit der griechischen Opposition ἐποίουν : ἐποίησα überein[51].

Dieses System, in dem, wie gesagt, die Vorstellung der Zeit an erster Stelle steht, funktioniert auf temporaler Ebene wie folgt:

faciebam
feceram —+→ *facio* *fecero* *faciam, -es*
feci

Hier unterscheiden sich, wie wir sehen, ebenfalls drei Zeitabschnitte, wie auch im Griechischen, aber derart, daß in jedem Abschnitt einer gegebenen Form des Präsenssystems als Ausdruck für einen absolut-temporal bestimmten Vorgang je eine Form des Perfektsystems als Ausdruck für einen zeitlich verlaufenen, also relativtemporalen, und zwar vorzeitigen Vorgang gegenübersteht. Dies bedeutet, daß hier der Begriff der „relativen Zeit" eine sehr wichtige Rolle spielt, was im griechischen System nicht der Fall ist[52].

In einem solchen System, das vor allem relativ-temporal funktioniert, kommt eine bedeutende Rolle der temoralen Deixis zu, die sich nach zwei Standpunkten richtet: nach dem Sprechmoment *nunc* und nach dem Bezugsmoment *tum* (oder *tunc*), von denen aus der Verbalvorgang absolut- bzw. relativ-zeitlich bestimmt wird[53].

---

[50] Dazu auch J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, S. 39 f.

[51] Vgl. Kravar, *Romanitas* 3, S. 293 ff., und hier S. 47 ff.

[52] Mehr dazu M. Kravar, Verbal Aspect and Relative Time, *RFFZ* 17 (1978), S. 149 ff.

[53] Kuryłowicz, *o. c.*, S. 24 f.

Die Aspekt- und Tempusstruktur dieses Systems läßt sich folgendermaßen graphisch veranschaulichen[54]:

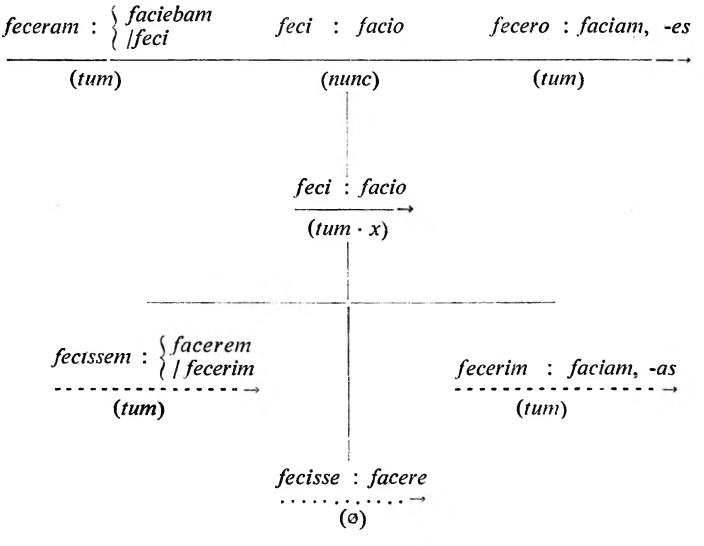

Dieses Schema, obwohl aus denselben Einheiten wie das von Meillet zusammengestellt, ist dennoch etwas anderes: hier tritt nicht so viel der Aspekt wie das Tempus zum Vorschein.

Strukturell gesehen, kann man sagen, daß die allgemeine Aspekt- und Tempusopposition *facere* : *fecisse* eine privative ist, d.h. eine solche, in der das erste Glied sowohl aspektuell als auch relativ-temporal merkmallos und das andere aspektuell-temporal merkmaltragend ist; hingegen ist die vereinzelte Aspektoppositon *faciebam* : *feci* eine äquipollente, in der nämlich beide Glieder aspektuell merkmaltragend sind, und zwar das eine als paratatisch und das andere als syntelisch[55].

Die analoge Opposition *facerem* : *fecerim* erscheint in einigen syntaktischen Typen auch auf der modalen Ebene des Konjunktivs.

Als solches unterscheidet sich dieses System sowohl vom griechischen als auch vom slavischen besonders dadurch, daß im merkmaltragenden Glied *fecisse* Aspekt und relatives Tempus vereinigt sind. Deswegen steht auch lateinisches *facere* : *fecisse* grundsätzlich romanischem, z. B. französichem *faire* : *avoir fait* sehr nahe. Es han-

[54] Zeichenerklärung: ——→ = temporale, - - - -→ = modale und . . . . . → = nominale Formen.

[55] Eben in diesem Sinne ist das Schema von Varro—Meillet zu reinterpretieren.

delt sich dabei um den allgemeinen Begriff der „Aspektualität", der sich in den drei Sprachbereichen an der Oberfläche des Verbalsystems verschiedentlich strukturiert[56].

Daraus geht hervor, daß im Lateinischen auch die Verbalformen nicht, außer vereinzelt, rein aspektuell gekennzeichnet sind, obwohl die Formen des Infektums lieber paratatisch und die des Perfektums als solche syntelisch vorkommen, wozu besonders die Tatsache beiträgt, daß durative Verben eher in präsentischen und momentane eher in perfektischen Formen erscheinen, während es sonst — für die Mehrheit von übrigen Verben — auch diesbezüglich keine absolute Regel gibt. So ergibt sich anstatt des Infektums die aspektuell neutrale Reihe der Präsensformen und anstatt des Perfektums die „präteritiv" gekennzeichnete Perfektreihe, in der Aspekt und Tempus untrennbar vereinigt sind; nur an einer vereinzelten Stelle des Systems, d.h. in der Vergangenheit, kommt ein vorwiegend aspektueller Gegensatz zum Vorschein.

Was nun die Frage nach der Entwicklung eines solchen Systems betrifft, das an und für sich neu ist, so kann es genügen, die beiden Schemen seines Funktionierens auf temporaler Ebene zu vergleichen: das eine, in dem das Perfekt, z. B. *feci*, als $feci_1$ in perfektischer Funktion auftritt[57]:

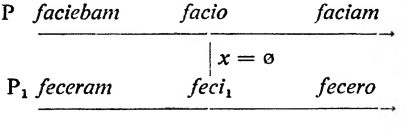

und das andere, in dem es als $feci_2$ in aoristisch-präteritaler Anwendung erscheint:

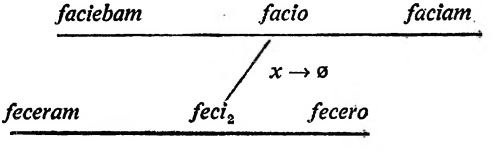

Durch die semantische Verquickung des alten Perfekts und Aorists hat das neue Perfekt sein ganzes System, das zum Teil auch neu ist, in die Vergangenheit gezogen, wobei die alten Aspektverhält-

[56] Den Terminus „Aspektualität" schulde ich dem sowjetischen Gelehrten A. V. Bondarko, in dessen aspektologischen Arbeiten er zuerst erscheint; vgl. hier S. 7 und 137.

[57] Zeichenerklärung: ——→ = Zeitlinie, x=Aspektachse, P=paratatischer Aspekt, S=syntelischer Aspekt, P_1=perfektischer Aspekt (als paratatisch II).

nisse vor den relativ-temporalen gewichen sind; als Ergebnis dieses morphologischen Wandels ist die syntaktische relativ-temporale Formenreihe entstanden: *feceram* : *faciebam/feci, feci* : *facio* und *fecero* : *faciam, -es*; oder graphisch:

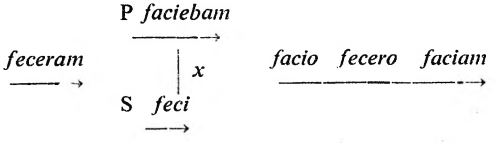

Sogar die Aspektopposition *faciebam* : *feci* ist in ihrer Struktur eine neue Erscheinung, obwohl sie als solche mit der griechischen ἐποίουν : ἐποίησα hauptsächlich übereinstimmt.

Sehr lehrreich — auch vom praktischen Standpunkt aus — ist ein Vergleich dieser Aspektopposition, soweit sie als solche erscheint, mit den entsprechenden slavischen, im gegebenen Falle serbo-kroatischen Formen, aus dem erhellt, daß auf den beiden Seiten verschiedene Inhalte des Aspektbegriffs in Betracht kommen. Während es sich nämlich in der lateinischen Opposition *faciebam* : *feci* vor allem um den Verlauf (c) des Verbalvorgangs handelt, betrifft die serbokroatische Opposition *činjah/činih* : *učinih* eher seinen Effekt (e). Dabei tritt das folgende Verhältnis zu Tage[58]:

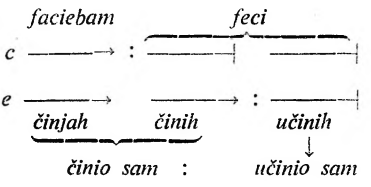

Wie wir sehen, drückt das lateinische syntelische Glied *feci* bei demselben Verlauf einen verschiedenen Effekt aus, d.h. „činih" + „učinih", während das slavische paratatische Glied *činjah/činih* bei demselben Effekt einen verschiedenen Verlauf deckt, d.h. „faciebam" + „feci", wobei auch die Aspektgrenze (:) auf den beiden Seiten an verschiedener Stelle steht. Werden die slavischen einfachen Präterita durch das analytische ersetzt, d.h. *činio sam* : *učinio sam*, so werden im ersten Glied die beiden lateinischen Formen irreführend vermengt, wodurch auch der falsche Eindruck entsteht, als gäbe es auch in der lateinischen Opposition teilweise keinen Unterschied, der aber eben im Bereiche des Vorgangsverlaufs bleibt.

Vom Standpunkt jener slavischen Sprachen aus, die nur das analytische Präteritum kennen, muß dieser Eindruck noch stärker sein.

---

[58] Zeichenerklärung: ——→ =paratatischer Aspekt, ——| =syntelischer Aspekt, *c*=Verlauf und *e*=Effekt des Verbalvorgangs.

Wir haben schon betont, daß die „Aspektualität" sich in verschiedenen Aspektbedeutungen äußern kann.

*

Am Ende dieser Erörterung möchte ich zwei Schlußfolgerungen unterstreichen:

1. Die Opposition Simplex : Kompositum, d.h. der Perfektivierungsvorgang, ist nicht vom lexikalischen auf das grammatische Gebiet übergegangen; mit anderen Worten ist die Aktion nicht zur Grundlage eines Aspektsystems geworden (wie es im Slavischen geschehen ist).

2. Auch die Opposition Infektum : Perfektum, die einerseits verschiedene Aktionen der alten Präsentien, und zwar nur teilweise, fortsetzt, andererseits aber die in die Zeitsphäre der Vergangenheit bzw. Vorzeitigkeit übertragenen Aspektbedeutungen des alten Perfekts und Aorists vereinigt, ist weit davon entfernt, als ein strenges Aspektsystem zu funktionieren (wie so etwas im Griechischen der Fall ist).

Daher die allgemeine Erscheinung, daß Aspekt- und Tempusbedeutungen, soweit die ersteren festzustellen sind, miteinander vermengt auftreten. Nur der Gegensatz zwischen Imperfekt und Perfekt gilt als ein echtes Aspektverhältnis an bestimmter Stelle des Systems.

Erst durch eine gegenseitige Anpassung der lexikalischen Bedeutungen des Verbalwortes, die sich als seine Aktion äußern, und der grammatischen Werte der Verbalformen können im Lateinischen jene semantischen Gegensätze, die anderswo als Aspekt fungieren, wenn schon nicht systematisch ausgedrückt, so wenigstens teilweise gedeckt werden.

BIBLIOGRAFSKA NAPOMENA

Veći dio priloga sabranih u ovoj knjizi objavljivan je u svoje vrijeme, gdje-koji i pod drugim naslovom, u tri znanstvena časopisa, i to kako slijedi:

1 Uvod: „Spor oko glagolskoga vida u latinskom jeziku" kao prvi dio rada „Uloga glagolskoga vida u latinskom sistemu", *ŽA* 29 (1979), str. 76—89 (izašlo naknadno).

2. „Vidska neutralnost prezenta kao takva", novo.

3. „Vidske osobine historijskoga prezenta" kao: a) „Bilješka o historijskom prezentu u latinskom", b) „Nochmals zum historischen Präsens im Lateinischen" i c) „Quousque über das historische Präsens,", *ŽA* 7 (1957), str. 212—216, 19 (1969), str. 25—29, i 21 (1971), str. 155—158.

4. „Upotreba perfekta u 'relativu'" kao „Upotreba latinskoga perfekta u 'relativu'", *ŽA* 6 (1956), str. 10—24.

5. „Vidska vrijednost suprotnosti *imperfekt : perfekt*" kao „Vidske osobine latinskoga perfekta", *ŽA* 9 (1959), str. 137—14, ovdje obrađeno prema radu „An aspectual relation in Latin: The opposition *imperfect : perfect*", *Romanitas* 3 (1961), str. 293—309.

6. „Sintaksa tvorbe *—tus fui*" kao „Sintaksa tvorbe *—tus fui* u latinskom", *ŽA 16* (1966), str. 223—232.

7. Vidsko-vremenska značenja futura II" kao „Vidsko-vremenska značenja latinskoga futura II", *ŽA* 19 (1969), str. 217—225.

8. „Vidske mogućnosti samostalnoga konjunktiva", novo.

9. „Vidsko-vremenski odnosi zavisnoga konjunktiva", novo.

10. „Vidska značenja uz *cum* „narrativum" kao „Aspektna značenja uz *cum* narrativum", *RFFZ* 5 (1964), str. 53—61.

11. „Vid i vrijeme infinitiva", novo.

12. „Od glagolskoga vida do relativnoga vremena" kao „L'aspect verbal en latin à la lumière d'oppositions distinctives", *ŽA* 25 (1975), str. 52—61.

13. „Vidsko-vremenska struktura glagolskoga sistema" kao drugi dio rada navedenoga pod br. 1.

14. Zusammenfassung: „Fragen des Verbalaspekts im Lateinischen" kao „Zur Frage des lateinischen Verbalaspekts", *ŽA* 18 (1968), str. 49—66, ovdje dopunjeno.

LITERATURA

(u izboru)

Agrell, S. *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*, Lund 1908.

Barbelenet, D. *De l'aspect verbal en latin et particulièrement dans Térence*, Paris 1913.

Belić, A. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, Beograd 1941 (1958²).

„O sintaksičkom indikativu i 'relativu'" *Symbolae grammaticae J. Rozwadowski* II, Cracoviae 1928, str. 47—55.

Bergsland, K. „Remarques sur la veleur des temps latins", *SO*, suppl. 11 (1942), str. 25—31.

Бондарко, А. В. *Грамматическая категория и контекст*, Москва—Ленинград 1971.

Brugmann, K. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1904.

Delbrück, B. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* II (= K. Brugmann i B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* IV), Strassburg 1897.

Dressler W. *Studien zur verbalen Pluralität* (= *SÖAW* 259, 1), Wien 1968.

Ernout, A. i Thomas F. *Syntaxe latine*, Paris 1959².

Grassi, C. *Problemi di sintassi latina: Consecutio temporum e aspetto nel verbo latino*, Firenze 1966.

Grubor, Đ. *Aspektna značenja* (= *Rad JAZU* 293 i 295), Zagreb 1953.

Guillaume, G. *Temps et verbe: Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris 1929.

L'architectonique du temps dans les langues classiques, Copenhague 1945.

Handford, S. A. *The Latin Subjunctive*, London 1947.

Heyde, K. van der. „L'aspect verbal en latin: Problèmes et résultats", *REL* 10 (1932), str. 326—336; 11 (1933), str. 69—84; 12 (1934). str. 140—157.

Composita en verbaal aspect bij Plautus, Amsterdam 1926.

Jakobson, R. „Zur Struktur des russischen Verbums", *Charisteria G. Mathesio*, Prag 1932, str. 78—84; sada *Selected Writings* II, The Hague—Paris 1971, str. 130—147.

Janáček, K. „Kapitoly o slovesném vidu u Plauta", *LF* 63 (1936), 64 (1937), 65 (1938), 66 (1939) i 67 (1940), *passim.*

Jespersen, O. *The Philosophy of Grammar*, London 1955.

Juret, A. C. *Système de la syntaxe latine*, Paris 1933².

Koschmieder, E. *Aspekt und Zeit* (= *Opera Slavica* 4), Göttingen 1963.

Kravar, M. *Vidska vrijednost oblikâ latinskoga glagola*, Sveučilište u Zagrebu 1954.

„An aspectual relation in Latin", *Romanitas* 3 (1961), str. 293—309.

„Zur Frage des lateinischen Verbalaspekts", *ŽA* 18 (1968), str. 49—66.

„Uloga vida u latinskom glagolskom sistemu", *ŽA* 29 (1979), str. 75—89.

Kroll, W. *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht*, Berlin 1925.

Kühner, R. i Stegmann C. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* II (Satzlehre), Hannover 1912².

Kuryłowicz, J. *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964.

Leumann, M., Hofmann, J. B. i Szantyr, A. *Lateinische Grammatik*, München 1965.

Maslov, Ju. S. „Prinzipien und Methoden der kontrastiven Aspektologie", *PICL XII*, Innsbruck 1978, str. 695—697.

Meillet, A. „De l'expression de l'aoriste en latin", *RPh* 21 (1897), str. 81—90.

Esquisse d'une histoire de la langue latine, Paris 1952⁶.

Meillet, A. i Vendryes, J. *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris 1953².

Methner, R. *Untersuchungen zur lateinischen Tempus- und Moduslehre*, Berlin 1901.

Meyer, K. H. *Perfektive, imperfektive und perfektische Aktionsart im Lateinischen* (= *SB* 69, 6), Leipzig 1917.

Musić, A. „Latinski konjunktiv", *Rad JAZU* 235 (1928), str. 201—244.

Paul, H. *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle 1880 (Darmstadt 1960⁵).

Perret, J. *Le verbe latin*, Paris 1958.

Perrot, J. „Les faits d'aspect dans les langues classiques", *L'niformation littéraire* 13 (1961), str. 109—118 i 154—163.

Reinhold, H. „Zum lateinischen Verbalaspekt", *KZ* 74 (1956) str. 1—44.

Ronconi, A. *Il verbo latino: Problemi di sintassi latina*, Firenze 1959².

Safarewicz, J. *Gramatyka historyczna języka łacińskiego* II (Składnia), Warszawa 1950.

„O wyrażaniu dokonaności i niedokonaności w języku łacińskim", *Eos* 41 (1940—1946), str. 197—206; isto „О выражении совершенности и несовершенности в латинском языке", Ю. С. Маслов, *Вопросы глагольного вида* (zbornik), Москва 1962, str. 323—334.

Schwyzer, E. i Debrunner, A. *Griechische Grammatik* II, München 1950.

Sommer, F. *Vergleichende Grammatik der Schulsprachen*, Leipzig—Berlin 1931².

Thomas, F. *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris 1938.

Тронский, И. М. „Заметки о видо-временной системе латинского глагола", *Вопросы грамматики* (=*Сборник И. И. Мешанинова*), Москва—Ленинград 1960, str. 434—445; isto „Bemerkungen zum Aspekt — und Tempussystem des lateinischen Verbums", K. Strunk, *Probleme der lateinischen Grammatik* (zbornik), Darmstadt 1973, str. 355—367.

Wackernagel J. *Vorlesungen über Syntax* I, Basel 1950².

Weinrich, H. *Tempus: Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart 1971².

Adrados, F. R. 74, 124
Agrell, S. 126
Atik 74
Barbelenet, D. 2, 3, 5, 16, 17, 50, 84, 111, 122, 126, 140, 141, 144
Barišić, F. 94
Barone, M. 111
Bednara, E. 23, 57
Belić, A. 18, 34, 35, 37, 43, 57, 100, 123
Bentley, R. 28
Bergsland, K. 14, 21, 49, 131
Blase, H. 36, 62
Bondarko A. V. 7, 137, 158
Bourciez, E. 21
Brøndal (V.) 118
Brugmann, K. 2, 16, 31, 34, 42, 48, 59, 72, 81, 82, 107, 116, 119
Buck, C. D. 85
Cantin, E. 89, 90
Cezar 120, 153
Ciceron 74, 88, 89, 90
Coseriu, E. 117
Curtius, G. 1, 117, 139
Daničić (Đ.) 77
Debrunner, A. 1, 5, 25, 49, 139, 149, 155
Delbrück, B. 2, 5, 37, 51, 58, 72, 73, 80, 81, 111, 119, 122, 126
Dietrich, W. 117
Diskol 1, 4, 37, 51, 119, 142
Dressler, W. 27—32, 110, 111, 131
Elmer, H. C. 81
Ernout, A. 12, 13, 15, 16, 20, 22, 24, 35, 48, 49, 51, 55—57, 63, 73, 82, 90, 95, 108, 111—113, 121, 141
Forsyth, J. 7
Gaffiot, F. 76, 77, 91, 104
Gelije 80
Glavičić, B. 94
Grassi, C. 2, 12, 14, 19, 20, 51, 55, 73, 82, 85, 88, 93—95, 97, 105, 109, 114, 117, 122, 126
Grubor, Đ. 8, 41, 50, 52, 53, 128, 130, 136
Guberina, P. 88, 95, 113
Guillaume, G. 5, 55, 118, 129, 131
Handford, S. A. 82
Herbig, G. 17, 144
Hermann, E. 126, 140
Hertz (M.) 80
Heyde, K. van der 3, 5, 16, 17, 38, 49, 56, 73, 82, 122, 127, 130, 141, 147, 155
Hjelmslev, L. 118, 126, 154
Hofmann, J. B. 1, 12, 13, 15, 18, 19, 23, 24, 29, 31, 35—37, 40, 44, 48—50, 52, 54, 55, 57, 62, 63, 74, 80, 82, 89, 90, 94, 95, 99, 107, 110—113, 141, 143, 147
Homer 40
Hosius (C.) 80
Jacobsohn, H. 24, 126, 140, 150
Jakobson, R. 118
Janáček, K. 3, 5, 122, 141
Jespersen, O. 38, 55
Juret, A. C. 12, 38, 41, 48—50, 52, 110, 141, 147
Keil, H. 11, 55, 150
Klotz (A.) 67
Koschmieder, E. 11, 130, 140
Krause, W. 48
Kravar, M. 5, 7, 17, 21, 26, 29, 30, 35, 47, 49, 56, 58, 59, 75, 94, 102, 103, 117, 123, 124, 128, 139, 147, 149—153, 156
Kroll, W. 56, 73, 90, 141
Kühner, R. 36, 39, 40, 44, 48, 62, 90
Kuryłowicz, J. 35, 117, 128, 156
Landgraf, G. 36, 40
Lebreton, J. 89
Leumann, M. 1, 13, 23, 24, 29, 31, 35—37, 40, 44, 48—50, 52, 54, 55, 57, 62, 71, 72, 80, 99, 107, 141
Livije 66, 84
Majnarić, N. 40
Manzoni, A. 32, 55
Maretić (T.) 77
Marouzeau, J. 146
Maslov, Ju. S. 7, 126, 154
Mathesius, G. 118
Mayer, A. 48, 57

Meillet, A. 2—5, 12—18, 20, 22, 25, 26, 35, 37, 40, 43, 46, 48—50, 55, 57, 69, 72, 73, 80—82, 100, 107, 108, 110, 117, 121, 122, 126, 127, 132, 141, 145, 149, 150, 154, 155, 157
Meltzer, H. 16, 52, 144, 147, 149
Meščaninov, I. I. 123
Methner, R. 52, 90, 93, 97, 114, 147
Meyer, K. H. 2, 5, 12, 13, 15, 16, 19, 50, 52, 108, 109, 122, 126, 140, 141, 143, 145—147
Miklošič, F. 1, 139
Musić, A. 34—36, 39, 40, 43, 86, 89, 90, 93, 95, 96, 100, 101, 117
Nepot 94
Paul, H. 32, 35, 36
Perret, J. 55, 69
Perrochat, P. 110
Perrot, J. 6, 14, 49, 82, 131
Pisani, V. 38
Plaut 3, 6, 31, 32, 67, 73, 76, 141
Pollak, W. 139, 140
Poultney, J. W. 57
Priscijan 48, 55, 150
Ragonesi, S. 32
Regula, M. 22
Reinhold, H. 6, 50, 52, 54, 60, 117, 141, 147, 153
Riemann, O. 16, 20, 49, 51, 56, 57, 63, 64, 100, 121, 141
Ronca, I. 32
Ronconi, A. 14, 19, 28, 51, 69, 70, 73, 75, 82, 85, 90, 93—95, 110, 112, 114
Rozwadowski, J. 18, 34, 123
Ruipérez, R. S. 4
Ružić, R. H. 54
Safarewicz, J. 3, 27, 100, 122, 139, 148
Saussure, F. de 126, 154
Schmalz (J. H.) 35
Schmidt, K. H. 72, 124
Schneider, R. 1, 4, 119
Schogt, H. G. 5
Schönfeld, H. 111
Schütz, H. 73
Schwyzer, E. 1, 25, 139
Simioni (N.) 32
Sjoestedt, M.—L. 16, 144
Sjögren, H. 18, 73, 110
Sommer, F. 22, 23, 37, 42, 51, 80
Spengel, A. 2
Stegmann, C. 36, 39, 40, 44, 48, 62, 63, 90, 93
Stevanović, M. 77, 78
Stolz (F.) 35
Strunk, K. 123
Szantyr, A. 1, 12, 13, 15, 18, 29, 31, 62, 73, 74, 82, 89, 90, 94, 95, 110, 112, 141, 143, 147
Tacit 94
Tasso 55
Terencije 16, 31, 32, 111
Thomas, F. 12, 13, 15, 22, 24, 35, 48, 49, 55, 63, 73, 82, 90, 95, 108, 111—113, 121, 140, 141
Tronskij, I. M. 123, 125
Uhlig, G. 1, 4, 5, 119, 142
Varon 1—4, 48, 121, 132, 141, 149, 157
Vendryes, J. 3, 13, 15—17, 22, 35, 48—50, 57, 72, 80, 107, 139, 141, 145
Vitruvije 61
Vuk 24, 25, 77
Wackernagel, J. 13, 22, 36, 37, 42, 51, 54, 55, 80, 99, 110, 112, 126
Weinrich, H. 35, 123
Whatmough, J. 57
Wijk, N. van 73
Wilsing, N. 52, 147

S A D R Ž A J

PREDGOVOR — — — — — — — — — — — — — V
Kratice — — — — — — — — — — — — — VII
UVOD: Spor oko glagolskoga vida u latinskom jeziku — — 1
PITANJA GLAGOLSKOGA VIDA — — — — — — — — 9
I. Vidska neutralnost prezenta kao takva — — — — 11
II. Vidske osobine historijskoga prezenta — — — — 22
III. Upotreba perfekta u „relativu" — — — — — — 34
IV. Vidska vrijednost suprotnosti *imperfekt : perfekt* — — 47
V. Sintaksa tvorbe *-tus fui* — — — — — — — — 62
VI. Vidsko-vremenska značenja futura II — — — — — 72
VII. Vidske mogućnosti samostalnoga konjunktiva — — 80
VIII. Vidsko-vremenski odnosi zavisnoga konjunktiva — — 88
IX. Vidska značenja uz *cum* „narativum" — — — — — 96
X. Vid i vrijeme infinitiva — — — — — — — — 107
XI. Od glagolskoga vida do relativnoga vremena — — — 116
XII. Vidsko-vremenska struktura glagolskoga sistema — — 126
ZUSAMMENFASSUNG: Fragen des Verbalaspekts im Lateinischen 138
Bibliografska napomena — — — — — — — — — 161
Literatura — — — — — — — — — — — — 162
Kazalo imenâ — — — — — — — — — — — 164

ŽIVA ANTIKA

ANTIQUITÉ VIVANTE

revue semestrielle d'études anciennes, publiée par une rédaction des philologues classiques de Yougoslavie sous la direction de
D-r Veljko Gortan, professeur à l'Université de Zagreb
D-r Fanoula Papazoglou, professeur à l'Université de Belgrade
D-r Kajetan Gantar, professeur à l'Université de Ljubljana
D-r Mihail D. Petruševski, professeur à l'Université de Skopje
D-r Petar Hr. Ilievski, professeur à l'Université de Skopje

Administration de l'Antiquité Vivante

ŽIVA ANTIKA

Skopje, Faculté de philosophie
Séminaire de philologie classique

L'administration de l'Antiquité Vivante fait savoir aux intéressés qu'elle dispose d'un nombre minimum de ses anciens numéros lesquels, vu l'augmentation générale des prix, peuvent être obtenus aux prix suivants:

№№ I, 1, I, 2, II, 1, II, 2, IV, 1, IV, 2, V, 1, V, 2, VI, 1, VI, 2, VII, 1, VII, 2, VIII, 1, VIII, 2, XVIII 1, XVIII, 2, XIX, 1, XIX, 2 à $ 10

№№ XI, 1, XI, 2 XII, 1, XII, 2, XV, 1 XV, 2, XXIII, 1, XXIII, 2 à $ 15

№№ III, 1—2, IX, 1—2, X, 1—2, XIII—XIV, XVI, 1—2, XVII, 1—2, XX, 1—2, XXI, 1, XXI, 2, XXII, 1—2, XXIV, 1—2, XXVI, 1, XXVI, 2, XXVII, 1, XXVII 2, XXIX, 1, XXIX, 2 à $ 22

№№ XXV, 1—2, XXVIII, 1—2 à $ 35

On peut également se procurer les Éditions spéciales de l'Antiquité Vivante:

№ 1 Fanula Papazoglu: *Makedonski gradovi u rimsko doba (Les cités macédoniennes à l'époque romaine)*, 1957, pp. III + 377 + 5 pl. + 6 cartes géographiques à $ 22

№ 2 P. Hr. Ilievski: *Ablativot, instrumentalot i lokativot vo najstarite grčki tekstovi (The Ablative, Instrumental and Locative in the Oldest Greek Texts)*, 1961, pp. XI + 147 à $ 10

№ 3 St. Josifović: *Horaz in der älteren serbokroatischen Literatur*, 1966, SS. 61 à $ 5

№ 4 W. Kirsch: Quilichinus de Spoleto, *Historia Alexandri Magni*, 1971, pp. LXIII + 337 à $ 22

№ 5 Fedora Ferluga-Petronio: *I nomi delle armi in miceneo*, 1979, pp. 189 à $ 10

№ 6 Miroslav Kravar: *Pitanja glagolskoga vida (Fragen des Verbalaspekts im Lateinischen)*, 1980, pp. VIII + 167 à $ 15